

G T

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

- Nagy Pongrácz: Magyarország külső adósságproblémája
Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás "természetes rátája"
Szórád József: Új kihívások a marketingben
és ennek megjelenése a faiparban
Pálffy Zoltán: Az ikerdeficit kialakulása
a magyar pénzügyi rendszerben
Prugberger Tamás: A délszláv rendezés kérdéséhez
Lentner Csaba: Tudományos szemle –
tudományos műhelymunkáról

GAZDASÁG

Nagy Pongrác

Magyarország külső adósságproblémája

Tanulmányunkban a fogalmak tisztázását, technikai és módszertani kérdések tárgyalását az I. Függelékbe számúztuk¹. Ez az adósság és adósságszolgálat különböző fogalmi meghatározásán kívül tartalmazza a különböző adósságmutatók leírását (az adósságteher, a fizetőképesség, az adósság minőségének és az adósságkezelés minőségének mutatói), valamint kísérletet tesz a fizetőképesség, hitelképesség, országhoz tartozó kockázat fogalmának a tisztázására.

Ugyancsak a függelékbe – II. Függelék – számúztuk az átfogó, hatalmas táblázatokat. A fejezet szövegében csupán ezek kivonata található jóval kisebb, áttekinthetőbb táblázatok formájában, amelyek annyi adatot tartalmaznak, amennyi valamely állítás bizonyítására elegendő.

Nem-konvertibilis adósság

A nem-konvertibilis devizákban fennálló adósság valószínűleg 1983-ban érte el maximális összegét, 1,38 milliárd dollárt (1. táblázat). Azóta folyamatosan csökken és 1993-ban már alig 6 millió dollárra rúgott, amely az ország összes külföldi adósságához képest elenyésző, s ma már nem jelent semmiféle problémát.

¹ Fejezet a szerző készülő könyvéből, melynek címe: „Gazdaságpolitika mindenkinek, avagy: a rendszerváltás gazdaságpolitikája a piacgazdasági gazdaságpolitika tükrében”.

Jelek és rövidítések a táblázatokban

^b: becslés

^{rb}: részleges becslés

0: zéró, vagy elhanyagolható

-: az adatnak az adott összefüggésben nincs jelentősége

n.a.: nincs adat

A tanulmány az 1998 novemberében rendelkezésre álló adatokat tartalmazza

1. Magyarország külföldi adóssága nem-konvertibilis devizában Millió USD; év vége

	Bruttó adósság	Követelés	Nettó adósság (-) vagy követelés (+)
1982	1300	453	-847
1983	1380	434	-946
1984	1233	427	-1752
1985	1150	647	-503
1986	1021	655	-366
1987	947	813	-134
1988	583	704	121
1989	361	1236	996
1990	235	1394	1159
1991	154	1222	1068
1992	206	1226	1020
1993	6	697	691
1994	5	568	563
1995	5	486	481
1996	¹⁾	¹⁾	¹⁾
1997	¹⁾	¹⁾	¹⁾

1) Az adatszolgáltatás 1996. január elsejével megszűnt. – Lásd „A Magyar Nemzeti Bank adatszolgáltatása” című alfejezetet.

Forrás: MNB: Éves jelentés 1989 és 1997

E tanulmányban csupán a konvertibilis devizákban fennálló adóssággal foglalkozunk és – az adósság keletkezését bemutató rövid történelmi visszapillantás után – az 1989-től napjainkig terjedő időszakra összpontosítjuk figyelmünket és ezen belül is a kormányzat adósságkezelési politikájára.

Magyarország túladósodásának rövid története

Magyarország egyike volt az első szocialista országoknak, amelyek a nemzetközi tőkepiacon megjelentek a hatvanas évek végén – egyelőre valószínűleg csak kis tételekben. A hetvenes évek első felében már a nemzetközi kötvénypiacra is sikerült bejutnia – elsőként a szocialista országok közül –, pedig az akkor ugyancsak exkluzív, vagyis a legjobb minősítésű adósok számára fenntartott piac volt.

2. Magyarország külföldi adóssága konvertibilis devizában ¹⁾

Millió USD; időszak vége

év	Bruttó adósság ¹⁾		BHT %-os reálnövekedése; évi átlagos	Bruttó külföldi követelés	Arany- és deviza-tartalék	Nettó adósság	
						MNB ²⁾	Szűkebb meghatározás ²⁾
1			2	3	4	5 (=1-3)	6 (=1-4)
1973	2,12	1974-1979 Eladósodási korszak	5,3	1,31		0,81	
1974	2,86			1,52		1,34	
1975	4,20			1,20		2,00	
1976	5,21			2,60		2,61	
1977	6,25			2,67		3,58	
1978	9,47			3,33		6,14	
1979	10,51	1980-1984 Konszolidációs korszak	1,8	3,38		7,12	
1980	10,51			3,88		7,57	
1981	10,7			3,26		7,48	
1982	10,2			2,95	0,94	7,27	9,3
1983	10,7			3,75	1,58	6,99	9,1
1984	11,0			4,43	2,03	6,55	9,0
1985	14,0	1985-1987 Eladósodás	1,8	5,91	2,79	8,05	11,2
1986	16,9			6,24	3,05	13,4	16,5
1987	19,6			5,90	2,16	13,7	17,4
1988	19,6	1988-1992 Konszolidáció	-3,7	5,64	1,98	14,0	17,6
1989	20,4			5,49	1,73	14,9	18,7
1990	21,3			5,33	1,17	15,9	20,1
1991	22,7			8,11	4,02	14,6	18,7
1992	21,4	1993-1995 Eladósodás	1,3	8,16	4,38	13,1	17,0
1993	24,6			9,64	6,74	14,9	17,9
1994	28,5			9,59	6,77	18,9	21,7
1995	31,7			14,83	12,01	16,8	19,7
1996	27,6 ³⁾	1996- Adósságcsökkenés és -adósságcsökkentés	2,8	13,4	9,72	14,2	17,9
1997	23,7			12,5	8,43	11,2	15,3
'98.06	24,6			13,7	9,63	10,8	15,0

A fogalmak tisztázását lásd az I. Függelékben!

A fogalmak tisztázását lásd az I. Függelékben!

- 1) Tulajdonosi hitelekkel együtt (de ezek összege 1990 előtt elhanyagolható).
- 2) A kétféle számítás magyarázatát lásd az I. Függelékben!
- 3) 1996-tól kezdve az adatok tartalmazzák a (jelentéktelen összegre rúgó) nem konvertibilis adósságot is.

Források: Cserés Ákos: Hitelek és adósságok – tragédia három felvonásban, HVG, 1991. április 20. MNB: Éves és Havi jelentések

A jelenlegi túladosodáshoz vezető eladosodás az 1974. januári olajárrobbanással kezdődött. Májig három nagy eladosodási hullámot különböztethetünk meg (lásd a 2. táblázatot). Mindegyiket többéves konszolidációs időszak követte. – Az eladosodási és konszolidációs periódusnak e változása a gazdaságpolitika elbizonytalanodásának a tükröződése volt. Ekkorra bebizonyosodott, hogy a sztálini korszakban kidolgozott szovjet modell már nem a járható út. Az „útkeresés” során hol a külföldi forrásbevonás segítségével történő gyors növekedés, hol a nyugati piacokon szerkezetátalakítás útján feljavított versenyképesség hívei kerekedtek felül a párton belül. Így a nyugaton alkalmazott – és kipellengérezett – „stop and go” gazdaságpolitika Magyarországon is meghonosodott.

Az első eladosodási hullám: 1974-79

Ez a „go” korszaka volt.² Az első olajárrobbanásra a nyugati országok reakciója kettős volt. Egyrészt azonnal megindult az energiaárak megsokszorozódása által megkívánt szerkezeti átalakulás: az energiaigényes iparágak részbeni leépítése az energiaszegény iparágak javára, ami elég súlyos recesszióval járt. – Megindult az energiával való takarékoskodás, valamint az olcsóbb energiaforrások utáni kutatás is. – Másrészt ezek az országok hagyták, hogy az energiaárak emelkedése átgyűrűződjék az egész árrendszerbe, ami jelentős inflációval járt. Ez volt a stagnálással párosult infláció a „stagfláció” korszaka. Néhány éves visszaesés és infláció után azonban a nyugati gazdaságok szerkezete alkalmazkodott a megnövekedett energiaárakhoz.

A magyarországi vezetők ilyen alkalmazkodásnak nem látták szükségét, hisz számítottak a dráguló, de a világpiacinál jóval olcsóbb

² Az eladosodás folyamatát a továbbiakban az MNB: Külső eladosodás Magyarországon című műhelytanulmánya (1992. december, 111 o.) és Cserés Ákos cikke: Hitelek és adósságok – tragédia három felvonásban (HVG, 1991. április 20.) alapján ismertetjük.

szovjet nyersolajra, földgázra. Mivel a nyugati árszint jelentősen megemelkedett, a magyar viszont nem, az ország cserearánya igen nagy mértékben megromlott konvertibilis devizában értékelt külkereskedelmében. A folyó fizetési mérleg ennek következtében évről-évre jelentős hiánnyal zárult, amelyet az ország külföldi kölcsönökkel finanszírozott. A magyarországi kommunista vezetők a „Szocialista Tábor” többi vezetőjével együtt büszkén hirdették, hogy mialatt a kapitalista országok súlyos válsággal küzdenek, a szocialista országok zökkenőmentesen fejlődnek tovább. – Valóban, a jelentős forrásbevonás eredményeképpen a gazdaság évi átlagos reálnövekedése ebben az időszakban 5,3% volt. A konvertibilis devizában fennálló külső adósság pedig megötszöröződött: az 1973 végi 2,1 milliárd dollárról 1979-re 10,5 milliárdra növekedett.

1980-1984: konszolidációs időszak

Az 1979 őszén bekövetkezett második olajárrobbanás már jelezte, hogy Magyarországon is hamarosan véget ér az olcsó energia korszaka. Konszolidációra mégsem ez készítette a magyarországi vezetőket – nem is történt különösebb erőfeszítés az energiával való takarékoskosságra –, hanem a konvertibilis devizában jelentkező tarthatatlan folyó fizetési mérleg-hiány, ezen belül pedig az adósság kamatterhének ugrásszerű megnövekedése annak következtében, hogy a fejlett országok egymás után tértek át a monetarista gazdaságpolitikára. Cél a folyó fizetési mérleg egyensúlyának javítása volt egyrészt a kivitel ösztönzésével – az ösztönzés módszerei között azonban a versenyképesség feljavítása nem szerepelt –, főképpen pedig a behozatal csökkentésével. A behozatalon belül nem annyira a fogyasztási, mint a beruházási javak importja csökkent. Következésképpen az állóeszköz beruházás 1979 és 1984 között reálértékben 16%-kal csökkent. A fogyasztás – kismértékben –, de tovább növekedett, s így a gazdaság növekedése csupán évi 1,8%-ra esett vissza. Ugyanakkor a konvertibilis devizákban fennálló adósság 5 év alatt csak fél milliárd dollárral emelkedett.

Magyarország megsínylette a kelet-nyugati ellentétek kiéleződését a Szovjetunió afganisztáni bevonulását (1979. december) követően, valamint a Lengyelország és Románia 1981-beni fizetéseképtelenségének bejelentését. „1981 tavaszától nem volt lehetőség középlejáratú hitelek felvételére, s 1 milliárd dollárt meghaladó összegben voltak ki külföldi bankok itt elhelyezett rövid lejáratú betéteket.” (MNB, idézett munka)

Magyarország 1982 májusában csatlakozott a Nemzetközi Valuta-alaphoz, amely fémjelezte a már harmadik éve követett restriktív politikát. Így az ország hitelképessége feljavult, s a nemzetközi adósságválság kitörését megrázkódtatás nélkül vészelte át.

Második eladósodási hullám: 1985-1987

„Az 1981-1982-es adósságválság <túlélése>, a fizetőképesség megőrzése a külső kapcsolatok oldaláról lehetőséget kínált egy távlatokat nyújtó gazdaságfejlesztési koncepció kimunkálásához. Az MSZMP 1985. márciusi XIII. pártkongresszusa azonban a gazdasági szerkezet átalakításának, a világgazdasági szerkezet átalakításának, a világgazdasági alkalmazkodásnak a felgyorsítása helyett a gazdasági növekedés megalapozatlannak bizonyuló élénkítését határozta meg a gazdaságpolitika fő feladataként.” (MNB, idézett munka, 46. o.)

Ahogy az előző időszakban a restriktió első sorban a beruházást érintette, úgy a meghirdetett fellendülésnek – helyesen – a beruházás lett a motorja, bár a fogyasztás is növekedett: előbbi 3 év alatt 13,5, utóbbi 8%-kal. A beruházási javak nagy részét nyugatról kellett importálni. Három év alatt 18,5%-kal nőtt a konvertibilis devizában elszámolt behozatal, de – versenyképesség hiányában – csak 3%-kal nőtt a kivitel. A folyó fizetési mérleg hiánya jelentősen megnőtt, amit természetesen kölcsönből finanszíroztak. A bruttó adósságállomány három év alatt 11 milliárd dollárról 19,6 milliárdra növekedett, de a 8,6 milliárdos növekedés jelentős része abból származott, hogy a dollár leértékelődött a magyar konvertibilis adósság 79%-át kitevő egyéb devizákkal szemben (1987-es adatok).

1988-ban újabb konszolidációs időszak kezdődött, de a rendszerváltás túladósodott állapotban találta az országot. 1988 végén a konvertibilis adósság a BHT 71%-ára és a (konvertibilis) áru- és szolgáltatás-kivitel 270%-ára rúgott. Az adósságszolgálati ráta pedig 47%-os volt.

Ekkorra Magyarország már egyike volt a világ leginkább eladósodott országainak.

Magyarország a világ egyik legeladósodottabb országa

A címben jelzett tény a 3. táblázat adatai támasztják alá.

3. Magyarország a világ egyik legeladósodottabb országa							
Az adósságműveletek összehasonlítása a súlyosan eladósodott országok átlagával							
Százalékok (és USD)							
		1989	1992	1995	1996	1997	
1.1	Összes adósság / BHT ¹⁾	M.O.	71	58	71	61	53
1.2	Összes adósság / korrigált BHT		71	81	107	90	72
1.3	Összes adósság / BNT	Ö.S.E.O.	63	59	50	48	
2.1	Összes adósság / áru- és szolgáltatás-kivitel	M.O.	240	161	185	144	97
2.2		Ö.S.E.O.	359	402	283	268	
3.1	Egy főre jutó adósság, USD	M.O.	1964	2080	3101	2709	2342
3.2		Ö.S.E.O.	618 ^b	715	n.a.	714	
4.1	Adósságszolgálat / BHT	M.O.	12,4	11,2	16,7	18,0	21,4
4.2	Korrigált adósságszolgálat / korrigált BHT		12,4	15,5	17,0	17,9	13,6
4.3	Adósságszolgálat / BNT	Ö.S.E.O.	4,9	3,5	4,5	5,4	
5.1	Kamat / BHT	M.O.	5,6	4,4	5,3	5,2	5,0
5.2	Kamat / Korrigált BHT		5,6	6,2	7,9	7,6	6,9
5.3	Kamat / BNT	Ö.S.E.O.	1,9	1,6	2,2	2,1	
6.1	Adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel	M.O.	40,0	35,5	49,2	50,8	46,1
6.2	Korrigált adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel		40,0	31,1	33,5	28,7	18,2
6.3	Adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel	Ö.S.E.O.	27,9	24,0	25,7	30,4	
7.1	Kamat / áru- és szolgáltatás-kivitel	M.O.	18,9	12,3	13,8	12,1	9,2
7.2		Ö.S.E.O.	11,0	11,0	12,3	11,7	
8.1	Finanszírozási ráció ¹⁾	M.O.	82	47	48	45	34
8.2		Ö.S.E.O.	68	91	61	78	

A fogalmak pontos meghatározását és magyarázatát lásd az I. Függelékben!

M.O.: Magyarország; Ö.S.E.O.: összes súlyosan eladósodott ország

A súlyosan eladósodott országok megfelelő mutatói kiszámításánál a Világbank bruttó hazai termék helyett bruttó nemzeti terméket (BNT) használ. Ez fejlődő ország esetében rendszerint valamivel alacsonyabb, mint a BHT. Így Magyarország BHT-vel számított mutatói valamivel kedvezőbbek, mintha BNT-vel számítottuk volna azokat.

A „korrigált” magyarországi adatok magyarázatát lásd az F. 1. táblázatban.

1) A magyarországi adatok korrigált adósságszolgálatával.

Forrás: Magyarország: F. 2. táblázat;

Összes súlyosan eladósodott ország: Wold Bank: World Debt Tables és Global Development Finance

- A táblázat az 1989-1997 közötti kilenc éves időszakra vonatkozik. Annak ellenére, hogy – mint látni fogjuk – a külső adóssághelyzet javítása a magyar gazdaságpolitika talán legmeghatározóbb célkitűzése volt ez alatt az időszak alatt, s annak ellenére, hogy az adóssághelyzet 1996-ban jelentősen javult, a 8 mutató közül 5 1989-től 1996-ig Magyarország esetében kedvezőtlenebb, mint annak a 35 (1989) – 52 (1996) országnak hasonló mutatói, amelyeket a Világbank a súlyosan eladósodott országok közé sorol (1., 3., 4., 5., 6. sor).
- A különbség 3 mutató esetében (3., 4., 5.) nagyságrendi – Magyarország rovására – akár „nyers”, akár „korrigált” adatok alapján számítjuk a megfelelő magyar adatokat.
- Három mutató esetében (6., 7., 8.) 1989-ben a különbség még nagyságrendi volt Magyarország rovására. Azóta a „korrigált adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel” és a „kamat / áru- és szolgáltatás-kivitel” esetében Magyarország utolérte a világ súlyosan eladósodott országainak az átlagát, a „finanszírozási ráció” esetében pedig nemcsak hogy utolérte, de el is hagyta.
- Csupán egyetlen magyarországi mutató – „összes adósság / áru- és szolgáltatás-kivitel” – volt az egész időszak alatt kedvezőbb, mint a súlyosan eladósodott országok hasonló mutatója.

Ilyen körülmények között persze felmerül a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy Magyarországot a Világbank sosem sorolta a súlyosan eladósodott országok közé. Az adósságmutatók alapján történő mechanikus besorolás a nyolcvanas évek közepén kezdődött. Azóta a „súlyos” eladósodás ismérve a következő: az összes jövőben esedékes adósságszolgálat (leszámított) jelenlegi értéke meghaladja a BNT 80%-át vagy az áru- és szolgáltatás-kivitel 200 – illetve újabban 220 – százalékát.

Az elsőként említett küszöböt Magyarország valószínűleg csak azért nem lépte át, mert az MNB 1990 óta rendszeresen felértékeli a forintot olyan értelemben, hogy az egymást követő leértékelések nem ellensúlyozzák a magyarországi és külföldi infláció közötti különbséget (reáleffektív felértékelés). Ez a felértékelés azt jelenti, hogy a magyar

bruttó nemzeti termék (és a magyar BHT) dollár-értéke akkor is nő, amikor a reálérték változatlan, sőt néha akkor is, ha a reálérték csökken. (V.ö. az F. 1. táblázat 3. és 4. sorát.) A Világbank statisztikusainak, akik 150 ország adatait dolgozzák fel, nincs módjában olyan finomságokra figyelni, mint a BNT dollárértékének a honi deviza reáleffektív felértékeléséből származó ál-növekedése.

A másik küszöböt Magyarország azért nem lépte át, mert a Világbank 1991-ig csupán a konvertibilis adósságot és adósságszolgálatot vette figyelembe, s ezt viszonyította az összes (konvertibilis és nem konvertibilis) áru- és szolgáltatás-kivitelhez, ami természetesen igen alacsony mutatókat eredményezett. Például 1988-ban és 1989-ben a Világbank szerint az „összes (konvertibilis) adósság / összes (konvertibilis és nem-konvertibilis) áru- és szolgáltatás-kivitel” értéke 175 és 174% volt, szemben az általunk (helyesen) számított 271, illetve 240%-kal. (Nagy emberek is tévednek néha – nagyot.)

Magyarország adósságmutatóinak többsége tehát még ma is kedvezőtlenebb adóssághelyzetet mutat, mint a világ súlyosan eladósodott országainak átlaga. – Van azonban egy másik nagy különbség is. Az 52 súlyosan eladósodott ország közül egyetlen egy sem fizeti az adósságszolgálatot az eredeti szerződések szerint – vagyis mindegyik részesült valamiféle adósságkönnyítésben, több mint 30 pedig adósságcsökkentésben. Magyarország viszont rendesen és rendületlenül fizeti az adósságszolgálatot, s vezetői büszkék arra, hogy az ország soha semmiféle adósságkönnyítést nem kért és nem kapott.

A kormányzat adósságpolitikájának vezérelve

Az egymást követő magyar kormányok adósságpolitikáját Botos Katalin, a Pénzügyminisztérium akkori politikai államtitkára, foglalta össze legtömörebben 1991 tavaszán:

„Az adósságot pedig fizetni fogjuk, még ha tönkremegy is belé az ország.”

Megjegyzendő, hogy bármely más országban egy ilyen kijelentésért szinte órákon belül menesztettek volna egy vezető állásban lévő politikus, hisz másutt az ország érdeke előbbre való, mint hitelezőinek az érdeke. – Botos Katalint néhány héttel e nyilatkozat megtétele után az Antall-kormány miniszteri ranggal előléptette.

Az adósságszolgálat pontos és hiánytalan fizetése olyan célkitűzés, amely a rendszerváltás óta meghatározta az egymást követő kormányok egész gazdaságpolitikáját. – Aki mást mondott, az ellen három módszert alkalmazott a hivatalos propaganda.

Érvelési taktika

„Aki következmények nélküli adósságmérséklésről, elengedésről ábrándozik, és ezt komolyan gondolja, az a magyar nép ellensége, nemzetietlen.”

Dr. Hárshgyi Frigyes, az MNB alelnöke

Kisalföld, 1994. márc. 7.

Az első a szocializmusból átvett, ott jól bevált ledorongolás volt. Amint a szocializmusban azokat, akik az éppen érvényes pártvonaltól eltérő nézeteket hirdettek, jobb- vagy baloldali elhajlóknak, reakció-soknak, párt- vagy népelleneseknek bélyegezte a hatalom, úgy most azokat, akik azt merték hirdetni, hogy a mostani gazdasági átállás igen nehéz és megrázkódtatásokkal járó időszakban célszerű volna időleges adósságkönnyítést kérni a hitelezőktől, hozzá nem értőnek, dilettánsnak, néha még hazaárulónak is titulálja, javaslatukat pedig az ország érdekeit sértőnek nevezi.

Nem csoda, ha elenyésző azoknak a száma, akik a „hozzá nem értést”, „dilettantizmust”, „hazaárulást” vállalva felvetették az adósságkönnyítés kérdését. – Gyakorlatilag ez a kérdés Magyarországon mindmáig tabu.

A kérdést mégis felvetők elhallgattatásának másik módszere, hogy javaslataikat eredeti formájukból kiforgatva, megmásítva, eltorzítva adják elő, s utána természetesen könnyű ezt a torzított, kiforgatott „javaslatot” megcáfolni, sőt nevetségessé tenni. – A hivatalos adósságpolitika szószólói úgy állítják be, mintha e politika ellenzői az adósság-szolgálat egyoldalú beszüntetése mellett kardoskodnának. – Ezután persze nem nehéz példákat felhozni arra, hogy a nemzetközi tőkepiac milyen erélyesen reagál az ilyen egyoldalú lépésre, s hogy az ilyesmi milyen káros következményekkel járhat az illető országra nézve.

Végül felhoznak érveket is a jelenlegi adósságpolitika helyessége mellett, mégpedig sokat. Átlagban hat hónaponként termelődik újabb érv, s amint az egyiket megcáfolják a tények, új kerül a helyébe.

Érvek az adósságkönnyítés kérése ellen

„Katasztrofális következmények”

„Az adósságszolgálat nem-teljesítése a legtöbb országban zűrzavaros állapotokat teremtett vagy katasztrofális gazdasági és pénzügyi következményeket vont maga után. Számos fizetést megtagadó országban a kormány vagy a központi bank képtelen volt, s ma is képtelen a pénzügyi folyamatokat ellenőrizni, képtelen elkerülni a hiperinflációt. Kicsúszott kezükből az országba beáramló keményvalutának, illetve összes keményvaluta-jövedelmének az ellenőrzése és a <sokkterápiák> ismételt alkalmazása ellenére sem tudták a gazdaságot növekedési pályára állítani.”

Dr. Hárshgyi Frigyes, az MNB alelnöke

Üzenet „A nemzetközi adósságválság” című nemzetközi értekezlet-hez, Budapest, 1992. március 22-23. (Angol eredetiből fordította a szerző.)

Lényegileg ugyanezt mondta Dr. Surányi György, az MNB elnöke is 1995. szeptember 24-i televíziós interjúja során. Ez ugyanis a leg-súlyosabb és legtöbbet hangoztatott érv az adósságkönnyítés kérése ellen. – Amint látható, Dr. Hárshegyi a fizetés „megtagadásáról” („defaulted country”) beszél, mintha az adósságkönnyítés hívei ezt javasolnák.

Dr. Hárshegyinek igaza van abban, hogy az adósságválság kitörése után a fizetőképtelen országok helyzete szinte katasztrofálissá vált. Ennek egyik oka az volt, hogy valamennyien a Nemzetközi Valutaalap által diktált kíméletlen restriktív politikát folytatták. A fő ok azonban az volt, hogy ott az előző évtized nettó forrásbeáramlását szinte máról holnapra nagyarányú forráskibocsátás váltotta fel. – Amikor Dr. Hárshegyi a fentieket írta, akkor már harmadik éve folyt Magyarországról az óriási arányú forráskibocsátás (lásd az F. 9. táblázatot) nem azért, mert az ország fizetőképtelenséget jelentett, hanem éppenséggel azért, mert pontosan fizette az adósságszolgálatot. Az adósságkönnyítésnek e forráskiáramlás legalábbis ideiglenes felfüggesztése lett volna a célja. – Magyarország 1992-es helyzete tehát nem hasonlítható a fizetőképtelen országok 1982-1983-as helyzetéhez.

4. Adósságköltség és gazdasági fejlődés

Az egy főre jutó reáljövedelem index számai (1982=100)

	1990		1993		1996
1. Chile	130,3	Chile	153,2	Chile	192,5
2. Costa Rica	121,1	Costa Rica	123,7	Colombia	131,0
3. MAGYARORSZÁG	115,8	Colombia	120,0	Uruguay	129,7
4. Marokkó	113,4	Uruguay	119,9	Costa Rica	124,2
5. Colombia	113,1	Argentína	109,0	Brazília	122,1
6. Nigéria	111,9	Marokkó	108,4	Lengyelország	121,7
7. Jamaica	111,6	Dominikai Köztársaság	108,3	Dominikai Köztársaság	119,2
8. Uruguay	108,3	Jamaica	107,8	Marokkó	118,2
9. Brazília	107,1	Lengyelország	102,3	Panama	115,8
10. Lengyelország	104,3	Malawi	102,1	Argentína	112,7
11. Malawi	102,3	Brazília	102,0	Nigéria	111,1 ¹
12. Dominikai Köztársaság	101,6	Ecuador	101,7	Jamaica	110,4
13. Ecuador	98,1	Nigéria	100,4	Ecuador	105,0
14. Románia	97,3	Guyana	98,7	Bolívia	104,4
15. Panama	95,4	Bolívia	98,3	MAGYARORSZÁG	99,8
16. Bolívia	94,9	Venezuela	98,0	Guyana	98,7 ²
17. Mexikó	94,5	Panama	97,5	Malawi	97,1
18. Fülöp-szigetek	91,0	MAGYARORSZÁG	96,2	Mexikó	94,9
19. Venezuela	90,4	Mexikó	93,6	Fülöp-szigetek	91,7
20. Argentína	87,3	Sierra Leone	92,7	Peru	89,2
21. Guyana	81,7	Fülöp-szigetek	85,2	Venezuela	88,8
22. Sierra Leone	80,6	Peru	76,3	Románia	79,0
23. Peru	74,2	Románia	75,7	Sierra Leone	54,8 ³

A táblázatban olyan országok láthatók, amelyeknek a 1980-as évek eleje óta nemcsak kormányok, hanem bankok is nyújtottak adósságköltségcsökkentést. Ezek közül csupán azokat hagytuk ki, ahol a jelzett időszakban háború vagy polgárháború dúlt, vagy amelyeknek az adatai hiányoztak vagy nem megbízhatóak.

1) 1989-1994; 2) 1982-1993; 3) 1982-1995

Forrás: World Bank: World Debt Tables; Global Development Finance 1997; World Development Report 1991; I.M.F.: International Financial Statistics; K.S.H.: Magyar Statisztikai Évkönyv

Dr. Hárshegyi érvének mégis volna súlya, ha az adósságválság óta eltelt évek során rosszabb lett volna azoknak az országoknak a gazdasági teljesítménye, amelyek adósságkönnyítésben részesültek, mint az adósságszolgálatot pontosan fizető Magyarországé. – Az ezirányú felmérés eredményeit mutatja a 4. táblázat. Amint a jegyzetből is kitűnik, csak olyan országok adatait tartalmazza, amelyek nemcsak kormányoktól, de bankoktól is kaptak adósságkönnyítést.

A gazdasági teljesítmény mércéje végső fokon az egy főre jutó BHT alakulása. A táblázat 23 országot tüntet fel, amelyek közül 22 kért és kapott adósságkönnyítést. Ezek közül kettőnek 1990-re már jobb volt a teljesítménye, mint az adósságszolgálatot pontosan teljesítő Magyarországé.

A felmérést 1993-ra és 1996-ra is elvégeztük. 1993-ra az adósságot pontosan fizető Magyarország a korábbi 3. helyről a 18. helyre esett vissza (23 ország közül!). 1996-ra a 15. helyre emelkedett, mert sikerült megelőznie Guyanát, Malawit és Venezuelát...

Ennyit ér tehát az az adósságkönnyítés kérése elleni legnyomósabb érv, amelyet – a Nemzetközi Valutaalap útmutatása nyomán – országunk vezetői sok éve minden adandó alkalommal felhoznak olyannyira, hogy az már dogmaként ivódott bele a köztudatba.

És e sok év alatt sem a Magyar Nemzeti Bank, sem a Pénzügyminisztérium, sem az őket ismételő szakértők nem tartották szükségesnek számszerűen ellenőrizni, helytálló-e ez az érv, vagy sem.

„Elveszítjük hitelképességünket”

Az 1982-től 1997-ig terjedő 16 éves időszakban a felvett hitelek értéke csak 6 esztendőben (1983, 1984, 1985, 1986, 1993, 1995) haladta meg az összes adósságszolgálat értékét (lásd az F. 9. táblázat első három sorát). A többi 10 esztendőben adósságszolgálat címén több áramlott ki az országból, mint amennyi hitelt az külföldön felvett. A 16

esztendő halmozott mérlege 12,6 milliárd dolláros nettó kiáramlás. Ez mai értékben körülbelül az 1997-es bruttó hazai termék felének felel meg. Ez más szóval azt is jelenti, hogy Magyarország az összes felvett hitelek az adósságszolgálat teljesítésére költötte el, sőt erre a célra – a felvett hitelek felül – még 12,6 milliárd dollárt is elköltött más forrásokból. – Az adósságkönnyítés kérése ellen felhozott érvet tehát a következőképpen lehet pontosítani:

Fizetni kell pontosan az adósságszolgálatot, mert különben elveszítjük hitelképességünket és akkor nem tudunk többé kölcsönöket felvenni az adósságszolgálat teljesítésére.

Ez nemcsak önmagába visszatérő okoskodás, hanem valószínűleg nem is igaz. A Világbank ugyanis a következőket mondja:

„A tanulmány (World Debt Tables, 1991-1992 I. kötet) kimutatja, hogy azok a kormányok, amelyek a kereskedelmi bankokkal újratárgyalják adósságukat, ismét bejuthatnak a nemzetközi tőkepiacra, ha képesek a gazdasági reformok következetes végrehajtására.”

World Bank: Publications Update, vol. 9., no. 1., January 1992., p.1.

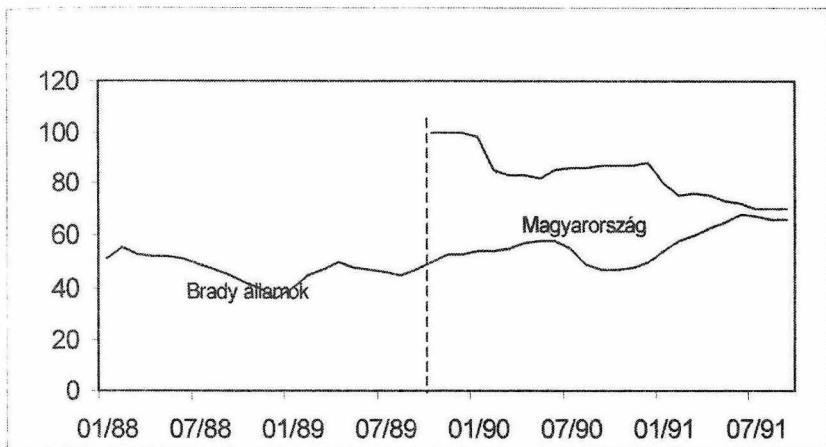
Tehát, míg a Világbank azt mondja: a nem-hitelképes országok hitelképessé válhatnak, ha újratárgyalják adósságukat a bankokkal, addig a magyarországi vezetők szerint a hitelképes ország elveszti hitelképességét, ha ugyanezt teszi.

Kinek higgyünk?

A világbank mindenesetre alátámasztja állítását két grafikonnal, melyeket itt az összehasonlíthatóság kedvéért összevontunk. A vonalak az adósság árát mutatják a másodlagos piacon, amely az egyik legjobb mutatója annak, mi a nemzetközi tőkepiac kollektív véleménye valamely ország hitelképességéről. Látható, hogy 1989 második fele és 1991 szeptembere között a magyar adósság ára mintegy 30%-kal esett

– névértékről annak mintegy 70%-ára. – Ugyanebben az időszakban éppen kb. 30%-kal nőtt ama öt ország adósságának súlyozott másodpiaci ára, amelyek addig a Brady-terv értelmében adósság-elengedésben részesültek.

5. A magyar adósság ára a másodlagos piacon Az adósság-elengedésben részesült országokhoz viszonyítva a névérték százalékában

Forrás: Világbank: World Debt Tables, 1991-92, I. 24. o. – Brady-államok: Costa Rica,

Fülöp-szigetek, Mexikó, Uruguay és Venezuela

Nicholas Brady, az Egyesült Államok pénzügyminisztere 1989 tavaszán tervet dolgozott ki arra, hogy a bankok bizonyos feltételek teljesítése esetén elengedjék a rászoruló fizetésképtelen országok adósságának egy részét. – Először Mexikó részesült a terv értelmében adósság-elengedésben, 1989. júliusában. – 1997 végéig a bankok összesen 33 ország adósságát csökkentették leírás vagy egyéb konstrukciók útján.

A működőtőke visszariasztása

Ez a harmadik leggyakrabban hangoztatott érv: ha Magyarország adósságkönnyítést kérne, egyszeribe elapadna a működőtőke beáramlása. Ez ugyancsak nyomós érv, hisz – amint az F. 9. táblázatról leolvasható – 1989-től 1997-ig csupán pénz formájában több mint 15 mil-

liárd dollárnyi működőtőke áramlott be az országba. (Az már más kérdés, hogy mindez ki is áramlott – adósságszolgálatra.)

Az érv azonban sem logikailag nem állja meg a helyét, sem pedig a tapasztalat nem támasztja alá. Azt, aki valamely országban működőtőkét szándékozik beruházni, elsősorban az érdekli, van-e biztosíték arra, hogy a befogadó ország kormánya – sem a jelenlegi, sem az, amelyik utána következhet – nem fogja tulajdonát államosítani, s folyamatosan lehetővé teszi a nyereség és a tőke hazatelepítését. Szilárd-e a politikai és társadalmi rend, nincs-e esélye zendülésnek, zavargásnak, mely tulajdonában kárt tehet. – Így a potenciális működőtőke-beruházót a profitabilitás mellett elsősorban a célország politikai rendszerének a stabilitása, valamint a társadalmi béke fenntarthatósága érdekli.

A második fő szempont a jogbiztonság: időtálló törvények és intézmények rendszere, amely – a politikai és társadalmi stabilitással együtt – lehetővé teszi számára a beruházás távlati nyereségének a felbecsülését és kizárja a kellemetlen meglepetéseket.

Az hogy újratárgyalja-e a befogadó ország az adósságszolgálatot, másodlagos szempont. – Az újratárgyalás vagy annak valószínűsége lehet előny is, hiszen az évi adósságszolgálat csökkentése növeli annak a valószínűségét, hogy a befogadó ország elegendő devizát tud rendelkezésre bocsátani a nyereség és/vagy tőke hazatelepítésére.

6. Adósságkönnyítés és működőtőke-beáramlás

	Első adósság-könnyítés éve	Külföldi működőtőke nettó beáramlása			
		Éves átlagok; millió USD			
		1980-1982	1983-1985	1986-1989	1990-1992
Argentína	1983	663	456	683	2818
Brazília	1983	2130	1440	1200	501
Costa Rica	1983	47	57	87	166
Chile	1983	318	92	153	516
Ecuador	1983	57	54	76	84
Fülöp-szigetek	1984	49 ¹⁾	68 ²⁾	483	434
Lengyelország	1991 ³⁾	–	–	13 ⁴⁾	471 ⁵⁾
Marokkó	1983	76	38	78	303
Mexikó	1983	2215	447	1560	4219
Nigéria	1986	–	341	757	732
Venezuela	1986	–	57	12	803

A 11 ország kiválasztásának szempontjait lásd a szövegben.

A 11 ország kiválasztásának szempontjait lásd a szövegben.

A vastagon nyomtatott számok az adósságkönnyítést követő időszak adatai.

1) 1980-1983

2) 1984-1986

3) Lengyelország 1983 óta többször kapott adósságkönnyítést. Ezek nem befolyásolták a működőtőke beáramlását, amely 1990-ig rendkívül alacsony, szinte elhanyagolható volt. Figyelmünket itt arra összpontosítjuk, mi volt az 1991-es (első) adósság-elengedés hatása a működőtőke beáramlására.

4) 1986-1990

5) 1991-1993

Forrás: World Bank: World Debt Tables 1991-1992, I. kötet, 20. o.;

IMF: International Financial Statistics Yearbooks és Internacional Financial Statistics, 1994. április

Lásd: Pongrácz J. Nagy: On the Road to the Market: Assessment of Hungary's Anti-inflationary and Debt Management Policies, published by Research Institute of Social Studies and Forecasts, Budapest, 1994. december, 29. o.

Hogy ez a logika a gyakorlatban érvényesül, azt a statisztikai felmérés is alátámasztja. – A 6. táblázatban feltüntetett 11 ország közül 8-at a Világbank táblázatából vettünk át, melynek címe: „A legtöbb működőtőkét befogadó fejlődő országok 1981-1991”. Az ott felsorolt 20 ország közül azokat választottuk ki, amelyek 1983 óta adósság-

könnyítésben részesültek. – Ezekhez hozzáadtunk hármat, amelyek vagy máig sem sorolhatók jelentős mennyiségű működőtőkét befogadó országok közé (Costa Rica és Ecuador), vagy 1991-ig nem voltak oda sorolhatók (Lengyelország), de amelyek 1983 óta adósságkönnyítésben részesültek. – A táblázat feltünteti az évi átlagos működőtőke-beáramlást az adósságkönnyítést közvetlenül megelőző három esztendőben, valamint az azt követő három- vagy négyéves időszakokban.

Az adatok a következőket mutatják:

- A működőtőke-beáramlás jelentősen csökkent az első adósságkönnyítés elnyerése után Argentínában, Brazíliában, Chilében, Marokkóban, Mexikóban és Venezuelában.
- Ezek közül csak Brazíliában nem érte el 1992-ig az adósságkönnyítés előtti szintet. A többi öt országban a működőtőke-beáramlás az 1990-1992-es időszakban már a többszöröse volt az adósságkönnyítés előttinek.
- Az adósságkönnyítést követően a működőtőke-beáramlás megduplázódott Nigériában és megsokszorozódott Lengyelországban. – A Lengyelországba irányuló működőtőke-áradat minden kétséget kizáróan az 1991-es adósság-elengedéssel függ össze.
- Az adósságkönnyítés nem befolyásolta a Costa Ricába, Ecuadorba és a Fülöp-szigetekre irányuló működőtőke-áramlást.
- A Fülöp-szigetekre irányuló működőtőke-beáramlás megkétszereződése a Marcos-diktatúra 1986 elején bekövetkezett megdöntése után alátámasztja azt az érvet, hogy a profitabilitás mellett a politikai stabilitás az egyik legfontosabb indítéka a működőtőke-beáramlásnak.

Megkockáztathatjuk azt az állítást is, hogy ha az adósságszolgálat rendszeres fizetése fontos szempont lenne a működőtőke áramlását illetően, akkor a rendszerváltás utáni években a volt szocialista országok közül nem a túladósodott Magyarországra irányult volna a működőtőke zöme, hanem Csehországba, Romániába vagy Szlovákiába, hisz ezeknek sem adósságproblémájuk, sem számottevő külföldi adósságuk nem volt.

Az állítást, hogy az adósságkönnyítés kérése visszatartaná a működőtőkét, sem a logika, sem pedig a tapasztalat (illetve a statisztikai felmérés) nem támasztja alá. – Magyarország esetében az adósságkönnyítés még ösztönzőleg is hathatna a működőtőke-beáramlásra. Ebben az esetben ugyanis többet érne a Magyar Nemzeti Banknak a profit és a tőke hazatelepítésére irányuló garanciája, mint ma, amikor a fizetési mérleget évi 4-5 milliárd dollárnyi adósságszolgálati kötelezettség terheli.

Lengyel példa

„Nézzük csak meg, mi is lett azután azokkal az országokkal, amelyeknek ily módon úgymond <elengedték> az adósságát. Például Lengyelországon micsoda infláció lett úrrá, micsoda belpolitikai nehézségek támadtak és ez milyen mértékű forráskieséssel járt.”

Dr. Hárshgyi Frigyes, az MNB alelnöke

Kisalföld, 1994. március 7.

A lengyel adósság egy részének 1991-es kormányhitelezők általi, majd egy újabb részletnek bankok általi 1994-es elengedése meglehetősen nagy hullámokat vert fel Magyarországon. Még az óvatosabb megfigyelők is felvetették a kérdést – kockáztatva a „nemzetietlenség” és „népellenesség” vádját: „Hát akkor Magyarország miért nem kér adósságkönnyítést?” – A kérdés annál is indokoltabb volt, mert éppen a rendszerváltás legnehezebb éveiben, 1990-ben, 1991-ben és 1992-ben gazdasági erőforrások beáramlása helyett évi másfél milliárd dollár, a BHT 5%-a, erőforrás áramlott ki az országból (lásd F. 9. táblázat 3. sor). Beindult tehát a propagandagépezet, hogy megmagyarázza a magyar népnek, hogy az adósság-elengedés Lengyelország számára káros (lásd Dr. Hárshgyi fent idézett nyilatkozatát), vagy legalábbis közömbös, mert semmiféle megkönnyebbülést sem eredményezett.

Azzal, hogy az adósság-elengedés Lengyelországra nézve káros volt, nem érdemes hosszasan foglalkozni. Ha feltételezzük, hogy Dr. Hárshgyi nem akarta tudatosan félrevezetni a Kisalföld olvasóit, akkor a Magyar Nemzeti Banknak a külföldi adósság kezelésével megbízott alelnöke hihetetlen mértékű tájékoztatlanságot áruolt el.

- A vágató infláció Lengyelországban az adósság-elengedést megelőzte, nem pedig követte. 1989-ben 248% volt, 1990-ben 554%, 1991-ben, az első adósság-elengedés évében 77%-ra csökkent, 1992-ben 45%-ra, 1993-ban pedig 37%-ra. – Ezek az adatok Dr. Hárshgyi rendelkezésére álltak, amikor megtette fent idézett nyilatkozatát a Kisalföldnek. – 1997-ben Lengyelországban az infláció 16% volt, Magyarországon 18%.
- Meglehetősen erőltetettnek látszik az akkori lengyelországi belpolitikai viharokat az adósság-elengedésre visszavezetni. Az ilyesminek a politikára gyakorolt hatása inkább csillapító, mint felkavaró.
- Ami a forrásáramlást illeti, 1990-ben 3,4 milliárd dollárra rúgott a kiáramlás. Ez 1991-ben, az adósság-elengedés évében, 1,5 milliárdos nettó beáramlássá változott. A nettó forrásbeáramlás 1992-ben 2,1 milliárd, 1993-ban kb. 4,8 milliárd dollár volt. – Úgy látszik, ezeket a számokat Dr. Hárshgyi Frigyes nem ismerte 1994 márciusában, de a leghatározottabb hangon „tájékoztatta” homlokegyenest ellenkező értelemben a Kisalföld olvasóit.

Érdekes, hogy nem sokkal azelőtt, hogy az MNB alelnöke ezeket a kijelentéseket megtette, az MNB közgazdászai köröztek a Nemzeti Bankon belül egy tanulmányt, amelyből az derült ki, hogy a lengyel gazdaság jelentősen fellendült az adósság-elengedés után.

7. Magyarország és Lengyelország adósságterhének összehasonlítása a teljesített adósságszolgálat alapján

	Bruttó adósságszolgálat	1988-1990 éves átlag	1991	1992	1993
1. Millió USD	Lengyelország	1224	969	1469	1695
2.	Magyarország	3770	4037	4733	4908
3. A BHT %-ában	Lengyelország	2,1	1,3	1,8	2,0
4.	Magyarország	13,0	12,1	12,7	14,9

Megjegyzés: 1994-től kezdve az összehasonlítás nem mérvadó a Magyarország által eszközölt jelentős hitel-visszafizetések miatt.

Forrás: World Bank: Global Development Finance, 1997

MNB: Havi jelentés 1998/7

Valamivel komolyabb az az érv, miszerint az adósság-elengedés Lengyelországnak nem hozott semmiféle könnyítést. Való igaz, hogy a készpénzáramlás (cash-flow) szempontjából az 1991-es adósság-elengedés nem hozott jelentős könnyítést, hiszen annak előtte Lengyelország csak igen kevés adósságszolgálatot fizetett (és jelentős hátralékokat halmozott fel), utána pedig a leszállított adósságszolgálatot fizette, amely nagyságrendileg megegyezett azzal, amit azelőtt fizetett (7. táblázat 1. sor). A BHT-hez viszonyítva azonban ez mégis némi könnyítés volt (3. sor). Az igazi könnyítést az adósság-elengedés a következő generációk számára jelentette, amelyek jövedelmét kevesebb adósságszolgálat fogja terhelni, mint amennyi adósság-elengedés nélkül terhelte volna.

Magyarország mindig pontosan fizette az adósságszolgálatot, amely nemcsak a BHT-hez viszonyítva, de abszolút értékben is a többszöröse volt annak, amit Lengyelország fizetett (4. és 2. sor). Az ő esetében jelentős könnyítést hozott volna az adósságkönnyítés a készpénzáramlás szempontjából. Az adósságkönnyítésnek éppen az lett volna a célja, hogy ezt az óriási mértékű készpénzkiáramlást csökkentse.

A két ország helyzete tehát nem hasonlítható össze, illetőleg az összehasonlítás félrevezető.

Még talán érdemes megjegyezni, hogy az adósság-elengedést megelőző 6 év során (1986-1991) a lengyel BHT reálértéke 9,3%-kal csökkent, az utána következő 6 év során (1992-1997) pedig 40%-kal nőtt. – Magyarország adatai e két hatéves időszakra: -9,7 és +7,1%.

Az adósságteher megnövekedése

„A részleges adósság-elengedés paradox módon az adósságszolgálat terhének megnövekedését eredményezné, hiszen a csökkentett adósságszolgálatot nem lehetne új hitelekkel finanszírozni. Így forrásbeáramlás helyett forráskiáramlás terhelne a gazdaságot.”

Dr. Hárshgyi Frigyes, az MNB alelnöke:

Üzenet „A nemzetközi adósságválság” című nemzetközi értekezlet-hez, Budapest, 1992. márc. 22-23. (Angol eredetiből fordította a szerző.)

Dr. Hárshgyi természetesen Lengyelországra céloz. Érvét az akkor Kupa Mihály irányítása alatt működő Pénzügyminisztérium is haladéktalanul magáévá tette. A továbbiakban azonban a tények nemigen támasztották alá Dr. Hárshgyi állítását (lásd a 8. táblázatot).

Az adósság-elengedés után valóban megnőtt a hitelek révén történő nettó forráskiáramlás (1. sor), ugyanakkor azonban megindult a működőtőke nagyarányú beáramlása – 12,4 milliárd dollár 1996-ig 5 év alatt (2. sor) – s így a gazdaságra nehezedő teher nemhogy nem nőtt, de csökkent (3. sor).

8. Lengyelország: forrásáramlás az adósság-elengedés előtt és után

Millió USD; kiáramlás: -

	1988-90 éves átlag	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1. Nettó forrásáramlás hitelfelvétel révén	-860	332	-542	-2243	-1603	-2766	
2. Nettó működőtőke-beáramlás	38	291	678	1715	1875	3659	4498
3. Összesített nettó forrásáramlás ¹⁾	-822	623	136	-528	272	893	

A fogalmak meghatározását lásd az I. Függelékben!

1) Hivatalos tőkeátutalások és hazatelepített profit nélkül.

Forrás: World Bank: Global Development Finance, 1997;

IMF: International Financial Statistics

A lengyel példa nem követhető

Lengyelország adósságának egy részét – úgymond – kormányok engedték el. Ez ott lehetséges volt, hisz Lengyelországnak túlnyomóan kormányok hiteleztek. Magyarországnak azonban kormányokkal szemben úgyszólván nincs adóssága. Így a lengyel út Magyarország számára járhatatlan.

Való igaz, hogy Lengyelország hosszú lejáratú adóssága 1990 végén – közvetlenül az adósság-elengedést megelőzően – 70%-ban kormányokkal szemben állt fenn, Magyarország ugyanakkor csupán 0,9%-ban (lásd a 9. táblázatot). – Magyarország adósságának a zöme – közel 60%-a ekkor még bankokkal és egyéb magánhitelezőkkel szemben állt fenn, akik – a kormányoknál nehezebben ugyan, de –, szintén hajlandók adósságkönnyítést adni.

Az érv mindenesetre 1994-ig tartotta magát, amikor Lengyelország a bankoktól is jelentős adósság-elengedésben részesült. – Ekkor újabb érv került előtérbe.

„Nem lehet több ezer hitelezővel tárgyalni”

Ez az érv bővebben kifejtve valahogy így hangzik:

Magyarország külső adósságának a túlnyomó része kötvényadósság. A kötvények több ezer kisbefektető kezében vannak. Több ezer hitelezővel pedig nem lehet tárgyalni. – Nem is volt még példa arra, hogy egy adósnak, kötvényadósság esetében sikerült volna adósságkönnyítést kieszközölni.

9. Az adósságkönnyítés lehetősége A konvertibilis devizában fennálló bruttó hosszú lejáratú adósság hitelezők szerinti bontásban Az összes hosszú lejáratú adósság százalékában

	Viszonylag kedvező adósságkönnyítési lehetőség				Kevésbé kedvező adósságkönnyítési lehetőség		
	Kormányok	Bankok	Egyéb magán hitelezők	Összesen	Nemzetközi intézmények	Kötvények	Összesen
	1	2	3	4 (=1+2+3)	5	6	7 (=5+6)
1980	8,4	86,0	5,1	99,5	0	0,5	0,5
1987	1,5	64,7	10,4	76,6	12,4	11,0	23,4
1989	0,9	60,0	5,9	66,8	13,4	19,8	32,2
1990	0,9	52,6	5,4	58,9	15,7	25,4	41,1
1991	2,5	41,0	4,6	48,0	22,5	29,4	51,9
1992	3,1	35,8	4,1	43,0	22,6	34,4	57,0
1993	3,1	28,4	3,0	34,5	20,3	45,2	65,5
1994	3,2	24,4	1,9	29,5	18,3	52,2	70,5
1995	3,2	26,2	1,2	30,6	13,6	55,8	69,4
1996	2,6	24,9	0,7	28,2	21,4	50,4	71,8

Forrás: F. 4. táblázat

Ebben sok igazság és sok tévedés van. Való igaz, hogy a magyar adósság közel 72%-a nemzetközi intézményekkel és kötvényhitelezőkkel szemben áll fenn (lásd a 9. táblázat utolsó sorát). A előbbieket ma már nyújtanak adósságkedvezményt – beleértve az adósság részleges elengedését –, de csak a legszegényebb országoknak. Magyarország nem ezek közé tartozik. – Az is igaz, hogy kötvényadósság esetén még adós nem kapott adósságkönnyítést. Adósságkönnyítést a legkevésbé

nehéz kormányokkal, valamivel nehezebb bankokkal és egyéb magán-hitelezőkkel szemben fennálló adósság esetében elérni, de mindezek részesedése Magyarország hosszú lejáratú adósságából ma már a 30%-ot sem éri el.

Ez nem volt mindig így. 1980-ban például még 95,5% volt az az adósság, amelynek esetében az adósságkönnyítési lehetőség viszonylag kedvező volt. Hogy ez az arány 1996-ra fokozatosan 28,2%-ra csökkent, annak oka az, hogy a nemzetközi adósságválság kitörése után – a nyolcvanas évek közepe táján – a hitelező bankok felügyelő hatóságai a fejlett országokban listákat állítottak össze a kétes hitelképességű országokról. A legtöbb ilyen listára Magyarország is felkerült. Ha a bankok a listára felvett országok valamelyikének új hitelt folyósítottak, akkor a hitel bizonyos százalékának megfelelő tartalékot kellett félretenniük. A bankoknak tehát két választásuk volt. Vállalják, hogy a tartalékolás csökkentse profitjukat – amit természetesen nem vállaltak –, másik lehetőségük az volt, hogy a profitsökkenést a kamatláb megemelésével ellensúlyozzák. Ezt viszont a fejlődő országok nem tudták megfizetni. – Így egyszeribe leállt a bankhitelek folyósítása a kétes hitelképességű fejlődő országok számára.

A bankok viszont hajlandónak mutatkoztak arra, hogy az ilyen országok kötvényeit a nemzetközi tőkepiacon forgalmazzák. A hitel így nem szerepel a bankok mérlegében – nincs tartalékolás –, de a forgalmazásért jutalékot kapnak. Így a bank is keres az ügyleten, az ország pedig hitelhez jut.

Magyarország külföldi hiteleinek zömét ettől kezdve kötvények formájában vette fel, így a kötvények aránya a hosszú lejáratú hitelállományon belül fokozatosan nőtt (6. oszlop), a bankhiteleké pedig fogyott, ahogy az ország a korábban felvett hiteleket törlesztette (2. oszlop). – 1996 óta Magyarországot több felügyeleti hatóság törölte a kétes hitelképességű országok listájáról. Az 1996-ban felvett egyetlen bankhitel az arányokat nem változtatta meg.

Lehetséges, hogy a kötvények egy része többezer kisbefektető birtokában van. Ez azonban a kintlévő kötvényadósságnak minden bizonynyal csak igen kis része. A magyar kötvények túlnyomó része – mint minden más kötvény – egy-két tucat intézményi beruházó birtokában van: nyugdíjpénztárak, biztosító intézetek, takarékpénztárak, állami- vagy magán egészségbiztosítási intézmények, lakásépítő szövetkezetek stb. – Ha lehetséges adósságkönnyítésről tárgyalni 300-500 hitelező bankkal, akkor lehet egy-két tucat intézményi beruházóval is. A több száz hitelező bankot a 10-12 legtöbbet hitelező bank kiküldötteiből álló bizottság képviseli az adóssal szemben, és az általuk kidolgozott egyezményt a többi bank is elfogadja. Éppígy a legtöbb kötvényt birtokló intézményi beruházók is alakíthatnak ilyen bizottság. Az általa megkötött egyezményt elfogadnák a bizottságban nem képviselt intézményi beruházók, no meg az a „több ezer” kisbefektető, aki amúgy is csak egy töredéket birtokolja az összes kintlévő kötvénynek.

Az, hogy adósságkönnyítésre kötvényadósság esetében még nem volt példa, ismét nem helytálló érv. A nemzetközi pénz- és tőkepiac talán a világ legdinamikusabb, legrugalmasabb piaca, ahol szinte páratlan az újítókészség. Szinte naponta jelennek meg új hitelkonstrukciók, új befektetési, letéti típusok, új forgalmazási, terjesztési módszerek. – Ez a piac mindenre talál kádenciát – ha szembesítik a problémával.

Nemzetközi intézmények elvileg valóban nem adnak adósságkönnyítést olyan országoknak, mint Magyarország, amelyet a Világbank a „közepes jövedelmű fejlődő országok” közé sorol. Valójában azonban ezek is rugalmasak, s több módszerük van arra, hogy az elvet fenntartva úgy szervezzék át a folyósított hiteleket, hogy az gyakorlatilag adósságkönnyítést jelentsen.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy – bár Magyarország adósságállományának minősége az adósságkönnyítés lehetősége szempontjából erősen megromlott a nemzetközi adósságválság kitörése óta – az adósságkönnyítés lehetősége még mindig fennáll, csak élni kell vele.

„Túl kicsiny ország vagyunk”

Ezt a „szakértők” 1995 elején kezdték hangoztatni, miután a bankok is elengedték Lengyelországgal szemben fennálló követelésük egy részét, és miután Mexikó már másodszor részesült nagyarányú nemzetközi segélyakcióban – egy 50 milliárd dolláros „csomag” formájában. – Az érv kifejtve valahogy úgy hangzott, hogy a nagyhatalmak, a nemzetközi nagybankok számára csak a nagy országok, mint Lengyelország vagy Mexikó, a fontosak, s nem foglalkoznak olyan picinyke országgal, mint Magyarország.

Hogy akkorra, amikor ezt az „érvet” szárnyra bocsátották, már több tucat Magyarországnál jóval kisebb ország részesült adósságkönnyítésben, köztük néhány adósság-elengedésben is – mint például a 3 millió lakosú Costa Rica, a 8 milliós Dominikai Köztársaság, az 5,5 milliós Jordánia és a 3,2 milliós Uruguay –, afölött a tájékozatlan vagy rosszul tájékoztatott magyar közönséghez szólva át lehetett siklani.

Néhány hónappal az „érv” elterjesztése után azonban a sajtó hírül adta, hogy a bankhitelezőivel közölt megegyezése értelmében Albánia külső adósságának egy részét a névérték 20%-áért vásárolhatja vissza, egy másik részét pedig elengedik a Bardy-terv alapján. Ezen már nem lehetett átsiklani, s az érv a többi „használt” érv közé került.

„Elveszítjük a Nemzetközi Valutaalap támogatását”

Itt a fenyegetés lényege nem az, hogy az ország nem kap hitelt a Nemzetközi Valutaalaptól, hisz e hitelek legfeljebb évi néhány százmillió dollár értékűek, tehát az ország évi hitelszükségletének csupán töredékét elégítik ki, s a Valutaalap ezeket is a piaci hiteleknel drágábban folyósítja úgy, hogy a Magyarországhoz hasonló szegény ország esetében olyan luxusnak számítanak, amelyet tulajdonképpen nem engedhetne meg magának. – A Valutaalap azonban katalizátor. Kormányok és bankok csak olyan országnak nyújtanak hitelt, amelynek a Valutaalap is nyújt, jelezve ezzel, hogy támogatja az ország gazdaság-

politikáját (pontosabban: jelezve ezzel, hogy az ország a Valutaalap által előírt gazdaságpolitikát követi).

A Valutaalap támogatásának elvesztése tehát a hitelképesség elvesztését is jelentené. Itt természetesen ugyanaz a kérdés, mint amit a hitelképesség elvesztésének érvével kapcsolatban vetettük fel: miért kell óriási áldozatok útján megőrizni a hitelképességét az olyan országnak, amelyiknek erre csupán azért van szüksége, hogy kölcsönöket vegyen fel korábbi hitelek törlesztésére?

A lényegesebb ellenérv azonban az, hogy az állítás nem igaz. Magyarország nem vesztené el a Valutaalap támogatását, ha adósságkönnyítésért folyamodna, mint ahogy nem veszítette el az a 68 ország, amelyik eddig kért és kapott adósságkönnyítést, sőt még az a 33 sem, amelyiknek a bankok leírás vagy kedvezményes visszavásárlás útján csökkentették az adósságát.

„Csökken az adósságteher”

Magyarország 1991-ben a volt szocialista országokkal folytatott kereskedelmében áttért a rubelről a dollárelszámolásra. Ennek következtében a konvertibilis devizákban elszámolt áru- és szolgáltatás-kivitel 1991-ben 37%-kal „megugrott” (lásd az F. 1. táblázatot), és drasztikusan javultak a konvertibilis devizákban fennálló adósságnak azok a mutatói, amelyeknek a nevezője az áru- és szolgáltatás-kivitel: összes adósság / áru- és szolgáltatás-kivitel; adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel; kamat / áru- és szolgáltatás-kivitel (lásd az F. 2. táblázatot).

Ebből a pusztán elszámolásbeli változásból Bod Péter Ákos a Magyar Nemzetközi Bank akkori elnöke azt a következtetést vonta le – s a nyilvánosság előtt minden adandó alkalommal hangoztatta –, hogy a magyar gazdaságra nehezedő adósságteher egyre csökken. Nincs szükség tehát adósságkönnyítésre – ebből az akkori adott körülmények kö-

zött több baj származnék, mint jó –, hiszen az adósságprobléma idővel önmagától megoldódik, csupán az addigi politikát kell következetesen folytatni.

Az F. 2. táblázatból azonban az is kiderül, hogy az említett három mutató 1993-ban és 1994-ben újra jelentősen megromlott, az adósságprobléma „önmagától való” megoldása távolabbnak tűnt, mint valaha, s ez az érv lekerült a napirendről. – 1997-ben újra napirendre került, de erről később lesz szó.

Következzék néhány „erkölcsi” érv adósságkönnyítés kérése ellen.

„Nem volna erkölcsös...”

Csak a világ legszegényebb országai tarthatnak igényt adósság-elengedésre. Magyarország lakossága ma a világ népességének legjobban élő 20%-a közé tartozik. Ahelyett, hogy a fejlett országoktól adósság-elengedés formájában támogatást kérne, még Magyarországnak volna erkölcsi kötelessége támogatást nyújtani a nálánál sokkal, de sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben lévő országok lakosságának.

Lényegileg ezt mondotta Dr. Surányi György az MNB elnöke 1995. szeptember 24-én, vasárnap, csúcsidőben, televíziós interjúja során.

A tényeket pedig a 10. táblázat mutatja. Az akkor rendelkezésre álló adatok szerint 1994 szeptemberéig 12 ország részesült adósság-elengedésben. Ebből háromnak a lakossága jobban élt, mint Magyarország lakossága, másik kettő pedig majdnem ugyanolyan „jól” élt.

6. Egy főre jutó bruttó nemzeti termék, USD

Ország	1993
Argentína	7450
Uruguay	4127
Mexikó	3677
Magyarország	3587
Brazília	3471
Costa Rica	3422

Forrás: IMF: International Financial Statistics

Nagy Pongrác: Mi lesz velünk? – Gazdaság és társadalom, 1995. 3/4.

Ezek tehát a „Magyarországnál sokkal, de sokkal kiszolgáltatottabb” lakosságú országok. – Az adatok az MNB könyvtárában rendelkezésre álltak a Magyar Nemzeti Bank elnökének is.

„Pacta sunt servanda”

„Alapvető jogi elv az, hogy a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeket teljesíteni kell.”

Dr. Kádár Béla, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere
Előadás „A nemzetközi adósságválság” című értekezleten, Budapest, 1992. márc. 22-23.

Van persze egy másik alapvető jogi elv is. Eszerint szerződésben vállalt kötelezettséget csak addig kell teljesíteni, amíg a körülmények lényegesen meg nem változtak. („Sic rebus stantibus”) – Amikor Dr. Kádár Béla ezt mondotta, akkor már tudott dolog volt, hogy a megelőző két év során az adósságszolgálat miatt 3,15 milliárd dollárnyi gazdasági erőforrás, a BHT 5,5%-a (lásd az F. 9. táblázatot) áramlott ki az országból. Főként ennek következtében a BHT reálértéke 15%-kal csökkent, és megszűnt 693.000 munkahely, az 1989-ben létezett munkahelyek 13%-a. – Mindez sokak szerint a „körülmények lényeges megváltozásának” számít. Az idézett miniszter szerint azonban, úgy látszik, ez a változás nem volt lényeges.

„Méltánytalanság”

Adósságkönnyítés kérése méltánytalanság volna a hitelező, illetve a kötvényeket tartalmazó bankokkal szemben, amelyekhez Magyarországot sok évtizedes, kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat fűzi. Ez nem volna más, mint az országba vetett bizalom elárulása. – Ma már általánosan elismert tétel az, hogy a túladósodásért nemcsak az adós felelős, hanem a hitelező bank is, amelyik nem mérte fel szakszerűen a kölcsönt kérő ország fizetőképességét.

Magyar virtus

Magyarország mindig pontosan és hiánytalanul megfizette adósságát. Kifizette utolsó fillérig az első világháború utáni jóvátételt, ki a második világháborús jóvátételt; kártalanította a második világháborút követő államosítások külföldi kárvallottjait, s azóta sem fordult soha elő, hogy akár egy nappal, akár egy dollárral is hátralékban legyen az adósságszolgálat fizetésével. A nemzetközi tőkepiac ezt tudja és értékeli.

Ez a lényege Fekete János 1998 első felében tett televíziós nyilatkozatának. – Fekete Jánost nem kell bemutatni. Mint az MNB alelnöke, a hetvenes és nyolcvanas években közel két évtizeden át irányította Magyarország külföldi adósságának kezelését. Ő volt az, aki – a kormány utasítására – felvette azokat a hiteleket, amelyek az ország túladósodásához vezettek. – Magyarországon nálánál jobban senki sem ismeri a nemzetközi tőkepiacot. – Annál különösebb tehát, hogy ez a kitűnő, nagy nemzetközi tekintélynek örvendő pénzügyi szakember nem veszi észre, hogy a nemzetközi tőkepiac nem értékeli különösebben a magyar virtust. Amikor ugyanis ezeket a sorokat írjuk (1998 novemberében), Moody's, a világ két legtekintélyesebb hitelminősítő intézetének egyike, Lengyelország hitelképességét csak egy fél fokkal értékeli kevésbé kedvezőnek, mint Magyarországit. A Standard & Poor, a másik legtekintélyesebb hitelminősítő intézet szerint pedig a két or-

szágnak ugyanaz a minősítése. A nemzetközi tőkepiac e két nagytekintélyű hitelminősítő intézete szerint ez tehát a „különbség” az adósságszolgálatot pontosan fizető Magyarország és ama Lengyelország értékelése között, amely 1981 óta nem fizeti pontosan az adósságszolgálatot, amely éppen ezért 1990 decemberéig 14 milliárd dollárnyi hátralékot halmozott fel, s amelynek a hitelezők 1991-ben, majd 1994-ben összesen 13,5 milliárd dollárral csökkentették az adósságát.

Az eddig felsorolt érveket főként olyanok hangoztatták, akik vezető pozíciót töltöttek be a magyar gazdaságban. – A kérdéshez olyan politikusok is hozzászóltak, akik nem számítanak gazdasági vagy pénzügyi szakembernek.

„Kényszerpályán vagyunk”

Kényszerpályán csak az az ország van, amely számára létkérdés a nettó erőforrás-beáramlás. Magyarország számára az a létkérdés, hogy átmenetileg csökkenjen a külföldi hitelfelvétellel és adósságszolgálat-tal kapcsolatos nettó forráskiáramlás, amely a rendszerváltástól 1997-ig terjedő 8 éves időszakban 11,1 milliárd dollár, a BHT 3,5, illetve 4,8 százaléka (aszerint, hogy a forintban megadott BHT-t hivatalos – felértékelt – forint árfolyamon vagy fel nem értékelt árfolyamon számítjuk át dollárra). (Lásd az F. 9. táblázatot!)

„A hitelezőknek kell az adósságkönnyítést felajánlani”

Ezt olyan élvonalbeli politikus mondta 1992-ben, akiből később miniszterelnök lett. — Az élvonalbeli politikus nem tudta, hogy a kormányokkal szemben fennálló adósság esetében túlnyomó többségben az adós kéri a könnyítést. Néha a hitező kormányok felajánlják, de csak a nem fizető adósnak. A bankok pedig sosem ajánlják fel. — Arra pedig talán még sosem volt példa a történelemben, hogy a hitelező megke-reste volna a pontosan fizető adóst azzal, fizessen kevesebbet, hisz számára ez így túlságosan megerőltető.

„Elmulasztottuk a soha vissza nem térő alkalmat”

1990-ben, a rendszerváltáskor kellett volna az Antall-kormánynak adósságkönnyítést kérni. Akkor voltak meg rá a kedvező feltételek. – Akkor a kormány ezt elmulasztotta és most már késő...

Mintha az a 68 ország, amelyik adósságkönnyítést kapott, több száz adósságkönnyítési kérelmét gazdasági rendszerváltással indokolta volna. – Adósságkönnyítésre irányuló kérelmet bármely ország bármikor előterjeszthet. Erre jó alkalmak ugyan vannak, de „soha vissza nem térők” nincsenek.

Le kell venni a napirendről

1997-re jelentősen javultak – 1995-höz képest – az adósságmutatók (F. 2. táblázatot). Az álláspont tehát az lett, hogy a külföldi adósság kérdését le kell venni a napirendről. hisz lám, az adósságprobléma a legjobb úton van a megoldás felé. Amint a továbbiakban látni fogjuk, ez az álláspont egyelőre korai.

Tanulságok

Ugyancsak hosszan foglalkoztunk az adósságkönnyítés kérése ellen (eddig) felhozott (és tudomásunkra jutott – felsorolásunk nem szükségképpen teljes) 17 érvel, amelyek egyike sem helytálló, többük pontatlan, a legtöbb nagymérvű tájékoztatlanságot árul el, némelyik pedig egyenesen naiv. De talán ez nem volt teljesen hiába való. Három fontos tanulságot lehet ugyanis levonni abból, hogy ezek az érvek Magyarországon szakemberek, az ország gazdaságának és pénzügyeinek irányítói, valamint élvonalbeli politikusainak szájából elhangozhattak; hogy alig voltak néhányan, akik szakszerűen megcáfolták volna őket; hogy cáfolatuk nem kerülhetett a nyilvánosság elé, s hogy a társadalom túlnyomó része elhitte érveiket.

Az első tanulság az, hogy Magyarország gazdaságának és pénzügyének irányítói kritikátlanul átvesznek érveket – „katasztrofális következmények”, „elveszítjük hitelképességünket”, „elapad a működőtőke beáramlása” stb. – éveken át hangoztatják őket anélkül, hogy ellenőriznék, megfelelnek-e a valóságnak, vagy nem.

A másik az, hogy Magyarországon a gazdaságirányításban a párt-szerű dogmatizmust felváltotta egy másfajta dogmatizmus. Pragmatizmus, nyílt színen folyó gazdasági vita nincs, de vannak megkérdőjelezhetetlen tételek, s ha valaki mégis megkérdőjelezi őket, véleményét a szabad sajtó, a szabad és pártatlan rádió és televízió nem tolmácsolja a nagy nyilvánosság felé.

Végül: Magyarországon még komolyan mondanak és az emberek komolyan vesznek olyan szentimentális érveket, amelyeket nyugati szakértő vagy politikus sosem mondana ki, mert tudja: nevetségessé válna, esetleg felháborodást váltana ki. Ilyenek például a hitelezőkkel szembeni méltányosság; az adott szó szentsége („még ha tönkre megy is belé az ország”); hogy a nép viszonylag kedvező anyagi helyzete miatt „erkölcstelenség” volna adósság-elengedést kérni; hogy a nemzetközi tőkepiac értékeli a magyar virtust stb. – Félő, hogy ezt a népet még sok csalódás fogja érni, sok súlyos gazdasági áldozatot kell hoznia, ha mentalitásában nem áll át a környező világ hullámhosszára.

E politikát a NVA szorgalmazza

A minden áron való fizetés magyarországi adósságpolitikáját a Nemzetközi Valutaalap szorgalmazza. A nemzetközi Valutaalappal kötött és „szándéklevél” formájába öltöztetett megegyezések ugyan titkosak, annyi azonban kiszivárgott, hogy csaknem minden megegyezésben ott található az a kitétel, hogy a kormányzat vállalja az ország nemzetközi fizetési kötelezettségeinek pontos teljesítését, s ennek érdekében szigorú pénz- és költségvetési politikát fog követni. – Ezt támasztja alá az is, hogy a NVA magyarországi képviselői időről-időre

elismeréssel szólnak arról, hogy Magyarország pontosan teljesíti az adósságszolgálatot. – Tudjuk azt is, hogy Massimo Russo, a Valutaalap egyik osztályvezetője 1995 őszén Bokros Lajos pénzügyminiszterhez intézett és nyilvánosságra hozott levelében már egyenesen az adósságállomány csökkentését kívánta (mely kívánságát a magyar kormány azóta is teljesíti).

Valószínű, hogy azok a fent felsorolt érvek, amelyek szerint szörnyű megpróbáltatások várnak Magyarországra abban az esetben, ha adósságkönnyítést kérne, szintén a Nemzetközi Valutaalap munkatársaitól származnak.

Adósságkönnyítés: bevett nemzetközi gyakorlat

Magyarország minden áron fizető adósságpolitikája annál meglepőbb, hiszen az átütemezéssel történő adósságkönnyítés már a hetvenes évek második fele óta, a leírás vagy visszavásárlás útján történő adósságkönnyítés pedig 1989 óta bevett nemzetközi gyakorlat. Csupán 1982 és 1997 között 68 ország tőketörlesztését ütemezték át, legtöbbjükét többször, összesen mintegy 1000 milliárd dollár értékben. Kormányok és bankok 1989-től 1997-ig 33 ország adósságát csökkentették leírás vagy visszavásárlás útján összesen kb. 123 milliárd dollárral. – Azt is láttuk, hogy az adósságkönnyítésben részesült országok közül jó néhánynak jobb a gazdasági teljesítménye, mint az adósságszolgálatot teljesítő Magyarorszáké.

Gazdaságpolitika az adósságcsapda szolgálatában

Adósságcsapda

A tőketörlesztést Magyarország egészen a legújabb időkig újonnan felvett hosszú lejáratú hitelekkel fizette, s ez akkor nem terhelte a gazdaságot. – A kamatok finanszírozására három lehetőség van. Az első az, hogy ezeket a gazdaság „kitermeli”. Ez akkor van így, amikor a folyó fizetési mérleg egyenlege zéró vagy pozitív, vagyis amikor a folyó fizetések kamat nélkül számított többlete egyenlő vagy nagyobb a bruttó kamatnál. Ez történt az utóbbi 16 év során, amely időszakra megbízható adataink vannak, 1982 és 1984, valamint 1990 és 1992 között (11. táblázat. 1 sor).

11. Magyarország és az adósságcsapda

Millió USD

1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998.06
1. A folyó fizetési mérleg egyenlege																
299	71	67	-847	-1495	-876	-807	-1437	127	2267	324	-3455	-3911	-2480	-1522	-867	-801
2. Nettó működőtőke-beáramlás																
0	0	0	0	0	0	14	187	311	1459	1471	2339	1146	4453	1983	2085	951
3. Összesen (1+2)																
299	71	67	-847	-1495	-876	-793	-1250	438	1726	1795	-1116	-2765	179	461	1679	150
4. Bruttó kamatfizetés																
			-1019	-1215	-1222	-1307	-1605				-1586	-1947				
5. Kölcsönből fizetett kamat (adósságcsapda)																
			847	1215	876	793	1250				1116	1947				

Forrás: MNB: Éves és havi jelentések

Megjegyzés:

Ha a folyó fizetési mérleg egyenlege zéró vagy pozitív, akkor a kamatokat a gazdaság „kitermelte” (1. sor).

Ha a folyó fizetési mérleg egyenlege negatív ugyan, de a nettó működőtőke-beáramlással együtt zéró vagy pozitív eredményt kapunk, akkor a kamatokat részben vagy egészben a működőtőke-beáramlás fedezi, részben pedig a gazdaság termeli ki (3. sor).

Ha a folyó fizetési mérleg és a nettó működőtőke-beáramlás együttesen negatív és

- ez a negatív szám kisebb, mint a bruttó kamat, akkor a kamatot olyan mértékben finanszírozza hitelfelvétel, amekkora a negatív szám értéke (5. sor, 1985, 1987, 1988, 1989, 1993)
- ez a negatív szám nagyobb, mint a bruttó kamat, akkor a kamatot teljes egészében hitelfelvétel fizeti (5. sor, 1986, 1994).

Ilyenkor természetesen a kamatfizetés teherként nehezedik a gazdaságra. – A rendszerváltás után megindult nyugatról a működőtőke beáramlása, s ennek nagysága már 1991-ben megközelítette a bruttó kamat nagyságát. Azóta a kamat csak akkor terheli a gazdaságot, ha a fizetési mérleg egyenlegének és a nettó működőtőke-beáramlásnak az összege negatív, ami csak 1993-ban és 1994-ben fordult elő, de természetesen előfordult a rendszerváltás előtt, az 1985 és 1989 közötti öt-éves időszakban. – Amikor a folyó fizetési mérleg egyenlege negatív, de a folyó fizetési mérlegnek a nettó működőtőke-beáramlással kombinált egyenlege pozitív, akkor Magyarország a kamatokat, vagy azok egy részét működőtőke-beáramlásból fizeti. Ez volt a helyzet 1995-ben, 1996-ban és 1997-ben (3. sor).

Amikor a folyó fizetési mérleg és a nettó működőtőke-beáramlás összetett egyenlege negatív, akkor az ország adósságcsapdában van. A kamatokat vagy azok egy részét kölcsönből kell fizetnie. Ezek a kamatfizetésre felvett kölcsönök növelik az adósságot – az adósság önmagát növeli – s a kölcsönöknek ez a része természetesen nem folyik be a gazdaságba. – Ez történt Magyarországon 1985 és 1989 között, valamint 1993-ban és 1994-ben. – Hozzátehetjük, hogy ha a folyó fizetési mérleg egyenlegének és a nettó működőtőke-beáramlásnak negatív egyenlege kisebb, mint a kifizetett kamat, akkor a kölcsönök a kamatot csak e kisebb kamat erejéig finanszírozzák. Ez volt a helyzet 1985-ben, 1987 és 1988 között, valamint 1993-ban (5. sor). – Ha viszont a folyó fizetési mérleg egyenlegének és a nettó működőtőke-beáramlásnak a negatív összege nagyobb, mint a bruttó kamat, akkor a kamatot teljes egészében hitelek fizetik. Ez történt 1986-ban és 1994-ben (5. sor). – Amint a táblázat mutatja, 1982 óta Magyarország össze-

sen 8 milliárd dollárnyi kamatot fizetett kölcsönből. Ebből a 8 milliárdból egyetlen dollár sem folyt be a magyar gazdaságba, az adósságállomány viszont ennyivel nőtt.

Általánosítva azt lehet mondani, hogy Magyarország az adósságcsapda szélén bukdácsol. Bele-beleesik, majd egy kivételesen nagymérvű működőtőke-beáramlás idején kikerül onnan.

Kereslet-visszafogás és adósságszolgálat

Mivel az évi működőtőke-beáramlás mértéke bizonytalan volt, a gazdaság irányítóinak a rendszerváltás utáni években – talán 1996 őszéig – az volt a célja, hogy a kamatfizetéshez szükséges devizát a gazdaság termelje ki, vagyis hogy a kereskedelmi mérleg, valamint a (kamatok nélkül számított) szolgáltatási mérleg többlete elérje vagy meghaladja a fizetendő kamat összegét. Hogy e többlet kitermelődjék, vissza kellett fogni a behozatalt. Ezt a hazai kereslet visszafogásával kívánták elérni. Ha a hazai kereslet csökken, akkor természetesen csökken a behozatal iránti kereslet is. A hazai árucikkek iránti kereslet csökkenése viszont azt jelenti, hogy egyrészt több jut kivitelre, másrészt a vállalatokat arra ösztönzi, hogy a hazai piac zsugorodását külföldi terjeszkedéssel ellensúlyozzák.

A kereslet visszafogását a kormányzat restriktív pénzpolitikával, restriktív fiskális politikával és restriktív jövedelempolitikával kívánta elérni.

Nem fékezte az inflációt

Hivatalosan a kereslet-visszafogó politikának kettős indoka volt. A fizetési mérleg egyensúlyának javításán kívül az infláció megfékezését is célozta. – Ez a második (de az elsővel ugyanolyan fontosnak tartott) célkitűzés ugyancsak meglepő volt, hiszen a kereslet-visszafogást akkor használják az infláció megfékezésére, amikor az áremelkedéseket kereslet-előrefutás okozza, vagyis amikor a kereslet gyorsabban nö-

vekszik, mint az áruk és szolgáltatások kínálata. Ilyen keresletelőrefutás Magyarországon a rendszerváltás óta nem volt, hiszen 1990 óta (1996-ig) mind a fogyasztási, mind a beruházási kereslet alatta maradt az 1989-es szintnek.

1992-ig az áremelkedéseket olyan tényezők okozták, mint az ÁFA bevezetése; az árak felszabadítása; az állami támogatások leépítése; az importárak megnövekedése amiatt, hogy Magyarország áttért a világpiaci dollár áron való elszámolásra a volt szocialista országokkal folytatott kereskedelmében; sorozatos aszálykárók; a nyersolajárak megnövekedése az öbölháború következtében.

Az ilyen áremelkedések mérséklésére a kereslet-visszafogás vagy egyáltalán nem hatásos, vagy nem hatásos a magyarországi fejletlen piacgazdaságban, ahol még sok volt a monopólium, a vállalatok túlnyomó többsége még állami tulajdonban volt, s így a kínálat rugalmassága szinte a zéróval volt egyenlő. – Nem csoda, ha a rendkívül szigorú kereslet-visszafogó politika ellenére a fogyasztási árak 1989 és 1992 között 114%-kal emelkedtek.

1993 óta az infláció fő oka valószínűleg az a tény, hogy a hazai áruk kínálata sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint az irántuk való kereslet. Míg 1989 és 1995 között a belföldi áruk iránti kereslet 10%-kal csökkent, addig a belföldi piacra dobott hazai áru mennyisége több mint 27%-kal esett. – A kereslet tehát jóval meghaladta a kínálatot, de az ok nem keresletelőrefutás volt, hanem az, hogy a hazai piacon kínált hazai áruk mennyisége sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint az irántuk való kereslet. – Az így keletkező áremelkedéseket természetesen a kínálat erélyes és a kereslet mérsékelt növelésére irányuló gazdaságpolitikával kellett volna kezelni. A kormányzat azonban folytatta tovább a kereslet-visszafogó politikát és az árszint 1992 és 1996 között újabb 130%-kal emelkedett. – Összességében az 1989 és 1996 között követett igen erélyes kereslet-visszafogó politika ellenére az árak az

ötszörösükre emelkedtek és az éves inflációt nem sikerült 20% alá csökkenteni.

Érdekes, hogy a kormányzat az infláció mérséklésére egy negyedik eszközt is alkalmazott: a forint reáleffektív felértékelését. Ez egy fejlett piacgazdaságban fékezi a kereslet-előrefutás okozta inflációt. – Magyarország azonban akkor még nem volt piacgazdaság, hanem átalakuló gazdaság. Különben is, mint láttuk, az inflációt nem keresletelőrefutás okozta. Ilyen körülmények között a forint reáleffektív felértékelése nemcsak hogy nem csökkentette, de növelte az inflációt, de erre itt most nem térünk ki részletesen.

Ennél érdekesebb azonban az, hogy a forint reáleffektív felértékelése csökkentette a három felsorolt kereslet-visszafogó intézkedésnek a folyó fizetési mérlegre gyakorolt javító hatását, hiszen a magyarországi árukat megdrágította a külföldi árukhoz viszonyítva mind a hazai, mind a külföldi piacokon, tehát ösztönzőleg hatott a behozatalra és fékezte a kivitelt.

A restrikció méretei

Hogy milyen szigorú volt a kereslet-visszafogó politika, azt leolvashatjuk a 12. táblázatról. – Mint már másutt rámutattunk, az 1989 vége és 1996 szeptembere közötti magyarországi pénzpolitikai restrikció valószínűleg páratlan a világon a gazdaságpolitika történetében. – A jövedelempolitikáról csak annyit, hogy ilyen arányú reáljövedelem-csökkenést aligha lehetett volna másutt elérni anélkül, hogy az széleskörű rendzavarást, sőt zendülést váltott volna ki.

8. A magyarországi kereslet-visszafogó politika

Restriktív pénzügyi politika		%-os változás
Az üzleti szektor nettó bankhitel-tartozása 1989 dec. 31-i áron	1989. dec. 31. – 1996. aug. 31.	-66
Az háztartások bruttó bankhitel-tartozása 1989 dec. 31-i áron	1989. dec. 31. – 1996. aug. 31.	-76
Restriktív fiskális politika		Md. Ft.
A központi költségvetés nettó befizetései (-) az MNB-be ¹⁾	1990-1996, halmozva	-199
A központi költségvetés nettó befizetései a BHT százalékában	1990-1996, halmozva	% -0,7
Restriktív jövedelempolitika		%-os változás
Az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresetének reálértéke	1989-1996	-24
Az átlagnyugdíj reálértéke	1989-1996	-31
4 személyes városi család havi átlagjövedelme (2 keresővel) ugyane család létminimumának százalékában	<u>1989</u> 120	<u>1994 ²⁾</u> 102
Az átlagnyugdíj a magános városi nyugdíjas létminimumának %-ában	123	103

1. Hogy a kormány konjunktúrapolitikája ösztönző vagy visszafogó, azt főként az MNB-be való befizetések (kamat + tőketörlesztés) és az MNB-ből felvett kölcsönök egyenlege mutatja. Ha ez pozitív, akkor a fiskális politika gazdaságösztönző, ha negatív, akkor visszafogó.

2. 1994 után a kormány betiltotta a létminimumra vonatkozó KSH-számítások közzétételét.

Forrás: MNB: Éves és havi jelentések;

KSH: Magyar statisztikai évkönyvek;

IMF: International Financial Statistics Yearbook, 1997.

Amint a 11. táblázat 1. sora mutatja, ez a politika 1990-ben, 1991-ben és 1992-ben teljes sikerrel járt, hisz a folyó fizetési mérleg egyenlege e három évben kis többletet mutat. 1993-ban és 1994-ben azonban a folyó fizetési mérleg 3,5 és 3,9 milliárd dolláros hiányt mutatott. Ennek több oka volt:

- 1993-ban folytatódott Magyarország külkereskedelmi partnerországai között az a gazdasági visszaesés, amely már 1992-ben kezdődött, s ez jelentősen csökkentette a magyar kivitel iránti keresletet.
- 1989 és 1992 között az MNB a forint jelentős reáleffektív felértékelését hajtotta végre, amely visszafogta a kivitelt, s ösztönözte a behozatalt.

- Károsan érintette a kivitelt a keleti piacok összeomlása, valamint a Jugoszlávia elleni embargó is.
- Végül, de nem utolsó sorban a kormány az 1994-es választásokra való tekintettel felhagyott a kereslet-visszafogó politikával. A liberális hitelfolyósítás, valamint reáljövedelmek növelése következtében fellendült keresletet az akkorra már erősen lecsökkent hazai termelés nem tudta kielégíteni, s így annak egy része a behozatalt növelte.
- 1995-re a felsorolt okok közül a legfontosabbak megszűntek:
- a kereskedelmi partnerországok kilábaltak a recesszióból;
- az MNB 1993 március és 1995 decembere között a forint folyamatos reáleffektív leértékelésének politikáját folytatta;
- a kormány 1995 márciusától kezdve ismét a legkeményebb kereslet-visszafogó politikát folytatta.

A folyó fizetési mérleg hiánya már 1995-ben jelentősen csökkent, de „fenntartható” hiánnyá csak 1996-ban változott.

1996. szeptembertől kezdve megváltozott a kormányzat politikája. Vagy azért, mert a kormány úgy vélte, Bokros-csomaggal aligha nyerheti meg az 1998-as választást vagy talán azért, mert az NVA, a gazdaság tényleges irányítója rájött, az addig követett gazdaságpolitika helytelen voltára. – A kereslet-visszafogó politikát felváltotta egy erőlyesen kínálatösztönző és mérsékeltlen keresletélénkítő gazdaságpolitika.

Amint a fenti elemzésből kitűnik a rendszerváltás óta 1998-ig eltelt 9 év alatt a külső adósság alakulása három korszakra bontható.

Három időszak

1990-1992

Ezalatt az időszak alatt sikerrel járt a kormányzat ama törekvése, hogy a külső adósság kamatait a gazdaság termelje ki. Az adósság állománya nem növekedett. Ennek az volt az ára, hogy 3 év alatt összesen 4,7 milliárd dollárnyi gazdasági erőforrás áramlott ki (nettó) az or-

szágból (lásd F. 1. táblázat), a BHT 5,7, illetve 4,6%-a aszerint, hogy a BHT-t változatlan vásárlóértékű vagy felértékelt forintban számítjuk át dollárra.

Ahhoz, hogy ez így történjen, rendkívül szigorú restriktív pénz-, fiskális- és jövedelempolitikára volt szükség. Főként e politikának volt a következménye az, hogy e három év alatt a BHT reálértéke 17,7%-kal, a havi nettó átlagjövedelem reálértéke 11%-kal, az átlag nyugdíj vásárlóértéke pedig 14%-kal csökkent.

1993-1995

A már felsorolt okok miatt a folyó fizetési mérleg egyenlege 1992 és 1993 között csekély többletről igen nagy hiánnyá változott, amelyet a működőtőke-beáramlás csak részben fedezett. 1993-ban a kamatok kétharmadát, 1994-ben az összes kamatot, sőt a (kamatot meghaladó) deficit egy részét is kölcsönből kellett fizetni. A bruttó adósságállomány 1992 vége és 1995 júliusa között 11,8 milliárd dollárral – 55%-kal – nőtt 33,2 milliárd dollárra. – Ekkor volt az adósságállomány a legmagasabb. – A közel 12 milliárd dolláros adósságnövekedésből 7,3 milliárd dollár volt a nettó hitelfelvétel eredménye, 4,5 milliárd a dollár árfolyamának eséséből származott. (1992. december 31. és 1995. szeptember 30. között a dollár árfolyama a márkával szemben 13,8%-kal, a jennel szemben 26,9%-kal esett.) 3 év alatt azonban 5,5 milliárd dollár volt a nettó forrásbeáramlás. A forrásbeáramlás, valamint a restriktív politika említett enyhítése következtében 1993-ban megállt a BHT reálértékének csökkenése (-0,8%, szemben az 1992-es -3 és az 1991-es -12%-kal).

A folyó fizetési mérleg, valamint az adósság helyzete azonban már 1994 végére aggasztóbbá vált. – Ugyancsak aggasztóvá vált éppen ebben az időben Mexikó folyó fizetési mérlegének és külső adósságának az alakulása. Érdemes a két ország helyzetét összehasonlítani 1988-ban és 1994-ben.

13. Magyarország és Mexikó adósságmutatóinak összehasonlítása a két nagyarányú segélyakció előtt, melyekben Mexikó részesült.

Százalékok

		1988		1994	
		Magyarország	Mexikó	Magyarország	Mexikó
1.1	Összes adósság / BHT	71	60	68	38
1.2	Összes adósság / korrigált BHT	—	—	100	—
2.	Összes adósság / áru- és szolgáltatás-kivitel	271	238	267	179
3.	Egy főre jutó adósság, USD	1878	1197	2782	1504
4.1	Adósságszolgálat / BHT	14,3	9,3	12,5	6,0
4.2	Korrigált adósságszolgálat / korrigált BHT	—	—	16,2	—
5.1	Kamat / BHT	5,3	5,2	4,7	2,5
5.2	Kamat / korrigált BHT	—	—	6,8	—
6.1	Adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel	47	37	58	28
6.2	Korrigált adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel			43	
7.	Kamat / áru- és szolgáltatás-kivitel	18	27	18	12
8.	Finanszírozási ráció	75	56	62	74
9.1	A folyó fizetési mérleg egyenlege a BHT %-ában	-5,9	-1,4	-9,4	-8,2
9.2	A folyó fizetési mérleg egyenlege a korrigált BHT %-ában	—	—	-13,6	—

1) 1989: adósság-elengedés;

1995:50 milliárd dolláros segélycsomag

Mexikó adatainak számításánál a bruttó hazai termék helyett a bruttó nemzeti terméket használtuk.

Forrás: World Bank: World Debt Tables és Global Development Finance;

IMF: International Financial Statistics Yearbook 1997;

MNB: Éves és Havi jelentések

Megjegyzések a 13. táblázathoz:

1988:

- 1988-ban a 9 mutató közül 7 mexikói mutató kedvezőbb volt, mint Magyarország hasonló mutatója, egy kb. azonos értékű (5.1), egy pedig kedvezőtlenebb volt (9.1).
- 1989 és 1994 között Mexikó adósságát hitelezői 23 milliárd dollárral csökkentették.
- Részben talán ez volt az oka annak, hogy 1988 és 1994 között Mexikó bruttó hazai termékének reálértéke 27%-kal nőtt.
- Magyarország vezetői viszont a leghatározottabban elutasították azt a lehetőséget, hogy adósságkönnyítést – netalán adósságelengedést – kérjenek. Szigorú kereslet-visszafogó politikát folytattak, rendületlenül fizették az adósságszolgálatot – 1990 és 1992 között – nagyarányú forráskiáramlás árán.
- Részben ez volt az oka annak, hogy ugyanezen 6 év alatt a BHT reálértéke 15%-kal csökkent.

1994:

- 1994-ben Mexikónak a 8. kivételével valamennyi mutatója kedvezőbb volt, mint Magyarorszáké. Az első hét mutató esetében a különbség nagyságrendi volt Mexikó javára.
- Mexikó 1994 végén fizetéseképtelenséget jelentett be és 1995 elején 50 milliárd dolláros nemzetközi segélycsomagban részesült.
- Magyarország, főként azért, hogy az adósságszolgálatot fizetni tudja, kiutalt magának egy Bokros-csomagot: vállalta a gazdasági növekedés leállítást, az infláció felgyorsulását, az átlagos havi nettó reálkereset 17%-os és az átlagnyugdíj vásárlóerejének 19%-os csökkenését, valamint újabb 162.000 munkahely megszűnését, amely 1,5 millióra növelte az 1989 óta megszűnt munkahelyek számát (valamennyi adat 1995-re és 1996-ra vonatkozik).

A hitelképességi minősítés romlása

A hetvenes években Magyarország a legjobb hitelképességűnek tartott országok közé számított. Ekkor az MNB még LIBOR + 75 bá-

zispont (0,75 százalékpont) kamatra tudott a nemzetközi tőkepiacon szindikált bankhitelt felvenni, ami első osztályú hitelképességi minősítésnek számított.

Lengyelország 1981. évi fizetéseképtelenségi bejelentése és a Szovjetunió ezzel kapcsolatos teljes passzivitása szertefoszlatta azt az illúziót, hogy a Szovjetunió a Szocialista Tábor presztízisének fenntartása érdekében ilyen esetben segítségére siet csatlós-országainak, s ez feltehetően rontotta Magyarország hitelképességi minősítését a nemzetközi tőkepiacon.

Az 1982-ben kitört nemzetközi adósságválság arra készítette a hitelezőket – elsősorban Magyarország hitelezőit, a bankokat –, hogy újraértékeljék az adós országok hitelképességét, s ez tovább rontotta Magyarország minősítését.

Amikor pedig a legtöbb hitelező ország bankokat ellenőrző hatósága Magyarországot felvette a kétes fizetőképeségű országok listájára (amelyeknek nyújtott hitelek ellenében a bankokat tartalékolási kötelezettség sújtotta), az ország bankoktól nem is tudott többé hitelt felvenni, csak kötvényhiteleket, de hitelképességi minősítésének további romlása árán.

A nyolcvanas évek végétől - kilencvenes évek elejétől kezdve a piac minősítését elég híven tükrözik a nemzetközi hitelminősítő intézetek minősítései. – Ezek közül a két legtekintélyesebb a Moody's és a Standard & Poor. Magyarország szempontjából a harmadik legfontosabb a Japán Hitelminősítő Ügynökség, hisz az ország hiteleinek kb. egy harmadát a japán piacon eszközölt kötvénykibocsátások útján veszi fel (F. 3. táblázat).

A Japán Hitelminősítő Ügynökség 1987 júniusa óta, a Moody's 1989 augusztusa óta, a Standard & Poor pedig csak 1992 áprilisa óta értékeli Magyarországot. Értékelésük leolvasható a 14. számú grafikonról. – Hangsúlyozni kell, hogy már e kezdeti értékelések is jóval

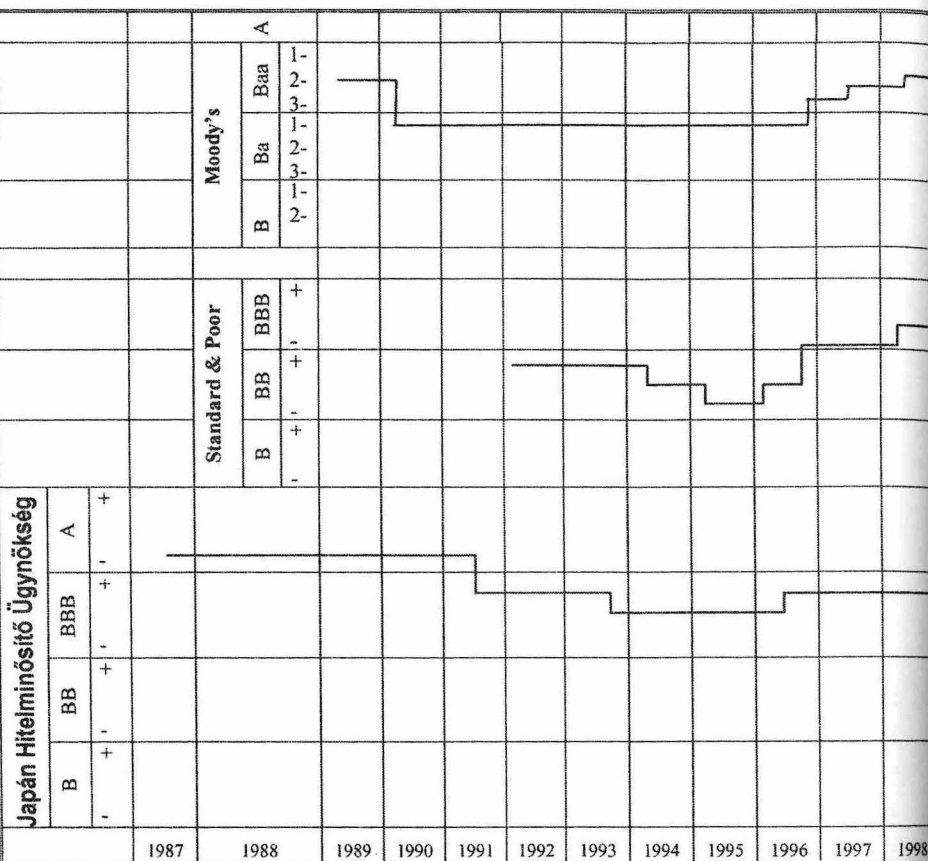
alacsonyabbak annál, mint amekkora Magyarország értékelése volt a hetvenes évek második felében.

E három intézmény értékelése szerint a hitelképesség az 1990-1992-es időszakban tovább romlott, holott ekkor a kamatokat – óriási erőfeszítések árán – a gazdaság termelte ki (a folyó fizetési mérleg egyenlege csekély többletet mutatott) és az adósságmutatók összességükben nem romlottak. (F. 2. táblázat). – A Moody's 1990 júliusában egyszerre két alfokozattal is csökkentette a minősítést. Tette ezt talán azért – közvetlenül a demokratikusan megválasztott kormány hivatalba lépése után – mert a nemzetközi tőkepiac megítélése szerint, amennyiben minden más tényező egyforma, a diktatórikus ország minősítése kedvezőbb, mint a demokratikus berendezkedésűé, mert diktatúrában az adósságszolgálat pontos teljesítéséhez időnként elengedhetetlen szigorú megszorító intézkedéseket könnyebb foganatosítani és kikényszeríteni, mint a demokráciában.

A Standard & Poor csak 1992 áprilisában értékelte először Magyarországot – körülbelül azon a szinten, ahol akkor a Moody's értékelése volt.

A Japán Hitelminősítő Ügynökség 1991 júliusában csökkentette – fél fokozattal – Magyarország minősítését – talán azért, mert úgy vélte, a BHT jelentős csökkenése és a munkanélküliség rohamos növekedése kedvezőtlenül befolyásolja a fizetőképességet.

14. Magyarország hitelképessége a fontosabb hitelminősítő intézetek megítélése sze- rint

Lásd az I. Függelékét!

Forrás: Moody's Global Rating Guide;

Standard & Poor's Ratings Handbook;

MNB: Éves jelentések

Hitelminősítési fokozatok:

Moody's: Aaa, Aa, A, Baa, Ba, B, Caa, Ca, C. Aa és B között minden fokozat 1,2 vagy 3 hozzáadásával minősül aszerint, hogy a hitelképességet a fokozat felső része, közepe, vagy alsó része jellemzi. Még ezeken belül is lehetséges három alfokozat: pozitív, stabil, negatív.

Standard & Poor: „beruházási” fokozatok: AAA, AA, A és BBB. A többi „spekulációs” fokozat: BB, B, CCC, CC, C és D. Az utóbbi a fizetéseképtelen adós fokozata. AA és C között + vagy - jel mutatja árnyaltabban a minősítést. A fokozaton belül a „kilátások” lehetnek pozitívak, változatlanok vagy negatívak.

Japán Hitelminősítő Ügynökség: ugyanaz, mint a Standard & Poor – a kilátások nélkül.

Moody's: Első minősítés: 1989. augusztus:

Baa 2: „Közepes minőségű értékpapír, közepes beruházási és néhány spekulatív jellegzetességgel.”

1990. július: Ba 1

1996. december: Baa 3 Stabil

1997. szeptember: Baa 3 Pozitív

1998. május: Baa 2

Standard & Poor: Első értékelés: 1992. április:

BB + kilátás pozitív: „Legmagasabb spekulatív fokozat.”

1994. november: BB + kilátás változatlan

1995. február: BB + kilátás negatív

1996. január: BB + kilátás változatlan

1996. október: BBB - kilátás változatlan

1998. január: BBB - kilátás pozitív

Japán Hitelminősítő Ügynökség: Első értékelés: 1987. július:

A -

1991. július: BBB +

1993. december: BBB

1996. augusztus: BBB +

Érdekes, hogy a folyó fizetési mérleg 1993-as, 1994-es és 1995-ös igen nagy deficitjei, valamint az adósságmutatók romlása ezekben az években nem befolyásolta a Moody's értékelését. – A Standard & Poor kétszer is (1994-ben és 1995-ben) rontotta a minősítést, a japán ügynökség csak egyszer, 1993 végén.

1996 óta a jelentős adósságtörlesztés és javuló fizetési mérleg hatására mindhárom intézet javított Magyarország minősítésén. – A Moody's és a Standard & Poor háromszor is, a japán intézet csak egyszer. 1998 novemberére a Standard & Poor minősítése túlszárnyalta a kezdeti (alacsony) szintet, a Moody's-é elérte az 1989. augusztusi értékelést, a japán ügynökség értékelése azonban még alatta maradt az 1987. évinek.

A mutatók a javulás ellenére még mindig csak közepes hitelminősítést tükröznek. Magyarország hitelképességi minősítése még nagyon messze van – talán nem indokolatlanul – a hetvenes évek második felétől, amikor az ország a hitelképesség szempontjából a legjobbak közé tartozott.

A hitelképességi minősítés romlásának az ára

A hitelképesség romlása természetesen pénzbe kerül az országnak. A romlás nem ott tükröződik, hogy a kamatlábak emelkednek, hisz az lehet általános tőkepiaci jelenség. A hitelképesség romlásának ismérve az, hogy nő a kamatfelár, amit az országnak a legjobb hitelminősítésű adósok által fizetett hitelek kamatához viszonyítva fizetnie kell.

Ez a felár – elég munkaigényes módszerrel – felbecsülhető. Mivel egy-egy ország tőkepiacán a helyi kormány kötvényei a legjobb minősítésű kötvények közé számítanak, a felárat jól megközelíti a valamely piacon kibocsátott magyar kötvény és a helyi kormány kötvényei hozama közötti különbség. Ez a súlyzott felár például 1992-ben kb. 207 bázispont volt, amely messze esett a hetvenes évek második felében

szokásos 75 bázisponttól. – 1993-ban, a hitelképességi minősítés romlása miatt, a súlyzott felár 253 bázispontra növekedett. (Lásd az F. 5. és F. 6. táblázatot.) Ez azt jelenti, hogy az 1993-ban felvett 6388 millió dollár kamata a hitelképességi minősítés romlása miatt $[6388 \times (0,0253 - 0,0207) =]$ évi 29 millió dollárral volt több annál, mint amennyit Magyarország változatlan hitelképességi minősítés mellett fizetett volna. – Mivel az 1993-ban felvett hitelek átlagos futamideje kb. 7 év volt, teljes futamidejük alatt e hitelek összesen $(7 \times 29 =)$ 203 millió dollárral többbe kerültek Magyarországnak. – A hetvenes évek második feléhez viszonyítva ez a többletkamat $[6388 \times (0,0253 - 0,0075) =]$ évi 114 millió dollár volt, vagyis a hétéves futamidő alatt összesen 798 millió. – 1994-ben és 1995-ben a felár feltételezhetően tovább növekedett.

A Magyar Nemzeti Bank csak 1992-től közli külföldi kötvénykibocsátásának főbb adatait, így a kamatfelár a korábbi évekre nem számítható ki. Ha feltételezzük, hogy a felár 1989-ben – mondjuk – 125 bázispont volt, 1990-ben 150, 1991-ben 175, akkor kiszámítható, hogy a hitelképességi minősítésnek a hetvenes évek második fele óta bekövetkezett romlása csupán az 1990 és 1994 közötti öt évben közel fél milliárd dollárjába került az országnak. (Lásd az F. 7. táblázatot.)

A szorgalmas kutató az MNB éves kötvénykibocsátásának adatai alapján, az F. 7. táblázat módszerét használva felbecsülheti, hogy a hitelképességi minősítésnek a hetvenes évek óta bekövetkezett romlása mennyibe kerül többletkamat formájában Magyarországnak. – A fenti adatokból úgy tűnik, hogy nagyságrendileg évi több százmillió dollárról van szó.

A devizatartalék-többlet ára

A fent említett becsléseket azonban – a teljesség kedvéért – érdemes kiegészíteni annak a fölbecsülésével, hogy mibe kerül Magyarországnak a szükségesnél több devizatartalék felhalmozása.

Mint ismeretes, a Magyar Nemzeti Bank az árfolyam kezelése terén a csúszó leértékelés módszerét használja. Ezen belül ügyel arra, hogy a forint árfolyama nagyjából a kereslet és a kínálat egymásra hatását tükrözze. Időről-időre, amikor úgy tűnik, hogy a kínálat meghaladja a keresletet, s éppen ezért a forintra lefelé irányuló nyomás nehezedik, nagyobb leértékeléseket hajt végre. Így a magyarországi árfolyamrendszer a csúszó leértékelés és a lebegő árfolyamrendszer kombinációja. Hogy ez az árfolyamrendszer zökkenőmentesen működjék, 3 milliárd dollárnyi devizatartalék bőven elegendő volna.

Mint a 2. táblázatból látható, ezt a szintet a tartalékok 1991-ben érték és az év végére már meghaladták. A tartalék állományát azonban az MNB tovább növelte. 1995 végén, a rendkívüli magánosítási bevételek beáramlása miatt a tartalékok – ideiglenesen – meghaladták a 12 milliárd dollárt, de ez kivételes állapot volt. Azóta az MNB a tartalékokat 9 milliárd körüli szinten tartja, amely – véleményünk szerint – 6 milliárddal több, mint amennyire feltétlenül szükség volna.

A többlettartalékra feltételezhetően az ország hitelezőinek megnyugtása végett van szükség. Ez ugyanis biztosíték arra, hogy az ország az adósságszolgálatot pontosan fogja teljesíteni – még olyan fejlemények közepette is, amelyek a fizetési mérleget kedvezőtlenül érintik.

A többlettartalék tehát az adósságkezelési politika része.

A bökkenő csak az, hogy a többlettartalék pénzbe kerül a Magyarországhoz hasonló túladosodott országnak – akár a gazdaság termeli ki (úgy, hogy felhalmozódik a folyó fizetési mérleg és a nettó működőtőke-beáramlás sorozatos többleteként, lásd a 11. táblázat 3. sorát), akár kölcsönökből származnak. – Amint a 2. táblázatról leolvasható, az 1998 júniusában létező 6,6 milliárd dolláros többlettartalék 1991 óta halmozódott fel.

A devizatartalékolás, mint ismeretes, forráshelyezés: az MNB a devizákat külföldi bankokban tartja, vagy rövid lejáratra lekötött betétek, avagy rövid lejáratú értékpapírok formájában. Ilyenkor a rövid lejáratú hitelek helyileg szokásos alacsony kamatát kapja értük, ami ma-napság országonként 300-500 bázispont között változik. Azokért a hosszú lejáratú hitelekért, amelyekből a többlettartalék (részben) származik, és azért a hosszú lejáratú adósságért, amelyet e többlettartalékból törleszthetne, jóval magasabb kamatot fizet. A Magyar Nemzeti Bank elnöke szerint ez a kamatrés 1 százalékpont (100 bázispont, Dr. Surányi György 1995. szeptember 24-i televíziós nyilatkozata). – Kétséges, hogy ez az „egy százalékpont” alapos számítások eredménye. – Kísérletet tettünk ugyanis a kamatrés felbecsülésére az 1993-as esztendőre – lásd az F. 6. b táblázatot). Eredményünk 323 bázispont. Valószínű, hogy a kamatrés azóta – az ország hitelképességi minősítésének javulása következtében – csökkent. Ha például nem több mint 250 bázispont, akkor az 1998. júniusi 6,6 milliárd dolláros devizatartalék-többség nagyságrendileg évi 165 millió dollárjába kerül Magyarországnak. (Pontos adatot csak a Magyar Nemzeti Bank tudna szolgáltatni – részletes és alapos számítások eredményeképpen).

1996 óta: adósságcsökkenés: miért?, hogyan?, miből?

Magyarország konvertibilis devizában fennálló bruttó külföldi adóssága az utóbbi években folyamatosan csökken. A csökkenés már 1995-ben elkezdődött: a július 31-én elért csúcstról (33,2 milliárd USD) az év végéig 1,56 milliárd USD volt. Ennek fő oka feltételezhetően az amerikai dollár árfolyamának nemzetközi megerősödése volt. 1995 júliusa és decembere között a dollár a német márkával szemben ugyan csak 3,6%-kal, az ECU-vel szemben 4,5%-kal értékelődött fel, a jennel szemben azonban 18,4%-kal. Mivel ekkor az ország hosszú lejáratú adósságának egy harmada jennben állt fenn, a jen dollárral szembeni leértékelődése önmagában megmagyarázza a dollárban számított adósság másfél milliárdos csökkenését.

1996-ban és 1997-ben az adósságállomány összesen 8455 millió dollárral csökkent. Amint a 15. táblázatról leolvasható, ennek a csökkenésnek valamivel több mint a fele 4484 millió – az összes csökkenés 53%-a – a dollárnak ez idő alatt történt felértékeléséből származik, 3971 millió pedig nettó törlesztésből (5. és 6. sor).

E két esztendőben az összes finanszírozási igény 8609 millió dollár volt (10. sor). Ezt zömében (42%) a nettó működőtőke-beáramlás finanszírozta, másodsorban a tőzsdei és egyéb spekulációra beáramló tőke (36%), kisebb részben pedig a tartalékok csökkenése (19%) – lásd: jobboldali oszlop 12-15. sor.

11. Az adósságállomány csökkenése 1996-ban és 1997-ben Millió USD

	1995	1996	1997	Halmazva 1996-1997	
				Mill. USD	Az összes %-ában
Az árfolyamváltozás hatása					
1. Adósságállomány ¹⁾ év vége	31438	27262	23384		
2. Változás		-4176	-3878		
3. Bős-Nagymaros		-401	0		
4. Összes adósságcsökkenés		-4577	-3878	-8455	100
5. Nettó hitelfelvétel (+) visszafizetés – ²⁾		-2404	-1567	-3971	47
6. Az adósság csökkenése a dollárárfolyam növekedése révén (4-5)		-2173	-2311	-4484	53
Összes finanszírozási igény					
7. Folyó fizetési mérleg egyenlege		-1678	-981	-2659	-31
8. Követelések növekedése		-1288	-691	-1979	-23
9. Adósság-visszafizetés		-2404	-1567	-3971	-46
10. Összesen		-5370	-3239	-8609	100
Finanszírozás					
11. Hivatalos átutalások		156	117	273	3
12. Nettó működőtőke-áramlás (beáramlás: +)		1987	1653	3640	42
13. Külföldiek részvényvásárlása Magyarországon		358	1003	1361	16
14. Egyéb feltételezett spekulatív tőkebeáramlás ³⁾		1410	296	1706	20
15. Tartalékok csökkenése (+)		1458	170	1628	19
16. Összesen		5389	3239	8608	100

- 1 Devizában fennálló adósság tulajdonosi hitelekkel
- 2 Új hitelek felvétele és a külföldi adósság törlesztése
- 3 Tévedések és kihagyások egyenlege

Forrás: MNB: Havi jelentés, 1998/7

1995. december vége és 1997. december vége között a Budapesti Értéktőzsde indexe 1529-ről 7999-re – a korábbiak több mint ötszörösére – emelkedett. Ez szinte össze sem hasonlítható a közép-európai részvényindexszel, amely ezalatt az időszak alatt alig 30%-kal nőtt. – Magyarország látszott ebben az időben Közép-Európában a legjobb befektetési lehetőségnek, valószínűleg világviszonylatban is alig akadt párja. – Ez az óriási nyereséglehetőség – valamint a forint konvertibilitássá válása 1996 januárjában – jelentős spekulatív tőkebeáramlást idézett elő. A nettó beáramlás 1996-ban hivatalosan csak 358 millió dollár volt, de az MNB szerint ebben az évben még hiányos volt a tőzsdének a külföldiek ügyleteiről készült kimutatása, és a fizetési mérleg „tévedések és kihagyások” rovatának 1410 milliója szintén nagyrészt spekulatív részvényvásárlást célzó tőkebeáramlást takar. 1997-re a statisztikai felmérés javult és a nagyságrend megfordult: külföldiek részvényvásárlása: 1003 millió dollár, „tévedések és kihagyások”: 296 millió.

A forint konvertibilitásának bevezetése, a havi forint-leértékelések dátumának és mértékének előrejelzése, valamint a magyar állampapírok hozama a külföldi befektetők számára azt jelentette, hogy

- befektetésüket a nyereséggel együtt bármikor kivonhatják az országból;
- pontosan ki tudják számítani saját devizájukban, mennyi lesz magyarországi befektetésük hozama az állampapír futamidejének lejártakor;
- ez a hozam (gyakran) meghaladja azt a hozamot, amelyet saját országuk állampapírjába való befektetés útján tudnának elérni.

Feltámadt tehát a külföld érdeklődése a magyar állampapírok iránt. 1997 végén az államkötvényeknek 2%-a – 14,6 milliárd forint, 72 millió dollár – volt külföldi kézen. (1998 júniusára az arány 10,7%-ra emelkedett – 132 milliárd forint, 603 millió dollár.)

Kincstárjegyet külföldi hivatalosan nem vásárolhat, de több módja van e szabály megkerülésének. Elég például egy magyarországi kft.-t

létrehozni, s ez annyi kincstárjegyet vásárol külföldiek számára, amennyit a külföldi akar. – Vagy a külföldi anyavállalat egy bizonyos összeget folyósít magyarországi leányvállalata számára – azt a magyar fizetési mérlegben működőtőke-beruházásként vagy tulajdonosi hitelként könyvelik el – s megbízza leányvállalatát, vásároljon számára magyar kincstárjegyeket.

Feltételezhető, hogy a külföldiek közvetett módon már 1996-1997-ben megjelentek a magyar kincstárjegy-piacon, és hogy részesedésük 1998 júniusára számottevővé vált.

A 16. táblázat azt próbálja felmérni, hogy miből tellett az adósság két éve alatt történt közel 4 milliárd dolláros nettó törlesztésére. A nettó törlesztésen kívüli finanszírozási igény – folyó fizetési mérleg hiánya és nettó külföldi beruházás – 4638 millió dollárra rúgott (3. sor). – Feltételezhető, hogy a nettó működőtőke-beáramlás elsősorban ennek a finanszírozását szolgálja (78%), a fennmaradó részt pedig a tartalékok csökkentése és a hivatalos átutalások szolgálták (22%, lásd a táblázat 5., 6. és 4. sorát!).

Ha ez így van, akkor a finanszírozásra fordítható összegek fennmaradó részét fordította a kormányzat adósságcsökkentésre. Ennek kisebbik része származott a tartalékok csökkentéséből (23%), zöme pedig (77%) spekulatív tőkebeáramlásból.

12. A visszafizetés által történő adósságcsökkentés módszere Md. USD

	1996	1997	Halmazva 1996+1997 Mill. USD	Az összes %-ában
Finanszírozandó (adósságcsökkentésen kívül)				
1. Folyó fizetési mérleg egyenlege	-1678	-981	-2659	
2. Követelések növekedése (-)	-1288	-691	-1979	
3. Összesen	-2966	-1672	-4638	
Ezt finanszírozza: ¹⁾				
4. Hivatalos átutalások	156	117	273	6
5. Működőtőke-beáramlás	1987	1653	3640	78
6. Tartalékok csökkentése (+)	823	-98	725	16
7. Összesen	2966	1672	4638	100
Adósságcsökkentésre marad: ¹⁾				
8. Tartalékok (csökkentés: +)	635	268	903	23
9. Külföldiek részvényvásárlása	358	1003	1361	34
10. Egyéb feltételezett spekulatív tőke	1410	296	1706	43
11. Adósságtörlesztés	2403	1567	3970	100

Hogy mit mivel finanszíroz az ország, az természetesen egyike a számos lehetséges feltételezéseknek. A nettó működőtőke-beáramlásról azonban azt szokta a kormány és az MNB mondani, hogy az finanszírozza a folyó fizetési mérleg hiányát.

Forrás: a 15. táblázat

- A tartalékokat azért lehetett e két év során csökkenteni, mert azok a MATÁV és az elektromos ipar eladása során 1995 végére 12 milliárd dollár fölé emelkedtek. – A tartalékokból adósságcsökkentésre fordított 903 millió dollár tehát tulajdonképpen azt jelenti, hogy Magyarország adósságért nemzeti vagyont adott cserébe (8. sor).
- A 3067 millió dollárra rúgó spekulatív tőkeáramlás (9. + 10. sor) nagyobbik részét a külföldiek részvényvásárlásra fordították. Ez tehát a nemzetközi gyakorlatból ismert „adósságért részvényt” adósságcsökkentési mód magyar változata. A részvényt ebben a változatban nem a hitelező bank kapja (adósságért cserébe), hanem a kormányzat külföldiek spekulatív részvényvásárlásából törleszti külföldi hitelezők Magyarországgal szemben fennálló követeléseit.
- Amennyiben az MNB az adósságot részben a külföldiek forint névértékű magyar állampapírok vásárlására befolyó devizából törleszti, akkor ez nem más, mint külső adósság belső adóssággá való átváltoztatása. – Ebből statisztikailag csupán a kötvényvásárlásra fordított és fent már idézett adatok mutathatók ki.

Az adósság szerkezete, minősége és kezelése

Az adósság szerkezete adósok szerint bontásban

A felsorolt forrásokból származó devizák a Magyar Nemzeti Bankhoz folytak be, s az MNB ezekkel természetesen saját adósságát csökkentette. Így jelentős változások történtek Magyarország bruttó külföldi konvertibilis devizákban fennálló adósságában adósok szerinti bontásban. E téren a rohamos változás ugyan 1996 óta történt, de érdemes itt kitérni a rendszerváltás óta bekövetkezett változásra. E változás leolvasható a 17. táblázatról.

13. Magyarország összes bruttó külföldi adóssága konvertibilis devizában adós-szektoronkénti bontásban az összes adósság százalékában

		Milliárd USD								Az összes adósság százalékában								
		Kormányzati szektor				Egyéb				Kormányzati szektor				Egyéb				
		MNB		Kormány		Összesen		Bankok	Vállalatok	Tulajdonosi hitelek	Összesen		MNB	Kormány	Összesen	Bankok	Vállalatok	Tulajdonosi hitelek
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.		
1989	20,39	17,90	17,84	0,06	2,49	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	87,8	87,5	0,3	12,2	n.a.	n.a.	n.a.		
1990	21,27	18,21	17,73	0,48	3,06	1,83	1,23	n.a.	85,6	83,4	2,2	14,4	8,6	5,8	n.a.	n.a.		
1991	22,66	19,43	17,92	1,51	3,23	2,00	1,23	n.a.	85,8	79,1	6,7	14,2	8,8	5,4	n.a.	n.a.		
1992	21,44	17,76	16,12	1,64	3,68	1,81	1,87	n.a.	82,8	75,2	7,6	17,2	8,5	8,7	n.a.	n.a.		
1993	24,56	20,36	18,35	2,01	4,20	1,78	2,03	0,39	82,9	74,7	8,2	17,1	7,2	8,3	1,6	1,6		
1994	28,52	22,46	20,20	2,26	6,06	2,38	3,08	0,60	78,8	70,9	7,9	21,2	8,3	10,8	2,1	2,1		
1995	31,66	23,22	21,19	2,03	8,44	2,88	4,66	0,90	73,3	66,9	6,4	26,7	9,1	14,7	2,9	2,9		
1996	27,65	18,47	16,40	2,07	9,18	3,09	4,70	1,39	66,8	59,3	7,5	33,2	11,2	17,0	5,0	5,0		
1997	23,75	13,79	11,79	2,00	9,96	4,53	3,73	1,70	58,1	49,7	8,4	41,9	19,1	15,7	7,1	7,1		
1998/6	24,62	13,67	10,74	2,93	10,35	5,53	3,50	1,92	55,5	43,6	11,9	44,5	22,5	14,2	7,8	7,8		

A magán és kormányzati szektorok közötti bontás nem felel meg a nemzetközi normáknak. Részleteket lásd a szövegben, valamint „A Magyar Nemzeti Bank adatszolgáltatása” című alfejezetben.

1994 óta az adatok tartalmazzák a forintban fennálló külföldi adósságot, 1996 óta pedig a (jelentéktelen) nem konvertibilis devizákban elszámolt külföldi adósságot is.

Forrás: MNB: Éves és Havi jelentések

Mielőtt a táblázat elemzésére kitérnénk, meg kell jegyezni, hogy az MNB kimutatásai, amelyekből adataink származnak, nem követik azt a nemzetközi gyakorlatot, miszerint az adósság annak az adóssága, aki garanciát vállalt érte – függetlenül attól, ki az, aki a hitelt fölveszi. Így például a Világbank kimutatásai magánbanknak, magánvállalatnak saját kormánya által garantált adósságát kormányadósságként tünteti fel, az MNB azonban nem. – A táblázat adatainak vizsgálatánál tehát szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy a magánszektor adósságának egy – nem publikált – részét a nemzetközi gyakorlat hivatalos adósságnak tekinti.

Főbb megjegyzéseink a következők:

- A hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében a külföld felé egyetlen adós volt (konvertibilis devizában) Magyarországon: a Nemzeti Bank.
- A rendszerváltás Magyarországot már számottevő – 12%-os – külföldi nem hivatalos adóssággal találta. – Történetünk valójában arról szól, miképpen nőtt ez 1998 júniusáig 44,5%-ra, mialatt a hivatalos adósság összessége 88%-ról 55,5%-ra csökkent.
- Mind az MNB, mind a kormány adóssága jelentősen nőtt abszolút mértékkel 1995-ig. A kormányzati szektor részesedésének aránya mégis fokozatosan csökkent, mert ennél sokkal gyorsabban nőtt a bankok, különösen pedig a vállalatok külföldi adóssága, beleértve a külföldi cégek magyarországi leányvállalatainak nyújtott tulajdonosi hitelek (6., 7., 8., valamint 13., 14. és 15. oszlop). – Mindez természetes volt, hiszen a magánosítás és a zöldmezős működőtőke-beáramlás következtében megnőtt a magánszektor, ezen belül a külföldi tulajdonban lévő leányvállalatok súlya a gazdaságon belül. A nem hivatalos szektorok adósságának gyorsabb növekedése miatt a hivatalos adósság aránya 1995 végére 73%-ra csökkent, míg a nem hivatalosé 27%-ra nőtt.

(Itt jegyezzük meg, hogy a vállalatok és kereskedelmi bankok külföldi adóssága akkor sem számít a kormányzati szektor adósságának, ha a bank vagy vállalat állami tulajdonban van.)

- A folyamat 1995 után felgyorsult, hiszen azóta az MNB adóssága több mint 10 milliárd dollárral csökkent, mialatt a nem hivatalos 2,5 milliárddal nőtt.
- Figyelemre méltó, hogy 1996 óta a vállalati szektor külföldi adóssága 1,2 milliárd dollárral csökkent, az összadósságból való részesedésük pedig 17%-ról 14%-ra esett vissza.

Az itt leírt változás azt jelenti, hogy Magyarország külföldi adósságának szerkezete adósok szerinti bontásban közeledett a fejlett piacgazdaságú országok külföldi adósságának szerkezetéhez.

Az adósság- és az adósságkezelés minősége

Az adósság minőségének változását a 18. táblázat hét mutatója jellemzi. Az első, az átlagos kamatláb, csupán az adósság minőségére jellemző, hisz ezt döntően olyan tényezők határozzák meg, amelyekre az adósságot kezelő intézménynek nincs befolyása (pl.: a nemzetközi tőkepiac likviditása és az adós hitelképességi minősítése). A többi hat mutató azonban az adósságkezelés minőségére is jellemző. – Sajnos a 4., 5., 6. és 7. mutató csak 1996-ig található a táblázatban, mert az alapadatokat csupán a Világbank közli – 1,5-2 éves késéssel.

14. Az adósság minőségének és az adósságkezelés minőségének mutatói

		1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998/6
1. Átlagos kamatláb	%	8,0	7,7	7,2	7,4	7,9	8,3	7,3	8,2	8,0	
2. Átlagos lejáratú idő ¹⁾	év	6,8	8,7	8,2	8,6	8,5	7,8	8,9	10,8	10,1	
3. Rövid lejáratú adósság / összes adósság	%	16,2	13,8	9,6	10,7	8,2	8,4	10,1	13,0	16,3	19,6
4. Kedvezményes a. / összes hosszú lejáratú a.	%	0,2	0,2	0,2	0,3	0,5	0,8	1,3	1,7		
5. Az újonnan felvett hosszú lejáratú hitelek átlagos segélytartalma ²⁾	%	6,1	4,8	9,3	9,5	13,1	10,8	21,2	20,1		
6. Átlagos türelmi idő, újonnan felvett hitelek	év	4,9	5,1	5,8	6,7	7,7	6,3	9,1	4,8		
7. Adósságkönnyítési lehetőség ³⁾	%	66,8	58,9	48,0	43,0	34,5	29,5	30,6	28,2		

A mutatók magyarázatát lásd az I. Függelékben!

1. Összes hosszú lejáratú adósság t_0 végén / esedékes törlesztés t_1 -ben
2. Segélytartalom: valamely hitel összes jövőbeni adósságszolgálatának jelenlegi (leszámított) értéke és az ugyanolyan névértékű átlagos „kemény” piaci feltételek mellett felvett hitel adósságszolgálatának jelenlegi értéke közötti különbség százalékban kifejezve. Ha tehát valamely hitel kamatlába alacsonyabb, a türelmi és/vagy lejáratú idő hosszabb, mint a hasonló hitelek piaci átlaga, akkor a jövőben esedékes adósságszolgálatának leszámított jelenlegi értéke alacsonyabb lesz, mint a piaci hitelek átlaga jövőbeni adósságszolgálatának jelenlegi értéke. A kettő közötti százalékos különbség a segélytartalom.
3. Adósság, amelyre viszonylag könnyű adósságkönnyítést kérni az összes hosszú lejáratú adósság százalékában. Minél magasabb a százalék, annál nagyobb az adósságkönnyítés lehetősége.

Forrás: 5. és 6. sor: World Bank: *Global Development Finance*, 1998; többi adat: a szerző számításai az F. 1. táblázat adatai alapján.

Ami az adósság minőségét illeti, az átlagos kamatláb az időszak alatt a 7,2 és 8,3% közötti szűk határok között változott, s így az adósság minősége ebből a szempontból változatlanak tekinthető (1. sor).

Az újonnan felvett hitelek átlagos türelmi ideje 1995-ig jelentősen hosszabbodott, azután 1996-ban visszaesett az 1989-es szintre (6. sor).

Az utóbbi években – az 1989 és 1994 közötti jelentős javulás után – megnőtt a rövid lejáratú hitelek aránya, s 1998. június végén messze felülmúlta az 1989-es – és akkor veszélyesnek tartott – arányt (3. sor).

Ugyancsak romlott – igen nagy mértékben – a magyar adósság minősége az adósságkönnyítés lehetősége szempontjából (7. sor).

Három mutató egyértelmű minőségi javulást jelez: hosszabbodott az átlagos futamidő (2. sor), nőtt az összes hosszú lejáratú adósságon belül a kedvezményes adósság aránya (4. sor) és jelentősen nőtt az újonnan felvett hitelek segélytartalma (5. sor).

Ha a hét minőségi mutatót egyenértékűnek tekintjük, akkor az adósság minősége valamelyest javult a rendszerváltás óta. Természetesen más lehet a végkövetkeztetése annak, aki a mutatókat nem tartja egyenértékűnek, és – például az adósságkönnyítés lehetőségének romlását – fontosabbnak tartja egynémely másiknál.

Ami a Magyar Nemzeti Bank adósságkezelésének minőségét illeti, az általában jellemző hat mutató közül az utolsó a magyar viszonylatban nem volt mérvadó 1996-ig, hiszen Magyarország rajta volt a hitelező országok bankfelügyeleti hatóságának a veszélyességi listáján, s az MNB-nek nem volt más választása, mint kötvényhitelek felvétele, amelyek esetében nehezebb adósságkönnyítést elérni, mint a bankhiteleknél. – 1996 óta azonban egyik bankfelügyeleti hatóság a másik után törli Magyarországot erről a listáról. Ezt kihasználható, az MNB az 1996-tól 1998. júniusig terjedő időszakban felvett öt nagyobb arányú nemzetközi hitel közül – úgy látszik – hármat szindikált bankhitel formájában vett fel. Lehetséges tehát, hogy e mutató romlása megáll, sőt talán javulássá változik.

A közül az öt mutató közül, amelyek magyar viszonylatban is jellemzőek az adósságkezelés minőségére, egy romlott (3. sor), egy javult, majd visszaesett (6. sor), három viszont egyértelműen és jelentős

mértékben javult (2., 4. és 5.). – Így az MNB adósságkezelésének minőségét ez öt mutató alapján jó minőségűnek kell tekinteni.

Természetesen egészen más megállapításra jutunk, ha az adósságkezelés minőségének értékelése szempontjából figyelembe vesszük a devizatartalékok kezelését (mely Magyarországon az említett okból erősen összefügg az adósságkezeléssel), no meg azt, hogy az MNB következetesen elutasította annak lehetőségét, hogy Magyarország adósságkönnyítést kérjen.

A Magyar Nemzeti Bank adatszolgáltatása

Az adósságkezelés minőségével kapcsolatban kell röviden szólni az MNB adatszolgáltatásáról. – A külfölddel szemben fennálló adósság adatait az „Éves és Havi jelentések” közlik. Ezeknek a szakmai színvonala óriási mértékűt fejlődött a rendszerváltás óta – nemcsak az adósságra vonatkozó, hanem az összes adat minőségét és mennyiségét illetően. Fogyatékoságok azonban vannak. Ami a külső adósságot illeti, ezek három csoportra oszthatók: hiányok, a lényegét elködösítő adattúltengés és pontatlanságok.

Hiányok: az MNB nem közli a hosszú lejáratú adósságot

- hitelezők szerinti és a nemzetközi normáknak megfelelő bontásban;
- devizanemek szerinti bontásban.

Ezek az adatok léteznek, hiszen az MNB kötelezően szállítja őket a Világbanknak. Tény, hogy a Magyarország külső adósságára vonatkozó legteljesebb adatbázis a Világbank „Global Development Finance” (régebben: „World Debt Tables”) című kiadványa. – Ez sajnos csak évente egyszer jelenik meg, s a legfrissebb adatok 1-1,5 év előtti esztendőre vonatkoznak.

- Az MNB közli ugyan az adósságot adósok szerinti bontásban, de nem nemzetközi normák szerint. A kormány- vagy MNB-garanciát élvező adósságot nem tünteti fel elkülönítve, hanem besorolja a

magánszektor adósságai közé. Így e tétel olyan ismeretlen összegű, de számottevőnek vélt adósságot is tartalmaz, amelyet a Világbank és nyomában a nemzetközi gyakorlat kormányzati vagy nemzeti banki adósságként könyvel el.

Egyébként az MNB mindazt, ami nem az MNB vagy a kormány adóssága, a „magánszektor adósságának” nevez, s így ide sorolja a még állami tulajdonban lévő bankok és vállalatok adósságát is. Az elnevezés tehát félrevezető. Helyesebb volna a bankadósságot és a vállalati adósságot egyszerűen „egyéb adósság”-nak nevezni.

- Nem közöl az MNB – pedig ugyancsak érdekes volna – olyan számításokat, amelyekből kitűnik, hogy az adósságállomány változása mennyiben nettó hitelfelvétel/törlesztés és mennyiben árfolyamváltozások eredménye.

Szükség volna még a következő adatokra:

- hosszú lejáratú adósság hitelező országok szerinti bontásban;
- átlagos kamatláb idősorosan;
- a hosszú lejáratú adósság átlagos lejáratú ideje;
- a magyar kötvényeknek a kb. egyidejűleg kibocsátott helyi kormánykötvényekhez viszonyított kamatfelárát (hisz ez az ország hitelképességi minősítésének a legérzékenyebb mutatója a helyi piacon). (Lásd az F. 5. és F. 6. a) táblázatokat!);
- a hosszú lejáratú adósság átlagkamata és a devizatartalékok kamata közötti árrés (lásd az F. 6. b) táblázatot!);
- a forrásáramlás adatai idősorosan a nemzetközi normák szerinti meghatározások alapján (F. 9. táblázat).

Lényeget elködösítő adattúltengés:

1995 végéig az MNB egyszerű és áttekinthető táblázatokat közölt a külföldiekkel szemben fennálló adósságállományról, valamint a fizetési mérlegről. – 1996-tól az MNB mind az adósságot, mind a fizetési mérleget az Európai Unió szabványa szerinti bontásban közli. Az eredmény olyan számdzsungel, ahol a fáktól nem látszik az erdő. – Egyfelől a korábbihoz viszonyított óriási számtöbblet nagyobbik része olyan, hogy még a legtöbb szakértőnek sincs rá szüksége. Másrészt szakértő legyen a

talpán az, aki ki tudja silabizálni, hogy melyik az a három szám, amelyet össze kell adni, s melyik az a negyedik, amelyet ebből ki kell vonni, hogy megkapjuk azt az adatot, amely mindenkit legjobban érdekel: Magyarország bruttó külföldi adósságát. (Ámbár ha a szakértő sokat böngésszi a számokat, talál egy elrejtett tételt, melynek címe: „Rezidensek adósságaként megtestesülő tartozások”. – Ha az idősorosan átfedő számokat összehasonlítja, elvégez néhány számtani műveletet, akkor kiderül, hogy e tétel nem más, mint Magyarország bruttó külföldi adóssága tulajdonosi hitelek nélkül.)

Vannak azonban fontos adatok, amelyek teljesen elvesztek a számdzsungelben, mint például az MNB és a kormány külföldi követelései konvertibilis és nem-konvertibilis devizák szerinti bontásban. Ez hiány, hiszen az utolsó publikált adat szerint ezek 1995. december 31-én még közel fél milliárd dollárra (486 millió forint) rúgtak. Ugyanez áll a fizetési mérleg kimutatására. Ott is elsikkadt egy fontos adat, a bruttó tőketörlesztés adata, holott a korábbi egyszerűbb kimutatásról azt könnyen lehetett olvasni.

Remélhetőleg Magyarország hamarosan elérkezik a gazdasági fejlettségnek arra a színvonalára, s ezzel együtt a magyarországi gazdaság-elemzés a kifinomultságnak arra a fokára, ahol az EU szabványnak megfelelő adat-dömpingnek lesz célja, haszna, értelme. Addig azonban célszerű volna az adatokat a korábbi egyszerűbb, áttekinthetőbb és teljesebb változatban is közölni.

Pontatlanságok: az 1997-es „Éves jelentés”-ben a következő adatokat olvashatjuk:

Magyarország portfolió egyéb befektetésének állománya szektor és lejárat szerinti bontásban (Mill. USD)	270. oldal 1996. dec.	273. oldal 1996. dec.
I. Kormányzati szektor és MNB összesen		
1. Portfolió befektetések, nettó	13475	13223
1.2.2. Kötvények	13067	12816
1.2.3. Pénzpiaci eszközök	15	15
1.2.4. Pénzügyi derivatívák	393	391
2. Egyéb befektetések, nettó	4184	4242
2.1. Követelések	808	810
2.2. Tartozások	4992	5052
3. Nemzetközi tartalékok	9751	9781

... És így tovább még 105 tételen keresztül: ugyanaz a tétel, ugyanaz a dátum, két különböző szám – egymástól 3 oldalnyira. Ugyanez több helyütt is előfordul ugyanebben az „Éves jelentés”-ben, azóta – legalábbis 1998 augusztusáig – minden „Havi jelentés” folytatja ezt a kettős adatszolgáltatást. Pedig mindkét változat helyes – a maga módján. A baloldali oszlop adatait nemzeti devizákról az MNB hivatalos árfolyamán számították át dollárra, a jobboldaliakat piaci árfolyamon. – Ezt állítólag valaha egy lábjegyzet közölte, amely az idők folyamán „leköpött”.

Ugyancsak az 1997-es „Éves jelentés” 277. oldalán „Magyarország adósságszolgálati mutatói” címszó alatt többek között a következő adatokat találhatjuk:

Millió USD								
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1. GDP	33059	33395	37248	38552	41669	44665	44865	45167
2. Adósságszolgálat (TDS) tulajdonosi hitelekkel	4191	4037	4733	4908	6214	8415	9752	11291
3. Áru-, deviza- és szolgáltatásexport (XGS)	8466	11621	13332	10898	10674	17089	19189	24508
Százalék								
4. Adósságszolgálat (TDS) tulajdonosi hitelekkel / GDP (2/1)	12,5	11,2	11,2	10,9	12,5	16,7	18,0	21,4
4.1. (Ugyanez helyesen)	(12,7)	(12,1)	(12,7)	(12,7)	(14,9)	(18,8)	(21,7)	(25,0)
5. Adósságszolgálat (TDS) tulajdonosi hitelekkel / XGS (2/3)	49,0	32,2	31,2	38,6	48,7	43,6	42,0	39,5
5.1. (Ugyanez helyesen)	(49,5)	(34,7)	(35,5)	(45,0)	(58,2)	(49,2)	(50,8)	(46,1)

Forrás: 1994 óta (legalábbis 1998 augusztusáig) az MNB valamennyi Éves és Havi jelentése

A 4. és 5. sor az MNB által 1994 óta minden Éves és Havi jelentésben, tehát 1998 novemberéig legalább 48-szor közölt adatokat tartalmazza. Hogy tévesek, arról bárki meggyőződhet, hisz az MNB az alapadatokat is közli. (A 4.1 és 5.1-es sorok saját számításaink.)

Az efféle „apró” pontatlanságok fölött Magyarországon még az érdekeltek is átsiklanak. Ott azonban, ahova az ország fel akar zárkózni, súlyos hibának számítanak, és ugyancsak rontják annak az intézménynek a hitelét és jó hírnevét, amelyik a hibás adatokat már negyedik éve hónapról-hónapra közzéteszi.

Ahogy javult az adatok minősége, ahogy egyre átfogóbbá váltak, amint javult az MNB szakértelemmel, számítógéppel, szövegszerkesztővel való ellátottsága, úgy nőtt az események és az őket illusztráló adatok publikálása közötti időbeli eltolódás. A kilencvenes évek elején a decemberi Havi jelentés februárban jelent meg, decemberi adatokkal. 1998-ban a decemberi Havi jelentés márciusban jelent meg és októberi adatokat tartalmazott. Az időeltolódás tehát 2 hónapról 5 hónapra nőtt. Ez elvileg azt jelenti, hogy a gazdaság irányítói csak 5 hónapos késéssel értesülnek valamilyen kedvezőtlen körülményről, például a folyó fizetési

mérleg romlásáról, csak 5 hónapos késéssel tudják megtenni a szükséges ellenintézkedéseket és újabb 5 hónap telik el addig, amíg megtudják, hatékonyak voltak-e az ellenintézkedések, vagy sem. Erre jó példa az, hogy Magyarország folyó fizetési mérlege az előző évek és hónapok többletéről 1992 októberében deficitessé vált, de az MNB még négy hónapon át folytatta a forint reáleffektív felértékelését, ami – mint tudjuk – rontja a magyar áruk versenyképességét a külföldi árukkal szemben mind a külföldi, mind pedig a hazai piacon.

Ha már az MNB-nél tartunk, legyen szabad megemlíteni, hogy az „Éves és Havi jelentések” a külföld tájékoztatására szánt angol nyelvű változatának nyelvezete – enyhén szólva – siralmas. A fordítók nem az angol gondolkodás és mondat szerkesztés útján közlik a mondanivalót angolul, hanem a magyar szöveget mondják el magyar mondat szerkesztésben, angol szavakkal. Az angol gazdasági- és pénzügyi szaknyelvet nem ismerik, így a magyar elnevezések tükörfordítását használják olyan fogalmakra, amelyet az angol másképpen fejez ki. (Részletekbe itt nem megyünk bele, mert ez igazán nem ide tartozik – de ide kívánczok.)

(Az MNB angolja azonban toronymagasan áll a Pénzügyminisztérium angolja felett. A Pénzügyminisztérium olyan angol nyelvű szövegekkel tájékoztatja a külföldieket a magyar gazdaság helyzetéről és a magyar kormány gazdaságpolitikájáról, amelyeket csak olyan angol ért meg, aki magyarul is tud, s amelyeket nemcsak az angol anyanyelvűek, de arabiaiak, irakiak és Fülöp-szigetiek is megmosolyognak. – Hogy mióta van ez így, azt nehéz lenne megmondani, de mindenesetre a rendszerváltás óta így van.)

Összefoglalás

- Magyarország a világ egyik legeladósodottabb országa. Adósságmutatóinak többsége még az 1996-os jelentős javulás után is kedvezőtlenebb, mint annak az 52 országnak az átlaga, amelyeket a Világbank „súlyosan eladósodott ország”-ként tart számon. –

Nyolc közül négy mutató esetében a különbség nagyságrendi – Magyarország hátrányára (3. táblázat).

- A nemzetközi tőkepiac sok évtizedes jelensége, hogy a túladosodott adósnak hitelezői – bankok, kormányok, exportőrök – adósságkönnyítést nyújtanak. 1989 óta pedig a rászoruló adós országok adósságcsökkentésben részesülnek. – A nyolcvanas évek eleje óta 68 ország részesült adósságkönnyítésben, köztük 33 adósságcsökkentésben. – A 68 – illetve 33 – ország többségének hitelképességi és fizetőképességi mutatói közvetlenül a könnyítés/elengedés előtt kevésbé voltak kedvezőtlenek, mint Magyarország akkori mutatói: különösen szembetűnő volt ez Mexikó esetében, amelyik ország eddig talán a legnagyobb mérvű adósságkönnyítésre/csökkentésre tett szert (13. táblázat).
- Bár Magyarország esetében az adósságkönnyítés/csökkenés sokkal indokoltabb lett volna, mint a legtöbb olyan országban, amelyeknek ilyenekben részük volt, az ország vezetői mereven elzárkóztak (és elzárkóznak) az adósságkönnyítés kérése ellen olyan indokok alapján, amelyek egyike sem állja meg a tüzetes vizsgálat próbáját, némelyek pedig egyenesen valótlanok. – Érveiket azonban sikerült átvinni a köztudatba és meggyőzték a magyar nép többségét, hogy az adósságkönnyítés kérése katasztrofális volna a magyar gazdaságra; vagy legalábbis Magyarország számára ez nem járható út. – Az egyedül járható út az adósságszolgálat pontos és hiánytalan fizetése.
- Magyarország 1988-tól 1996 szeptemberéig igen szigorú kereslet-visszafogó politikát követett. Ennek hivatalosan két oka volt. Az infláció megfékezése, valamint annak a külkereskedelmi többletnek a kitermelése, amely az adósság kamatainak fizetéséhez szükséges. – A magyarországi inflációt azonban olyan tényezők okozták, amelyek ellen a restrikcio nemcsak hogy hatástalan, de néha még káros – vagyis inflációt élénkítő – tényező is lehet. A 9 évig folytatott restrikcio egyetlen valós oka tehát az adósságszolgálat pontos és hiánytalan fizetése volt.
- A kereslet-visszafogás három gazdaságpolitikai eszköze a fiskális-, a jövedelem- és a pénzpolitika volt. Különösen az utóbbi kettő volt rendkívül szigorú. A havi nettó átlagkereset reálértéke 1989 és 1986 között 24%-kal, az átlagnyugdíjé 31%-kal csökkent. – Az

üzleti szektor nettó bankhiteleinek reálértéke 1989 vége és 1996 augusztusa között 66%-kal, a háztartások bruttó bankhiteltartozása pedig 76%-kal csökkent. Ez alatt a közel 7 év alatt a magyar gazdaság nem hitel nélkül, hanem folyamatos hitelkivonás mellett működött. – Mindez valószínűleg páratlan a világ gazdaság új kori történetében (12. táblázat).

15. A kereslet-visszafogó politika következményei százalékos volumenváltozás

	összehasonlításul: '28/29-'33/34^{1) 2)}	'89-'93	'89-'97
	A 30-as évek gazdasági válsága	Legújabbkori gazdasági válság	
	1.	2.	3.
Háztartások fogyasztása	n.a.	-7,6	-15,7
Állóeszköz beruházások	n.a.	-17,3	2,1
Az épített lakások száma	n.a.	-59,0	-45,0
BRUTTÓ HAZAI TERMÉK	-12,5	-18,3	-8,8
Egy főre jutó BHT	-14,3	-17,6	-6,4
Munkahelyek száma (év vége)	n.a.	-24,4	-27,4
Ipari termelés	-21,1	-22,0	3,3
Mezőgazdasági termelés	-8,0	-35,5	-28,8
Fogyasztói árindex, 1989=100	124,2 ³⁾	262,0	584,0
Összehasonlításul:		'89-'91	
Lengyelország, bruttó hazai termék	—	-18,5	10,2

1. Az akkori túlnyomóan mezőgazdasági Magyarországon a gazdasági évet júliustól-júniusig – aratástól-aratásig – számították.
2. A harmincas évek nagy gazdasági válsága 1933/34-ben, a legújabb válság 1993-ban érte el mélypontját. (Mindkettő 4 éves időszak.)
3. 1928/29=100

Forrás: Hajpál Gyula: Magyarország nemzeti jövedelme, a Magyar Gazdaságkutató Intézet Közleményei, 1947. március 3.

KSH: Magyar statisztikai évkönyv 1996 és A KSH jelenti, 1997/12 és 1998/1

Pénzügyminisztérium: A Magyar Köztársaság 1989. évi költségvetése

- Elsősorban és döntően a restriktív gazdaságpolitikának volt a következménye az a gazdasági válság, amely 1990-ben kezdődött és 1993-ban érte el a mélypontot (19. táblázat). – A BHT négy év alatt 18,3%-kal csökkent és megszűnt az 1989-ben létezett munkahelyek egy negyede – hogy csak a két legfontosabb adatot említsük. – A válság sokkal súlyosabb volt, mint a harmincas évek nagy gazdasági válsága (v.ö. az 1. és 2. oszlopot).
- A rendszerváltáskor általános volt az a (szerintünk téves) vélemény, hogy „Magyarországot csak a külföldi tőke segítheti ki a válságból”. Az adósságszolgálat pontos fizetésének legfontosabb indoka az volt, hogy nettó külföldi tőkebeáramlást idézzon elő. – Ez egyszerűen „nem jött be”. Amint a túloldali adatok mutatják, hitelfelvétel révén 1990 és 1997 közötti 11,2 milliárd dollár volt a nettó kiáramlás (1.1 sor). – Hitelfelvétel és működőtőke-beáramlás révén volt ugyan 3,2 milliárd beáramlás (2.1 sor), de a legátfogóbb és legmérvadóbb mutató szerint, amely az MNB túltartalékolás formájában történő tőke kihelyezéseit is figyelembe veszi, a remélt nagyarányú beáramlás helyett csekély forráskiáramlás történt (3.1 sor).
- Hogy mi történt 1980/82 és '89, valamint 1980/82 és '97 között, az leolvasható a táblázatról. A számok önmagukért beszélnek.

20. Nettó külföldi erőforrás-bevonás

Beáramlás: +

		1982-'89	1990-'97	1982-'97	
1.1	Nettó forrásáramlás hitelfelvétel révén	Millió USD	-1394,0	-11186,0	-12580,0
1.2	BHT %-a	eredeti	-0,7	-3,5	-2,5
1.3		korrigált ¹⁾	-	-4,8	-3,0
2.1	Összesített nettó forrásáramlás	Millió USD	-1993,0	3176,0	1983,0
2.2	BHT %-a	eredeti	-0,6	1,0	0,4
2.3		korrigált ¹⁾	-	1,4	0,5
		1980-'89	1990-'97	1980-'97	
3.1	Globális nettó forrásáramlás	Millió USD	-5952,0	-246,0	-6198,0
3.2	BHT %-a	eredeti	-2,5	-0,1	-1,1
3.3		korrigált ¹⁾	-	-0,1	-1,3

A fogalmak meghatározását lásd az 1. Függelékben

A fogalmak meghatározását lásd az 1. Függelékben

1) Lásd az F. 2. táblázat 1) jegyzetét

Forrás: F. 1. és F. 9. táblázat

IMF: International Financial Statistics Yearbook 1997

- Érdekes a Lengyelországgal való összehasonlítás. Ez az ország 1981 óta nem fizeti az adósságszolgálatot úgy, ahogy azt a szerződésekben vállalta; 1990 végéig 14 milliárd dollár hátralékot halmozott fel; 1991-ben és 1994-ben hitelezői összesen 13,5 milliárd dollár értékben csökkentették az adósságát. A lengyel gazdaság a rendszerváltás után, 1991-ben érte el a mélypontot: a BHT akkor 18,5%-kal volt kevesebb, mint 1989-ben. Magyarország körülbelül ugyanezt a mélypontot érte el 1993-ban. – 1997-ben a lengyel BHT 10,2%-kal meghaladta az 1989- évit, míg az adósságszolgálatot pontosan fizető Magyarország még 9%-kal alatta maradt.
- Magyarországon a rendszerváltáskor megvolt minden, ami a gazdasági növekedéshez szükséges (és jelentős mértékben megvan a rendszerváltás után 9 évvel is):
 - kitűnő minőségű – tehát kivételesen képzett, fegyelmezett, olcsó és szorgalmas – munkaerő;

Ugyanúgy, mint az adósság, az adósságszolgálat is lehet bruttó és nettó, de a „bruttó” szót nem szokták kitenni, csak a „nettó”-t. Így az „adósságszolgálat”, „kamat”, „tőketörlesztés” önmagában bruttó adósságszolgálatot, bruttó kamatot és bruttó tőketörlesztést jelent.

1991-ig bezárólag megkülönböztethettünk adósságszolgálatot konvertibilis és nem-konvertibilis devizában. 1991-ben Magyarország a szocialista országokkal lebonyolított áru-, szolgáltatás- és tőkeforgalmában áttért a dollárelszámolásra. – A nem-konvertibilis devizákban elszámolt forgalom – ide tartozott a nem-konvertibilis devizában fennálló adósság adósságszolgálat – elenyészővé vált. Így az MNB 1992 óta a fizetési mérleget, beleértve az adósságszolgálat adatait, csupán konvertibilis devizákban közli.

Végül megkülönböztethető adósságszolgálat tulajdonosi hitelekkel vagy ezek nélkül, valamint a devizában és forintban teljesíthető adósságszolgálat.

Adósságszolgálat tulajdonosi hitelekkel 1997-ben: 11291.

Nettó adósságszolgálat tulajdonosi hitelekkel: mivel a fizetési mérleg adataiból nem derül ki a Magyarország által külföldnek nyújtott hosszú lejáratú hitelek évi törlesztése, csupán nagyságrendi becslést közölhetünk 1997-re: 9700^b.

Adósságszolgálat devizában tulajdonosi hitelek nélkül 1997-ben: 9119.

Bruttó kamatfizetés 1997-ben:	} feltételezhetően	{	2263
Nettó kamatfizetés 1997-ben:			tulajdonosi hitelekkel

A hosszú lejáratú adósság törlesztése 1997-ben: 9028.

Az összeg óriási: az 1996 végén hosszú lejáratú adósságnak (23980 m.) több mint az egyharmada. – Ez csak úgy volt lehetséges, hogy az

MNB és a kormány 1997-ben jóval több külföldi adósságot törlesztett, mint amennyi esedékes volt. – Ez elvileg kedvező fejlemény, de (a be nem avatottak számára) rontja Magyarország adósságmutatóit (lásd alant). Bizonyos esetekben tehát célszerű az adósságszolgálatot az esedékes tőketörlesztéssel számolni. Ennek összege 1997-re: 2211.

Megjegyzendő, hogy számos fejlődő ország esetében ennek az ellenkezője áll: ténylegesen kevesebb tőketörlesztést – sőt esetleg kevesebb kamatot is – fizetnek, mint amennyi járt volna. Ilyenkor természetesen a tényleges és teljesített adósságszolgálat kevesebb, mint az esedékes adósságszolgálat. A Világbank az 1990-es években már a teljesített adósságszolgálatot közli. Az esedékes és a teljesített adósságszolgálat közötti különbséget évről-évre hozzáadja a rövid lejáratú adóssághoz, s ezen felül halmozva a „hátralék” rovatban is közli.

Adósságszolgálat és adósság. Az adósság: állomány. A kimutatások az időszak végi állapotot rögzítik dollárban a dollár aznapi árfolyamán.

Az adósságszolgálat az időszak alatt lejátszódó folyamat, amelyet az ország fizetési mérlege tüntet fel – ugyancsak dollárban, de a tranzakció idején érvényes dollárárfolyamon.

Elvileg az adósságállomány kimutatása összhangban kellene, hogy legyen a fizetési mérleg megfelelő adataival. Ha a t_0 végi adósságállományhoz hozzáadjuk a t_1 alatt felvett hiteleket és ebből levonjuk a t_1 alatt teljesített tőketörlesztést, akkor meg kellene kapnunk a t_1 végi adósságállományt. Ezt azonban a dollár évközi árfolyamváltozása miatt sosem kapjuk meg pontosan.

Adósságmutatók

Az adósságteher mutatói (3. és F. 2. táblázat)

Minél nagyobb az alábbi mutatók számértéke, annál súlyosabb adósságteher nehezedik az országra.

Közljük a mutatók „kritikus értékét” is. A kritikus értéket meghatározó mutató nem szükségképpen jelenti azt, hogy például az adósságteher elviselhetetlenül súlyos, vagy hogy közelebbi annak az eshetősége, hogy az ország bejelenti a fizetőképtelenséget, hisz vannak országok, amelyek a kritikus érték feletti mutatókkal képesek sok évig létezni, és pontosan fizetni az adósságszolgálatot. A kritikus érték csupán azt jelenti, hogy a piacnak – esetleg a Világbanknak – évtizedes tapasztalatok alapján az a megítélése, hogy az afölötti mutató igen súlyos adósságterhet, illetve bizonytalan fizetőképességet jelent. – Hogy valamely ország adósságterhe valóban elviselhetetlenül súlyos, hogy a fizetőképtelenség bejelentése közelebbi, azt a mutatókon kívül több más tényező vizsgálatából lehet egyedileg valószínűsíteni.

Összes adósság / bruttó hazai termék: Ez természetesen azt mutatja, hogy az évi össztermelés hány százalékával tartozik az ország a külföldnek. – Ugyanezt másképpen is ki lehet fejezni, ami drámaiban hangzik. Ha például a mutató 71%, mint volt Magyarország esetében 1995 végén, akkor úgy is lehet értelmezni, hogy az ország lakosai éves átlagjövedelmük 71%-ával taroznak a külföldnek. – A Világbank a „súlyosan eladósodott” országok közé sorolja azt az országot, amelynél ez a mutató meghaladja a 80%-ot.

Egy főre jutó adósság: Ennek a mutatónak az analitikai értéke jóval kisebb, mint az előbbié, hisz az adósságterhet abszolút számban közli ahelyett, hogy a jövedelemhez viszonyítaná. – Mégis érdekes tudni, hogy például 1995 végén Magyarország minden lakosa a csecsemőtől az aggastyánig 3100 dollárral – akkori árfolyamon 432.000 forinttal – tartozott a külföldnek.

Összes adósság / áru- és szolgáltatás-kivitel: Az adósság devizában esedékes. Így mérvadó, hogyan viszonylik – nemcsak az összjövedelemhez, mint az első mutató –, hanem a deviza-jövedelemhez, vagyis az áru- és szolgáltatás-kivitelhez is. – Kritikus érték: kb. 200%.

Adósságszolgálat / BHT: Az összjövedelem (BHT) terhe valójában nem az adósság, hanem az adósságszolgálat, amit évente ki kell az összjövedelemből fizetni. – Kritikus érték: 10-12%.

Kamat / BHT: A legtöbb fejlődő ország esetében a fent meghatározott „teher” csak elméleti jellegű, hisz ezek az adósságot valójában nem törlesztik, hanem görgetik. Vagyis: a tőketörlesztést újonnan felvett kölcsönökből fizetik. Így a gazdaságra nehezedő teher csupán a kamat, amit magának a gazdaságnak kell kitermelnie. Ez már csökkenti a jövedelmeket. – Kritikus érték: kb. 1,5%.

A fizetőképesség mutatói (3. és F. 2. táblázat)

Minél nagyobb az alábbi mutatók számértéke, annál kérdésesebb egy ország fizetőképessége.

Adósságszolgálat / áru- és szolgáltatás-kivitel: A devizában jelentkező adósságszolgálatot az ország devizabevételéből kell fizetni. Ha az adósságszolgálat ennek nagy részét felemésztí, akkor nem jut deviza az importfinanszírozásra. – Kritikus érték: 25%.

Kamat / áru- és szolgáltatás-kivitel: A fizetőképesség szempontjából ez irányadóbb mutató, mint az előbbi, hisz a legtöbb fejlődő ország a tőketörlesztést újabb kölcsönökből fizeti. Csupán a kamat az, amit a gazdaságnak ki kell termelnie, illetve: amire a devizát kivitel útján meg kell „keresnie”. – Kritikus érték: 10-12%.

Finanszírozási ráció: adósságszolgálat, plusz a rövid lejáratú adósság állománya az előző év végén / áru- és szolgáltatás-kivitel. – E tört számlálója az, amit a tárgyév alatt finanszírozni kell: a kamatot lehetőleg kiviteli többletből vagy beáramló működőtőkéből, a tőketörleszt-

mennyire sebezhető egy ország az esetleges kedvezőtlen hírek (kósza hírek, álhírek, rémhírek) által, melyek hatása alatt a piac megtagadhatja ezt az újrafinanszírozást. (Pl.: 1990-ben, az Antall-kormány hatalomra jutása után, a külföldi bankok attól tartva, hogy e kormány bejelenti a fizetőképtelenséget, néhány hónapon belül 800 millió dollár értékű rövid lejáratú hitelt vontak ki Magyarországról.) – A kritikus érték 50-60% körül van.

Az adósság minőségének és az adósságkezelés minőségének mutatói (18. táblázat)

Átlagos kamatláb: összes kamatfizetés t_1 -ben / összes adósság t_0 végén = a_{t_0} végi adósságállomány átlagos kamata. – A kamatláb egyrészt attól függ, milyenek általában a kamatlábak a nemzetközi hitelpiacon a kölcsönök felvételekor, másrészt pedig az adós hitelképességének piaci megítélésétől. Így csaknem adva van, s a kölcsönvevő csak igen kis mértékben tudja csak befolyásolni. Az átlagos kamatláb tehát csupán az adósság minőségének mutatója, de nem az adósságkezelés minőségéé. – Ha a piaci kamatláb növekszik, akkor az átlagos kamat növekedhet anélkül, hogy az fölróható volna az adósságot kezelő hatóságnak, avagy hogy jelezné a hitelképességi minősítés romlását.

Átlagos lejáratí idő: Összes hosszú lejáratú adósság t_0 végén / tőketörlesztés t_1 -ben = a_{t_0} végi adósságállomány átlagos lejáratí ideje években. Természetesen minél hosszabb ez a lejáratí idő, annál jobb az adósság-, valamint az adósságkezelés minősége. – Az utóbbira az is mérvadó, ugrálnak-e a számok föl-le a vizsgált időszak alatt. Ez ugyanis azt jelenti, hogy az adósságkezelő hatóság a hitelek fölvételekor nem ügyelt arra, hogy az elkövetkező időszak esedékes tőketörlesztése évről-évre nagyjából egyenlően legyen elosztva. – Nem jó az adósságkezelés minősége akkor, ha valamely évben a törlesztési kötelezettség jóval meghaladja az előző és következő évek átlagát. (Ezt természetesen a mutató csökkenése jelzi.)

A tényleges tőketörlesztést figyelembe véve a mutató félrevezető akkor, ha az ország nem fizeti ki teljes egészében az esedékes tőketörlesztést, tehát hátralékot halmoz fel. Ilyenkor a mutató értéke nő, és azt a látszatot kelti, mintha az adósság minősége javulna. – Ennek az ellenkezője történik, amikor egy ország az esedékesnél többet törleszt. (Ezt teszi az MNB 1992 óta.) – Ott, ahol akár az egyik, akár a másik körülmény forog fenn, célszerű a mutatót a tényleges tőketörlesztés helyett az esedékes tőketörlesztés alapján számítani.

Rövid lejáratú adósság / összes adósság: Természetesen minél kevesebb a rövid lejáratú adósság az összádóssághoz viszonyítva, annál jobb az adósság minősége – v.ö. „finanszírozási ráció” fent.

Kedvezményes adósság / összes hosszú lejáratú adósság: „Kedvezményes” az az adósság, amelynek valamelyik feltétele – kamat, lejárat- vagy türelmi idő – kedvezőbb, mint a hitel felvételekor érvényes átlagos piaci feltétel. – Kedvezményes hiteleket általában csak kormányok és – kisebb mértékben – nemzetközi intézmények szoktak folyósítani. Kivétel a Nemzetközi Valutaalap, amely nem folyósít kedvezményes hitelt, sőt a piaci kamatnál valamivel magasabb kamatlábat számít. – A piacinál magasabb kamatot számít a Világbank is, ez azonban lejárat- és/vagy türelmi idő tekintetében nyújt a szegényebb országoknak kedvezményt.

Az újonnan felvett hosszú lejáratú hitelek átlagos segélytartalma: Segélytartalom: valamely hitel összes jövőbeni adósságszolgálatának jelenlegi (leszámított) értéke és az ugyanolyan névértékű átlagos „kemény” piaci feltételekkel felvett hitel adósságszolgálatának jelenlegi értéke közötti különbség, a felvett hitel százalékában kifejezve. – Az összes jövőbeni adósságszolgálat jelenlegi értéke természetesen kisebb lesz, mint a kemény piaci feltételek mellett felvett ugyanakkora hitelé, ha akár a kamatláb alacsonyabb, akár a lejárat- vagy türelmi idő hosszabb, mint a piaci hiteleké.

Átlagos türelmi idő: (újonnan felvett hitelek). Ezt az adatot, az újonnan felvett hitelek átlagos segélytartalmára, valamint a kedvezményes hosszú lejáratú hitelek év végi állományára vonatkozó adatokat a Világbank közli minden évben Global Development Finance (1997 előtt: World Debt Tables) című kiadványában kb. másfél éves késéssel.

Adósságkönnyítési lehetőség: adósság, amelyre viszonylag könnyű adósságkönnyítést kérni (vagyis a kormányokkal, bankokkal és külföldi exportörökkel szemben fennálló adósság) az összes adósság százalékában.

Mint említettük, a kamatlábra a kölcsönvevőnek kevés a befolyása. A többi hat mutató értéke nagymértékben befolyásolható az adós ország által. Így, ha e mutatók a vizsgált időszak során javulnak vagy romlanak, akkor ez tükrözi az adósságkezelés minőségét is (nemcsak az adósság minőségének változását). – Amint arra a szövegben rámutatunk, Magyarország hitelfelvételi forrás tekintetében a nemzetközi adósságválság kitörése óta kényszerhelyzetben volt. Így e mutató alakulása az MNB adósságkezelésének minősége szempontjából közömbös, de nem közömbös az adósság minősége szempontjából.

Forrásáramlás

Ez a gazdasági erőforrások – áru, szolgáltatás, pénz – külföldről való beáramlása valamely országba és ugyanezeknek az országból való kiáramlására külföld felé.

Minden országba minden időben egyidejűleg folyik a forrásbeáramlás és az onnan való forráskiáramlás.

A kiáramlás és a beáramlás egyenlege lehet nettó forrásbeáramlás vagy nettó forráskiáramlás. Makrogazdaság szempontból ezek a nettó adatok a mérvadóak.

A forráskiáramlásnak legalább három mutatója van aszerint, hogy figyelmünket milyen tényezőkre összpontosítjuk (lásd az F. 9. táblázatot).

Nettó forrásáramlás hitelfelvétel révén: Azt mutatja, hogy a bruttó külföldi hitelfelvétel és a korábban felvett hitelek adósságszolgálatának teljesítése együttesen forrásbeáramlással vagy -kiáramlással jár-e.

Összetevői: hosszú lejáratú hitelfelvétel, \pm a rövid lejáratú hitelállomány változása, - összes adósságszolgálat. – Amint az F. 9. táblázat 1. sora mutatja, 1982 és 1997 között hitelfelvétel révén Magyarországról halmozva forráskiáramlás történt 12,5 milliárd dollár értékben.

Összesített nettó forrásáramlás: ez a hitelfelvétel révén történő forrásáramláson kívül figyelembe veszi a nettó beáramló működőtőkét és a beáramló hivatalos viszonzatlan tőkeátutalásokat is.

Összetevői: nettó forrásáramlás hitelfelvétel révén, + működőtőke-beáramlás, - működőtőke hazatelepítése, + hivatalos viszonzatlan tőkeátutalások Magyarországra, - az országban lévő működőtőke hazatelepített profitja. – Amint az F. 9. táblázat 2. sora mutatja, a forrásáramlás e meghatározása szerint Magyarországra 1982 és 1997 között 2 milliárd dollárnyi nettó beáramlás történt.

Globális nettó forrásáramlás: Ez a beáramló hiteleken (és a felvett adósság szolgálatán), a nettó működőtőke-beáramláson (és a profit hazatelepítésén), valamint a Magyarországra irányuló hivatalos viszonzatlan tőkeátutalásokon kívül figyelembe veszi Magyarország hitelnyújtását külföldi országoknak (és a fennálló követelésből beáramló adósságszolgálatot), az országból történő nettó működőtőke-kiráramlást (a kihelyezett működőtőke profitjának hazatelepítését), valamint Magyarország hivatalos viszonzatlan tőkeátutalásait más országokba. – Ez tehát a legátfogóbb mutatója a gazdasági erőforrások áramlásának Magyarország és a külföld között.

Összetevői: a tőkemérleg egyenlege, \pm nettó kamatáramlás, \pm nettó profitátutalások, \pm hivatalos viszonzatlan tőkeátutalások egyenlege. – Amint az F. 9. táblázat 3. sora mutatja, 1980 és 1997 között e globális és legszélesebb körben használt mérték szerint Magyarországról nettó forráskiáramlás történt 6,2 milliárd dollár értékben.

Meg kell jegyezni, hogy a forrásáramlásnak ezt a legátfogóbb és legelterjedtebb mutatóját a Világbank nem használja. Valószínűleg azért, mert olyan országok esetében, ahonnan menekül a helyi tőke, ez nettó kiáramlást mutathat még akkor is, ha netalán a hitelfelvétel és/vagy a hitelfelvétel és a működőtőke-beáramlás kombinációja révén nettó forrásbeáramlás történik. Ez azt a téves benyomást kelti, hogy a fejlett országok nem támogatják az illető fejlődő ország gazdaságfejlődését.

E miatt a Világbank a forrásáramlásnak csupán az első két változatát használja. – Magyarországról nem menekül a tőke, csupán az MNB végez jelentős tőkekihelyezéseket a szükségesnél nagyobb devizataralékok felhalmozásával. – Így Magyarország esetében a forrásáramlásnak ez a legmérvadóbb mutatója.

Fizetőképesség – hitelképesség – országhockázat

Ez három rokon, de lényegében különböző fogalom.

Fizetőképés az az adós (vagy adós ország), aki (amely) kintlevő adósságának adósságszolgálatát pontosan fizette a közelmúltban, fizeti ma, s előreláthatóan fizetni fogja a közeljövőben is. – Ez tehát a már meglévő adósság szolgálatának teljesítésére vonatkozik, s időbeli horizontja néhány év visszamenőleg, s néhány év a közeljövőben.

Hitelképés az a kölcsönért folyamodó (egyén, vállalat, intézmény, kormány stb.), aki (amely) a ma fölvelt hitel adósságszolgálatát minden valószínűség szerint pontosan és hiánytalanul fogja teljesíteni a

hitel futamideje alatt. – A hitelképesség kizárólag a jövőre vonatkozik, s jövőbeli távlata hosszabb, mint a fizetőképessége.

Rendszerint a kettő együtt jár, vagyis a fizetőképes adós hitelképes is. – Előfordulhat azonban, hogy a ma és a közeljövőben valószínűsíthetően fizetőképes adós hitelképessége kétséges. Fennforoghatnak ugyanis olyan körülmények – például a túladosódás veszélye vagy az exportképességet károsan befolyásoló strukturális fogyatékoságok, avagy technológiai változások (pl.: a túlnyomóan nyersgumit exportáló ország exportkilátásai a szintetikus gumi felfedezésekor), amelyek kérdésessé teszik, teljesíteni tudja-e egy ma folyósított hitel szolgáltatását a 10 éves lejáratú idő alatt, vagy vissza tudja-e fizetni a 10 év múlva esedékes kötvényt.

Ennek az ellenkezőjére is volt már példa. Amikor a túladosodott és fizetéseképtelen Lengyelország nagyarányú adósság-elengedésben részesült, néhány héten belül hitelképessé vált.

Országkockázat olyan veszteség lehetősége, amely az adós országban az ottani kormány politikájától függő esemény vagy események következménye. (V.ö.: Pancras Nagy: Country Risk, Euromoney Publications Ltd., 1984, 1. o.)

Az országkockázat csak a kormány által felvett és a kormány által garantált hitelek esetében azonos a hitelkockázattal. (A Magyar Nemzeti Bank által felvett hitelek természetesen a kormány garantálja.) – A hitelkockázat minden más esetben szűkebb fogalom, mint az országkockázat. Például egy magyar vállalatnak kormánygarancia nélkül nyújtott hitel esetében a külföldi hitelező felméri Magyarország országkockázatát, s ha az elfogadható, felméri a kölcsönért folyamodó vállalat üzleti kockázatát. Ilyenkor a kettő együtt adja a hitelkockázatot.

Egy kormánygaranciát nem élvező vállalat hitelkockázata csak a legritkább esetben lehet kedvezőbb annak az országnak a kockázatánál, amelyben a vállalat működik. Lehet – kivételes esetben – azzal egyenértékű, de gyakrabban annál magasabb.

A hitelkockázat / hitelképesség felmérése

A hitelképesség és hitelkockázat felmérése ugyanazt jelenti.

Mint láttuk, kormánynak nyújtott, vagy kormány által garantált hitel esetében az országkockázat azonos a hitelkockázattal.

Az országkockázat felmérése bonyolult, nagy gyakorlatot és szakértelmet igénylő feladat, amelynek elvégzésére a makro-közgazdász hivatott. Legmegbízhatóbb (és legmunkaigényesebb) módja a makro-gazdasági mutatók, és ezek segítségével az adósságmutatók, előrevetítése a következő 5-10 éves időszakra (lásd a szerző fent említett könyvét).

Az üzleti kockázat felmérése – amely kormánygarancia nélküli nemzetközi hitelek esetében az országkockázattal együtt adja a hitelkockázatot – rutin feladat a bankokban, amelyeknek meg van erre a sok-évtizedes módszerük. Erre itt nem térhettünk ki.

A hitelképesség, hitelkockázat felmérésének eredménye lehet minőségi jelző, például „kedvező”, „közepes”, „kedvezőtlen”, „elfogadhatatlan”, vagy számszerű, betűszerű értékelés valamiféle mércéhez viszonyítva. (Lásd a fontosabb hitelminősítő intézmények mércéit a 14-es számú grafikonhoz fűzött jegyzetekben.)

A hitelező intézmény felmérheti saját maga a potenciális adós hitelképességét, ha erre megvan az intézményen belül a kellő szakértelem.

Másodsorban elfogadhatja a piac hitelképességi minősítését. Ennek két mutatója van:

- Az adósság ára a másodlagos piacon a névérték százalékában. Csupán kormány- vagy kormánygaranciát élvező hiteleknek van számottevő másodlagos piacuk. Az árakat egyes pénzügyi lapok rendszeresen közlik.

• A potenciális adós újonnan felvett hiteleinek a hitelező ország kormánya hitelei fölötti kamattöbblete bázis pontban. – Ez elég munkaigényes feladat, de nem a számítógép számára (lásd az F. 5. és F. 6. a. táblázatot).

E két viszonylag egyszerű módszernek a hátránya, hogy nem nyújtja a hitelképesség számszerű értékelését. A névérték 85%-áért kínált hitel, a 2 százalékpontos (200 bázis pontos) prémium vajon kedvező, közepes vagy gyenge piaci minősítésének számát? – A kérdésre csak az tud válaszolni, aki szakmájából kifolyólag kitűnően ismeri a másodlagos piac árait és a más országoknak felszámított prémiumot (avagy kiszámítja az utóbbit).

Végül a hitelező hagyatkozhat a hitelkockázat felmérésére szakosított intézmények értékelésére, amelyeknek megvan az az előnye, hogy rangsorolják a hitelképességet. – Ezek közül a két legtekintélyesebb az amerikai Moody's és Standard and Poor. Ezek nemcsak a kormányok hitelképességét mérik fel, sorolják be az általuk felállított rangsorba és közlik időről időre, de felméri a nemzetközi pénzpiacon kölcsönöket felvevő multinacionális vállalatok hitelképességét is. – Vagyis az utóbbiak esetében a minősítés számol az országhoz kapcsolódó kockázattal, s ezen felül a vállalat üzleti kockázatával is.

A harmadik legtekintélyesebb hitelképességi felméréseket végző és közzetevő intézmény a Duff & Phelps. Magyar szempontból azonban sokkal fontosabb a Japán Hitelminősítő Ügynökség (Japan Credit Rating Agency) értékelése, hisz Magyarország hitelszükségletének több mint egyharmadát a japán piacon szerzi be (lásd az F. 3. táblázatot).

Magyarország hitelképességét a Moody's, a Standard & Poor és a Japán Hitelminősítő Ügynökség megítélése szerint a 14-es számú grafikon mutatja.

II. FÜGGELÉK

F. 1. Az adósságmutatók számításához szükséges alapadatok

Konvertibilis adósság és adósságszolgálat

3-17. sor: milliárd USD

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 06. vagy 01-06
BHT összehasonlítható áron, index: 1989=1,00	1,00	0,965	0,848	0,823	0,817	0,842	0,855	0,867	0,908	
Az egyesült Államokbeli infláció, index ¹⁾ : 1989=1,00	1,00	1,074	1,089	1,117	1,149	1,175	1,204	1,227	1,251	
Korrigált BHT folyó dollár áron ²⁾	28,87	29,81	26,66	26,54	27,10	28,56	29,72	30,71	32,79	
BHT folyó dollár áron, hivatalos árfolyamon számítva	28,87	33,06	33,40	37,25	38,55	41,67	44,67	44,86	45,17	
Áru- és szolgáltatás-kivitel	8,84	8,47	11,62	13,33	10,90	10,67	17,09	19,19	24,51	
Összes adósság	20,39	21,27	22,66	21,44	24,56	28,52	31,66	27,55	23,75	24,62
Ebből: tulajdonosi hitel	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	0,393	0,599	0,903	1,388	1,682	1,92
ebből: forintban fennálló: -	0	0	0	0	0	0,120	0,222	0,290	0,363	n.a.
Rövid lejáratú adósság	3,31	2,94	2,18	2,29	2,01	2,40	3,20	3,57	3,88	4,82
Hosszú lejáratú adósság	17,08	18,33	20,48	19,15	22,55	26,12	28,45	23,98	19,87	19,80
Kedvezményes hosszú lejáratú adósság	0,031	0,032	0,029	0,051	0,098	0,202	0,368	0,403		
Összes tényleges adósságszolgálat	3,57	4,19	4,04	4,73	4,91	6,21	8,42	9,75	11,29	
Tőketörlesztés ³⁾	1,96	2,55	2,41	3,09	3,32	4,27	6,06	7,43	9,03	
Összes kamat	1,61	1,64	1,63	1,64	1,59	1,95	2,36	2,32	2,26	0,95
Esedékes tőketörlesztés ⁴⁾	n.a.	n.a.	n.a.	2,50	2,22	2,67	3,37	3,18	2,21	1,97
Korrigált adósságszolgálat (14+15)	n.a.	n.a.	n.a.	4,14	3,81	4,62	5,73	5,50	4,47	3,87
Finanszírozási igény ⁵⁾	6,93	7,50	6,98	6,32	6,10	6,63	8,13	8,70	8,24	7,75
Lakosság létszáma, mill., dec. 31.	10,38	10,36	10,34	10,31	10,28	10,25	10,21	10,17	10,14	

- 1) A BHT „deflátorá”
- 2) Az 1989-es BHT szorozva az 1. és 2. sor indexszámaival
- 3) Hosszú lejáratú adósság
- 4) Az első év végi adatok szerint a tárgyévre esedékes tőketörlesztés (hosszú lejáratú hitelek)
- 5) A rövid lejáratú adósság állománya az előző év végén, plusz korrigált adósságszolgálat a tárgyévben.

Forrás: IMF: International Financial Statistics;

MNB: Havi jelentés, 1998/8;

Külső eladósodás és adósságkezelés Magyarországon, 1993, 111. o.;

World Bank: Global Development Finance, 1998;

KSH: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1996;

a szerző számításai.

F. 2. Adósságteher és fizetőképesség

Konvertibilis adósság										
százalékok (más jelzés híján)										
	Adósságteher	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1.1.	Összes adósság / BHT	70,6	64,3	67,8	57,6	63,7	68,4	70,9	61,4	52,6
1.2.	Összes adósság / korrigált BHT ¹⁾	70,6	71,4	85,1	80,6	90,8	99,8	106,7	89,9	72,3
2.	Összes adósság / áru- és szolg.-kivitel	240 ^b	251	195	161	225	267	185	144	96,9
3.	Egy főre jutó adósság, USD	1964	2053	2191	2080	2389	2782	3101	2709	2342
4.1.	Adósságszolgálat ²⁾ / BHT	12,4	12,7	12,1	12,7	12,7	14,9	18,8	21,7	25,0
4.2.	Korrigált adósságszol. ²⁾ / korr. BHT ¹⁾	12,4	14,1	15,2	15,5	14,1	16,2	17,0	17,9	13,6
5.1.	Kamat / BHT	5,6	5,0	4,9	4,4	4,1	4,7	5,3	5,2	5,0
5.2.	Kamat / korrigált BHT ¹⁾	5,6	5,5	6,1	6,2	5,9	6,8	7,9	7,6	6,9
	Fizetőképesség									
6.1.	Adósságszol. / áru- és szolg.-kivitel	42,0 ^b	49,5	34,7	35,3	45,0	58,2	49,2	50,8	46,1
6.2.	Korr. ad.szol. ²⁾ / áru- és szolg.-kivitel	42,0 ^b	49,5	34,7	31,1	34,9	43,3	33,5	28,7	18,2
7.	Kamat / áru- és szolgáltatás-kivitel	18,9 ^b	19,4	14,0	12,3	14,6	18,2	13,8	12,1	9,2
8.	Finanszírozási ráció ³⁾	81,5	88,5	60,1	47,4	56,4	62,1	47,7	45,3	33,6

A mutatók magyarázatát lásd az I. Függelékben.

- 1) Megpróbáltuk a dollárban kifejezett BHT-nek abból származó növekedését kiküszöbölni, hogy az MNB a vásárlóerő-paritás szerint a fenti időszak nagyobbik része alatt felértékelte a forintot. Bevallottan hozzávetőleges módszereinket lásd az F. 1. táblázatban, 1., 2., és 3. sor.
- 2) Ha az adósságszolgálati mutatók emelkednek, az általában az adóssághelyzet romlását jelenti. – Ha azonban a mutatók azért nőnek, mert az ország többet törleszt, mint amennyi esedékes volt, akkor ellenkezőleg: a mutatók növekedése az adóssághelyzet javulását jelenti. A helytelen értelmezés elkerülése végett a „korrigált” adósságszolgálat csupán az esedékes törlesztést tartalmazza (lásd az F. 1. táblázat 16. sorát).
- 3) Korrigált adósságszolgálat, t₁, plusz a rövid lejáratú hitelek állománya t₀ végén. Ez az az összeg, amit t₁-ben finanszírozni kell: az adósságszolgálatot fizetni, a rövid lejáratú hiteleket pedig vagy visszafizetni, vagy megújítani vagy újjakkal behelyettesíteni. A finanszírozási ráció e két tétel összege az áru- és szolgáltatás-kivitel százalékában kifejezve.

Forrás: World Bank: Global Development Finance, 1998 és a szerző számításai az F. 1. táblázat adatai alapján

F. 3. A hosszú lejáratú adósság devizák szerinti bontásában

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
	Millió US dollár							
Hosszú lejáratú adósság	17,08	18,33	20,48	19,15	22,55	26,12	28,45	23,98
	Százalékos megoszlás							
Ebből:								
japán jen	26,0	25,3	28,3	29,8	32,6	31,7	34,8	38,2
német márka	23,1	26,2	25,9	27,4	27,2	29,6	29,5	29,4
US dollár	20,8	18,5	15,5	14,0	13,3	11,1	10,5	10,1
Összetett devizák ¹⁾	21,3	17,8	16,9	16,7	14,1	13,5	12,1	10,4
Egyéb	8,8	12,2	13,4	12,1	12,8	14,1	13,1	11,9

Megjegyzés: A százalékokat a Világban a különböző devizákban fennálló adósság dollár-értéke alapján számítja. Így egy-egy deviza részaránya, nőhet vagy csökkenhet csupán azért, mert árfolyama a dollárral szemben javul vagy romlik.

1) Valószínűleg túlnyomó részben ECU.

Forrás: World Bank: Global Development Finance, 1997

F. 4. Magyarország bruttó hosszúlejáratú adóssága konvertibilis devizában hitelezők szerinti bontásban

	Milliárd US dollár											Az összes hosszú lejáratú adósság százalékában									
	Összesen	Hivatalos hitelezők						Magánhitelezők				Hivatalos hitelezők						Magánhitelezők			
		Összesen	Kormányok	Nemzetközi intézmények				Összesen	Bankok	Kötvények	Egyéb	Összesen	Kormányok	Nemzetközi intézmények				Összesen	Bankok	Kötvények	Egyéb
				Összesen	NVA	Világbank	Egyéb							Összesen	NVA	Világbank	Egyéb				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1980	6,42	0,54	0,54	0	0	0	0	5,88	5,52	0,03	0,33	8,4	8,4	0	0	0	0	91,6	86,0	0,5	5,1
1987	16,84	2,29	0,25	2,04	0,81	0,98	0,25	14,19	10,66	1,82	1,71	13,9	1,5	12,4	4,9	6,0	1,5	86,1	64,7	11,0	10,4
1989	17,09	2,45	0,15	2,30	0,46	1,28	0,56	14,64	10,25	3,38	1,01	14,3	0,9	13,4	2,6	7,5	3,3	85,7	60,0	19,8	5,9
1990	18,34	3,04	0,16	2,88	0,33	1,51	1,04	15,30	9,65	4,66	0,99	16,6	0,9	15,7	1,8	80,2	5,7	83,4	52,6	25,4	5,4
1991	20,45	5,12	0,52	4,60	1,02	1,82	1,52	16,33	8,39	60,1	0,93	25,0	2,5	22,5	6,2	8,9	7,4	75,0	41,0	29,4	4,6
1992	19,73	5,08	0,61	4,47	1,20	1,97	1,30	14,65	7,06	6,78	0,81	25,7	3,1	22,6	6,1	10,0	6,5	74,3	35,8	34,4	4,1
1993	22,31	5,22	0,69	4,53	1,23	2,10	1,20	17,09	6,33	10,09	0,67	23,4	3,1	20,3	5,5	9,4	5,4	76,6	28,4	45,2	3,0
1994	25,77	5,53	0,82	4,71	1,14	2,21	1,36	20,24	6,30	13,46	0,48	21,5	3,2	18,3	4,4	8,6	5,3	78,5	24,4	52,2	1,9
1995	28,21	4,73	0,90	3,83	0,39	2,22	1,22	23,48	7,39	15,76	0,33	16,8	3,2	13,6	1,4	7,9	4,3	83,2	26,2	55,8	1,2
1996	26,30	6,31	0,68	5,68	0,17	1,65	3,81	19,99	6,56	13,26	0,17	24,0	2,6	21,4	0,6	6,3	14,5	76,0	24,9	50,4	0,7

World Bank: World Debt Tables és Global Development Finance, 1988

F. 5. AZ MNB által 1992-ben kibocsátott kötvények felára

A magyar kötvények és a helyi kormány által egyidejűleg kibocsátott kötvények hozama közötti különbség

Szervező bank	Kibocsátás dátuma	Pénznem	Összeg helyi pénzbenben (millió)	Árfolyam helyi pénz / USD ¹⁾	Összeg (millió USD)	MNB kötvény hozama (%)	Helyi kormány kötvényének hozama (%)	Felár (%)	Súlyozás a 3. oszlop alapján	Súlyozott felár (%)
			1	2	3 (=1/2)	4	5	6 (=4-5)	7	8 (=6x7)
Daiwa Securities	02.18.	¥	30.000	128,43	233,6	5,94	5,42	0,52	0,272	0,14
Deutsche Bank	03.11.	DM	600	16,148	371,7	9,98	8,24	1,74	0,433	0,75
Creditanstalt Bankverein	05.05.	ASH	600	11,402	52,6	10,34	8,35	1,99	0,061	0,12
Salomon Brothers	09.24.	USD	200	-	200,0	11,14	6,62	4,52	0,234	1,06
Összesen					857,9				1,000	
ÁTLAGOS FELÁR										2,07

1) Kb. az MNB kötvény kibocsátásakor érvényes árfolyam

Forrás: MNB: Havi jelentés, 1994/2;

a szerző számításai

Lásd: Pongrácz J. Nagy: On the Road to the Market: an Assessment of Hungary's Anti-inflationary and Debt Management Policies, Research Institute for Social Studies and Forecasts, Budapest, 1994. 48-49. o.

F. 6. a. A MNB által 1993-ban kibocsátott kötvények felára A magyar kötvények és a helyi kormány által egyidejűleg kibocsátott kötvények hozama közötti különbség											F. 6. b. A devizatartalék többlet árrése		
Szervező bank	Kibocsátás dátuma	Pénznem	Összeg helyi pénzben (mill.)	Árfolyam: helyi pénz / USD ¹⁾	Összeg (mill. USD)	MNB kötvény hozama (%)	Helyi kormány kötvényének hozama (%)	Felár (%)	Súlyzás a 3. oszlop alapján	Súlyzott felár (%)	Helyi kincstár-jegy kamata (%)	Árrés (%)	Súlyzott árrés (%)
			1	2	3 (=1/2)	4	5	6 (=4-5)	7	8 (=6x7)	9	10 (=4-9)	11
Daiwa Securities	01.06.	¥	30000	124,75	240,5	6,8	3,76	3,04	0,050	0,152	3,3 ³⁾	3,5	0,175
Bayerische Landesbank	01.07.	DM	600	1,6157	371,4	9,8	6,96	2,84	0,077	0,219	7,39	2,41	0,186
Daiwa Securities	02.10.	¥	40000	120,96	330,7	6,5	3,76	2,74	0,069	0,189	3,28 ³⁾	3,22	0,222
Deutsche Bank	03.17.	DM	1000	1,6474	607,0	9,16	6,4	2,76	0,126	0,348	6,71	2,45	0,308
Daiwa Securities	04.05.	¥	50000	112,45	444,6	6,45	4,26	2,19	0,092	0,201	3,18 ³⁾	3,27	0,300
Schweizerische Volksbank	06.07.	SFR	100	1,4724	67,9	7,2	5,54	2,66	0,014	0,037	4,97	2,23	0,031
Bankers Trust	06.10.	USD	150	-	150,0	8,04	5,96	2,08	0,031	0,064	3,1	4,94	0,153
Daiwa Securities	07.23.	¥	50000	107,73	464,1	6,45	3,9	2,55	0,091	0,245	3,26 ³⁾	3,19	0,306
J. P. Morgan	08.05.	£	100	0,67029	149,2	10,24	7,39	2,85	0,031	0,088	5,09	5,15	0,160
Deutsche Bank	09.08.	DM	100	1,6226	61,6	8,62	6,02	2,6	0,013	0,034	5,7	2,92	0,038
Girocredit	10.19.	ASH	1000	11,507	86,9	8,48	6,27	2,21	0,018	0,040	3,0 ⁴⁾	5,48	0,099
Union Bank of Switzerland	12.03.	SFR	200	1,4639	136,6	6,74	4,05	2,69	0,028	0,075	4,24	2,5	0,070
Credit Lyonnais	11.12.	FFR	1000	5,9091	169,2	8	6,2	1,8	0,035	0,063	6,85	1,15	0,040
Bankers Trust	10.20.	USD	50	-	50,0	7,77	5,53	2,42	0,010	0,024	3,04	4,73	0,047
Salomon Brothers	11.02.	USD	200	-	200,0	7,96	5,72	2,24	0,041	0,092	3,12	4,84	0,198
Morgan Stanley	11.10.	USD	200	-	200,0	8,875	5,72	3,16	0,041	0,130	3,12	5,76	0,236
Commerzbank	01.13. ²⁾	DM	1000	1,73	578,0	7,86	5,47	2,39	0,120	0,287	5,1	2,76	0,331
Banesto Bank, Spain	01.10. ²⁾	SPT	10000	142,31	70,3	10,3	7,79	2,51	0,015	0,038	7,72	2,58	0,039
Daiwa Securities	01.06. ²⁾	¥	50000	111,85	477,0	5,45	3,29	2,16	0,093	0,201	2,33 ³⁾	3,12	0,290
Összesen					4825,0				1,000				
Átlagos felár / árrés										2,527			3,229

1) Kb. az MNB kötvény kibocsátásakor érvényes árfolyam. 2) A kiizetések már 1993-ban megtörténtek. 3) Pénzpiaci kamatláb. 4) Letéti kamatláb.

Forrás: lásd az F. 5. táblázatot

F. 7. A hitelképességi minősítés romlásának ára - 1990-1994

Hozzávetőleges becslés

		Egység	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1	Bruttó hosszú lejáratú hitelfelvétel	mill. USD	3156	2516	4077	2204	6388	
2	Kamatfelár ¹⁾	%	1,25 ²⁾	1,5 ²⁾	1,75 ²⁾	2,07 ³⁾	2,53 ⁴⁾	
3	0,75%-ot meghaladó kamatfelár	%	0,50	0,75	1,00	1,32	1,78	
A hitelképességi minősítés romlásának az ára								
4	1989-ben felvett hitelek (3156x0,005)	mill. USD		16	16	16	16	16
5	1990-ben felvett hitelek (2516x0,0075)	mill. USD			19	19	19	19
6	1991-ben felvett hitelek (4077x0,01)	mill. USD				41	41	41
7	1992-ben felvett hitelek (2204x0,0132)	mill. USD					29	29
8	1993-ban felvett hitelek (6388x0,0178)	mill. USD						114
9	Összes évi többletköltség	mill. USD		16	35	76	105	219

Feltételezés: Ha Magyarország hitelképességi minősítése első osztályú maradt volna, mint volt, 1982 előtt, akkor a helyi kormány kötvényei kamatánál 75 bázisponttal magasabb kamattal tudott volna kötvényeket kibocsátani. Amennyivel a tényleges kamattöbblet a 75 bázispontot meghaladja, az az a kamattöbblet, amely a hitelképességi minősítés romlásának a következménye.

- 1) AZ MNB által és a helyi kormány által kibocsátott kötvények kamata közötti különbség
- 2) Feltételezés
- 3) Lásd az F. 5. táblázatot
- 4) F. 6. a. táblázat

Forrás: MNB: Havi jelentések;
az F. 5. és F. 6. táblázatok;
saját számítások

Lásd: Pongrácz J. Nagy: On the Road to the Market: an Assessment of Hungary's Anti-inflationary and Debt Management Policies, Research Institute for Social Studies and Forecasts, Budapest, 1994. 48-50. o.

**F. 8. A hiteképeségi minősítés romlásának és a túl magas devizatartalékolásnak az együttes ára
1990-1994**

Hozzávetőleges becslés

	Egység	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1 Bruttó hosszú lejáratú hitelfelvétel	mill. USD	3156	2516	4077	2204	6388	
2 A devizatartalékok növekedése	mill. USD	–	2851	364	347	2355	
3 A tartaléknövekedést meghaladó hitelfelvétel (1-2)	mill. USD	3156	0	3713	1857	4033	
4 0,75%-ot meghaladó kamatfelár ¹⁾	%	0,50 ²⁾	0,75 ²⁾	1,00 ²⁾	1,32 ²⁾	1,78 ²⁾	
A tartaléknövekedést meghaladó hitelfelvétel ára							
5 1989-ben felvett hitelek (3156x0,005)	mill. USD		16	16	16	16	16
6 1990-ben felvett hitelek (0x0,0075)	mill. USD			0	0	0	0
7 1991-ben felvett hitelek (3713x0,01)	mill. USD				37	37	37
8 1992-ben felvett hitelek (1857x0,0132)	mill. USD					25	25
9 1993-ban felvett hitelek (4033x0,0178)	mill. USD						72
10 A tartaléknövekedést meghaladó hitelfelvétel összes költsége (5+6+7+8+9+)	mill. USD		16	16	53	78	150
11 3000 millió dollárt meghaladó tartalékok	mill. USD	–	–	1017	1381	3736	
12 Árrés ⁴⁾					3,00 ²⁾	3,23 ⁴⁾	3,50 ²⁾
13 A szükségesnél magasabb tartalékolás költsége [(11x12 a köv. évben) / 100]	mill. USD				31	45	131
14 Összes évi többletköltség (10+13)	mill. USD		16	16	84	123	281

1) A feltételezést lásd az F. 7. táblázat alján

2) Feltételezett adat

3) Lásd az F. 5., illetve az F. 6. a. táblázatot

4) Lásd az F. 6. b. táblázatot

Forrás: MNB: Havi jelentések;

Lásd: Pongrácz J. Nagy: *On the Road to the Market: an Assessment of Hungary's Anti-inflationary and Debt Management Policies*, Research Institute for Social Studies and Forecasts, Budapest, 1994. 48-51. o.

F. 9. Forráskiáramlás (-) Magyarországról, 1980-1998.

Konvertibilis devizák; kiáramlás: -

		M i l l i ó U S d o l l á r																		
		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 01-06
1.1	Bruttó közép- és hosszú lejáratú hitelfelvétel			1939	1878	3538	4513	4105	3364	2773	3156	2516	4077	2204	6388	5429	7131	4714 ¹⁾	6884 ¹⁾	131 ¹⁾
1.2	Rövid lejáratú hiteláramlás, nettó (beáramlás: +)			-209	803	-826	-190	195	-601	291	93	-569	-578	157	624	771	1420	509	859	789
1.3	Bruttó adósságszolgálat			-2437	-2381	-2705	-3689	-4182	-3746	-3512	-3569	-4191	-4037	-4734	-4908	-6214	-8415	-9752	-11291	n.a.
1.3.1	Tőketörlesztés			-1235	-1496	-1716	-2670	-2967	-2524	-2205	-1964	-2547	-2409	-3098	-3322	-4267	-6058	-7432	-9028	⁴⁾
1.3.2	Kamat			-1197	-885	-944	-1019	-1215	-1222	-1307	-1605	-1644	-1628	-1636	-1586	-1947	-2357	-2320	-2263	-1013
1.	Nettó forrásáramlás hitelfelvétel révén (1.1+1.2+1.3)			-702	300	7	634	118	-983	-448	-320	-2244	-718	-2373	2104	-14	136	-4529	-3548	-93
2.1	Nettó külföldi működőtőke-beáramlás			0	0	0	0	0	0	14	187	311	1459	1471	2339	1146	4453	1983	2085	951
2.2	Hivatalos viszonzatlan tőkeátutalások Magyaro.-ra			n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	3	62	52	67	82	62	23 ²⁾	11 ²⁾	17 ²⁾
2.3	Külföldi működőtőke profitjának hazateleplése			0	0	0	0	0	0	n.a.	n.a.	-37	-43	-51	-66	-132	-206	-258	-454	-443
2.	Összesített nettó forrásáramlás (1+2.1+2.2+2.3)			-702	300	7	634	118	-983	-434	-133	-1967	760	-901	4444	1082	4445	-2781	-1906	432
3.1	Tőke mozgások mérlege ³⁾	-733	-698	-299	-71	-67	847	1495	876	807	1437	-127	-267	-324	3455	3911	2480	1522	864	818
3.2	Nettó kamataáramlás	-863	-967	-1118	-758	-815	-833	-963	-987	-1077	-1387	-1414	-1331	-1216	-1130	-1286	-1599	-1196	-1540	-959
3.3	Nettó profitáramlás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-24	-32	-45	-56	-117	-194	-238	-467	
3.4	Hivatalos viszonzatlan tőkeátutalások egyenlege	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	-7	33	16	22	14	13	23	11	17
3.	Globális nettó forrásáramlás (3.1+3.2+3.3+3.4)	-1596	-1665	-1417	-829	-882	14	532	111	-270	50	-1572	-1597	-1569	2291	2522	700	111	-1132	-124
A BHT százaléklában		S z á z a l é k o k																		
1.a	Nettó forrásáramlás hitelek révén			-3,0	1,4	0	3,1	0,5	-3,8	-1,6	-1,1	-6,9	-2,1	-6,4	5,5	0	0,3	-10,1	-7,9	
1.b	korrigált BHT-vel számítva ⁵⁾											-1,1	-7,5	-2,7	-8,9	7,8	0	0,5	-14,7	-10,8
2.a	Összesített nettó forrásáramlás			-3,0	1,4	0	3,1	0,5	-3,8	-1,5	-0,5	-5,9	2,2	-2,4	11,5	2,6	10,0	-6,2	-4,2	
2.b	korrigált BHT-vel számítva ⁵⁾											-0,5	-6,6	2,9	-3,4	16,4	3,8	15,0	-9,1	-5,8
3.a	Globális nettó forrásáramlás	-7,2	-7,3	-6,1	-3,9	-4,3	0,06	2,2	0,4	0,9	0,2	-4,8	-4,8	-4,2	5,9	6,1	1,6	0,2	-2,5	
3.b	korrigált BHT-vel számítva ⁵⁾										0,2	-5,3	-6,0	-5,9	8,5	8,8	2,4	0,4	-3,5	

A fogalmak pontos meghatározását lásd az I. Függelékben!

A jegyzeteket és a forrásokat lásd a következő oldalon!

- 1) AZ MNB 1996-tól csupán a nettó hitelfelvétel adatait közli. A jelzett adatok számítottak: nettó hitelfelvétel – adósságtörlesztés. Fenntartással közöljük őket, mert még nagyságrendileg sem hasonlítanak az MNB 1996-os és 1997-es külföldi kötvénykibocsátásairól közölt adatokhoz.
- 2) A hivatalos viszonzatlan tőkeátutalások egyenlege v.ö. 3.4. sor.
- 3) 1996 előtti szerkezetben. Tehát nem tartalmazza a hivatalos viszonzatlan tőkeátutalások egyenlegét.
- 4) Az 1.1 sor tartalmazza a tőketörlesztést, amelyet az MNB 1996 óta nem közöl.
- 5) Lásd az F. 2. táblázat 1) jegyzetét.

Forrás: MNB: Éves jelentés, 1990; Havi jelentés, 1998/8.

Cserés Ákos: Hitelek és adósságok – tragédia három felvonásban, HVG, 1991. április 20., 90. o.

IMF: Balance of Payments Statistics Yearbook, 1996.

F. 10. A 21-es grafikon adatai

	Valódi BHT 1989-es áron			Potenciális BHT 1989-es áron, milliárd Ft. 1)	Különbség 1989-es áron, milliárd Ft.
	Index: 1989=100	Milliárd Ft.	Éves növekedés, %		
	1	2	3	4	5(=4-2)
1989	100,0	1711	–	1711	0
1990	96,4	1649	-3,6	1796	147
1991	85,0	1454	-11,6	1886	432
1992	82,4	1410	-3,1	1980	570
1993	81,8	1399	-0,8	2079	680
1994	84,1	1439	2,8	2183	744
1995	85,4	1461	1,5	2293	832
1996	86,3	1476	1,0	2407	931
1997	90,3	1545	4,7	2528	983

Összes különbség 1989-es áron:

5319

A BHT árándexe, 1997-ben (1989=1,00): 5,34 ^{1b}

Összes különbség 1997-es áron (5319x5,43=): 28888 milliárd Ft.

1997-es BHT folyó áron (1545x5,43=): 8389 milliárd Ft.

Az összes különbség 1989-es áron az 1989-es BHT (5319/1711=): 3,1-szerese

Az összes különbség 1997-es áron az 1997-es BHT (28888/8389=): 3,4-szerese

1) Évi 5%-os átlagnövekedéssel számolva.

Forrás: KSH: Magyar Statisztikai Évkönyv 1996.

KSH: A KSH jelenti: 1997/12 és 1998/1.

G T

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

- Nagy Pongrácz: Magyarország külső adósságproblémája
Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás "természetes rátája"
Szórád József: Új kihívások a marketingben
és ennek megjelenése a faiparban
Pálffy Zoltán: Az ikerdeficit kialakulása
a magyar pénzügyi rendszerben
Prugberger Tamás: A délszláv rendezés kérdéséhez
Lentner Csaba: Tudományos szemle –
tudományos műhelymunkáról

Gazdag László

A fogyasztás és felhalmozás „természetes rátája”

1. Összefoglaló ismertetés

A monetarista iskola (Milton Friedman) alapvető axiómája, hogy a főbb makromutatók alakulásának (növekedés, infláció, munkanélküliség, stb.) van egy „természetes rátája”, amelyet a gazdaságpolitika erőszakos módon nem képes megváltoztatni, illetve az ilyen intézkedések hatása bumeráangként üt vissza. Ha a gondolatmenetet tovább visszük, valamint a tényeket megvizsgáljuk akkor a XX. század egyik legmakacsabb dogmáját kell föladnunk: nevezetesen hogy a megemelt megtakarítási-felhalmozás-beruházási ráta meggyorsítja a fejlődést. Igaz, hogy az egész szocialista gazdaságtörténet bizonyítja e dogma tarthatatlanságát, mégis például a Bokros-csomag logikája (és eredménytelensége!) ebből következett.

Az erőszakosan megemelt beruházási ráta két negatív hatással jár: egyrészt fölpuhulnak a hatékonysági-pénzügyi korlátok, másrészt leértékeli a humán tényezőt. Nem a jók jutnak ilyenkor többletforráshoz, hanem a rosszak a fennmaradáshoz. A humán tényező leértékelése a nadrágszíj meghúzásban nyilvánul meg.

Meg kell különböztetnünk a *fejlődés* és a *növekedés* fogalmát. A megemelt beruházási ráta az utóbbi ütemét képes csak növelni, mégpedig az előbbi ütemének a rovására! Az egész szocialista gazdaságtörténet erre a bizonyíték.

A *fejlődés* trendje nagyjából azonosítható a technikai fejlődéssel, és erre csak a humán tényező képes hosszú távon hatni. Ezért a gazdaságpolitika egyetlen lehetősége a fejlődés gyorsítására a humán tényezőn keresztül adott, ami viszont gyökeresen ellentmond a *fiskális restrikcio*

logikájának. Részben Nagy-Britannia (Thacher-korszak), de még inkább az USA gazdaságának modernkori történelme igazolja e tétel helyességét. A fogyasztás „természetes rátáját” nem szabad leszorítani tehát a *növekedés* gyorsítása érdekében, mert a fejlődés lassul le. A gyorsított fejlődés (fölzárkózás) kiinduló pontja mindig a humán tényezőbe való befektetés kell hogy legyen!

2. Monetarizmus és fiskalizmus

„Különös figyelemmel tanulmányozom a különböző fiskális elméleteket és gazdaságpolitikákat, igaz, még soha, sehol sem vezettek eredményre.” Milton Friedman

A keynes-i elmélet rendszerében *ex ante* adottság a bér és az ár. Itt a gazdaságpolitika fő eszköze a költségvetési politika, amelynek korlátai viszont nagyjából az 1970-es évek elejére váltak nyilvánvalóvá. Nevezetesen, hogy a költségvetési kiadások és bevételek drasztikus és gyors változtatásának egyre inkább politikai korlátai vannak. Ez különösen egy parlamentáris demokráciában, ahol a választási megfontolások keresztezhetik a hosszú távú stratégiai megfontolásokat, szembeötlő.

Nem véletlen, hogy a monetarista elmélet a költségvetési politikáról a hitel-és pénzpolitikára helyezte át a súlypontot, legfőbb eszközzé téve a pénz kínálat alakulását.

A monetarista elgondolás szerint a növekedésnek, a munkanélküliségnek, az inflációnak létezik egy „természetes” rátája, amelynek megzavarása bármilyen megfontolásból csakis a bumerángthatást idézheti elő, vagyis olyan hatást, amely a beavatkozó hatalom céljaival éppen ellentétes. Így például Friedman „A monetáris politika szerepe” c. tanulmányában egyértelműen leszögezi, hogy az állami stabilizációs beavatkozási politika – melynek legfőbb eleme mindig a fiskális rest-

rikció, más szóval a nadrágszíz összehúzás (Gazdag L.!) – szükségszerűen eredménytelen kell hogy legyen. Ugyancsak érdekes megállapításra jut, amikor a pénzromlás és a munkanélküliség közti kapcsolatot jellemzi: „Az infláció növekvő üteme képes a munkanélküliség csökkentésére, az infláció magas üteme azonban nem.” (l. 232.o.)

E nagyon fontos gondolat! Egy monetáris folyamat kihat a gazdasági folyamatokra, de egy kialakult állapot önmagában nem, és ez érvényes a gazdaságpolitika monetáris (és fiskális) eszköztárának alkalmazására is!

Ha tehát a gazdaság vegykonyhájának kuktái több pénzzel igyekeznek sózni a gazdaságot, egy ideig javulhat az íz, ám a vége az lesz, hogy ki kell önteni az elsózott levest.

Másrészt a fölboruló egyensúly visszabillentése céljából hozott fiskális-restrikciós, fogyasztáskorlátozó intézkedések átmeneti tüneti javulást eredményezhetnek, ám hosszan távon maguk lesznek a fő felelősek azért, hogy a gazdaság leszálló spirálba (örvénybe) kerül tartósan. (Lásd: ábra!)

Amikor a magyar gazdaság jelenéről esik szó, gyakran jellemzik a gazdaságpolitikát a „monetáris szigor” fogalmával. Rögtön látni kell azonban, hogy itt csupán a *fiskalizmus* és a *monetarizmus* összekeveréséről van szó.

Mi a kettő közt a különbség? A fiskális logika és eszköztár a fogyasztásra, mégpedig a végső fogyasztásra, az elosztásra koncentrál és hat, vagyis a felületen mozog, míg a monetáris gazdaságfilozófia és politikai gyakorlat a szűkebben értelmezett gazdaságra, még szűkebben a termelésre, vagyis a gazdaság valós mélyáramaira.

Igen különös *monetáris szigorról* beszélni egy országban, ahol közel 800 milliárd forintba került a bank-és adóskonszolidáció, amely mel-

lesleg csupán időben eltolta, elnyújtotta a krízist, de semmit sem oldott meg, legkevésbé stabilizálta az ország monetáris rendszerét.

Elég ha két dolgot szem előtt tartunk: az egyik, hogy a belső állam-adósság kamatterhei teszik ki már ma is a költségvetés legnagyobb tételét. Csupán gyermekeinkre és unokáinkra hárítottuk át a gazdasági Augiász-istálló kitakarításának héraklészi feladatát. Görgetjük a hólabdát, amely csak duzzad és duzzad. A másik, talán az előzőnél is fontosabb mozzanat, hogy a bank-és adóskonszolidáció révén az adófizető állampolgárok zsebének terhére csupán megmentettük és konzerváltuk az elavult makroszerkezetet. Egy rossz makroszerkezet modernizálgatása ugyanis alapvetően a szerkezetkonzerválással egyenértékű

Sikerült megmenteni a kohászat és „vidéke”, tehát a nehézipar színe-virágát, (Dunaferr Rt., Diósgyőr, a két ózdi óriáshengermű, Ikarusz, stb.) az alumíniumvertikumot, és ma több szénbányász és kohász dolgozik Magyarországon, mint Nagy-Britanniában, vagy Franciaországban!

Valójában megmenekültek a nehézipar nagy dinoszauruszai, az import energiára és nyersanyagra épülő vertikumok, miközben valódi „fehérköpenyes”, tudásgényes tevékenység csak nyomokban található. Persze ezek a dinoszauruszok jelentős modernizáción estek át, ez tagadhatatlan, de mégiscsak a végeredmény egy elavult makroszerkezet korszerűsödése és nem *megváltoztatása*.

A fiskális restrikció különböző hullámai (lásd: ábra!) a gazdaság tényleges működését, szerkezetét nem érintették. Az 1979 óta megfigyelhető „húzd meg – ereszd meg” periódusok amolyan hektikus rángatózást vittek a magyar gazdaságba, és onnan tovagyűrűzve az egész társadalomba. Ugyanakkor jól lehet érzékelni, hogy a fiskális restrikcióban rejlő rövidtávú és igen csalóka tartalékok már teljesen kimerültek. A legdrasztikusabb utolsó gyeplő berántás, vagyis az 1995 március 12-én meghirdetett Bokros-csomag már külkereskedelmi aktívumot sem tudott kicsihozni. A spirál azóta újra lefelé fordult...

3. A sorrend fölcserélése

Alapvetően hibás a magyar gazdaságpolitika sorrendje, amikor a gazdaság rendbetétele helyett az elosztórendszerek reformálgatásával bíbelődik. A fejlett Nyugat is hozzá kezdett az elosztórendszerek reformjához, éppen napjainkban, de egy másfél évtizeden át tartó, nagyon radikális gazdasági makroszerkezet váltás után, vagyis a világ-gazdasági korszakváltás végigvitele után.

Ugyancsak hibás a sorrend amikor az infláció, növekedés, egyensúly, munkanélküliség, modernizáció, szerkezetváltás, stb. kérdéseit nézzük.

A valós monetáris politika mindig is az inflációt tekinti az egyes számú közellenségnek, amíg azt le nem törli arra koncentrál és az összes többi mindezen cél eléréséig „hanyagolja”. Nem lehet egyszerre növekedést serkenteni, harcolni az infláció ellen, csökkenteni a munkanélküliséget, „segíteni” a kisvállalkozásokat, szerkezetet váltani, modernizálni a gazdaságot, megoldani az elosztórendszerek reformját, egyensúlyt teremteni, stb.

Nem véletlenül az infláció az egyes számú közellenség a monetaristák „ellenségképében”! A pénzromlás magas üteme lefedi, elkeni a bajokat, elrejtja a beteg góccokat. Az alacsony hatékonyságú szféra inflációs árnyereséget bezsebelve képes a társadalomra hárítani rossz hatékonyságának többletköltségeit, így szétforgácsolódnak a társadalom erőforrásai, a jók nem tudnak fejlődni, mert a rosszak lekötik az erőforrásokat (tőkét, munkaerőt, energiát, nyersanyagokat, stb.). Vagyis nem működik a schumpeteri „teremtő pusztulás”. Másrészt a magas infláció piackorlátot képez, hiszen a kisember, vagyis a fő fogyasztó jövedelmét csapolja meg.

Nem véletlen, hogy a „konzervatív” nyugati kormányok az 1980-as években az inflációt letörve nagyon hamar életszínvonal növekedést tudtak produkálni. Nagy-Britanniában például már a Thatcher-korszak

(1979 április – 1980 november) kezdetén a reálberek gyors ütemű növekedése figyelhető meg. Vagyis a válság leküzdésének legnehezebb éveiben, az egyensúlytalanság közepette sem volt fiskális restrikcio, nadrágszúj meghúzás. Hát ezért tudtak a konzervatívok 3-4 választási cikluson keresztül hatalmon maradni a fejlett nyugati világban. Ebből is látni, hogy a monetarista iskola a fiskális restrikcio minden formáját elveti. Fiskalizmus és monetarizmus egymás ellentétei, tűz és víz! Ezért tévedés például a Bokros-csomagot „monetáris szigorként” aposztrofálni!

Az infláció letörése indítja el, kényszeríti ki az erőforrások áramlását az alacsony hatékonyságú szférából a magasabb hatékonyságúak felé. Az erős pénz az egészséges makroszerkezet váltás legfőbb kelesztője. Az erős pénz nem teszi lehetővé inflációs árnyereség bezsebelését, kemény hatékonysági korlátot képez (tudniillik a rossz hatékonyságú szférának nehéz hozzá jutni, vagyis hitelt fölvenni, vagy a részvényt piacon forrást szerezni!).

A makroszerkezet átalakulása a modernizáció legfőbb feltétele és egyben előidézője. A korszerűsödő gazdaság pedig automatikusan halad az egyensúly irányába, mindenféle további állami beavatkozás, például fiskális restrikcio rángatózás nélkül.

4. A „természetes ráta” és megzavarása

A monetaristák szerint tehát a növekedésnek, az inflációnak, a munkanélküliségnek van egy „természetes rátája”. A növekedést ex ante meghatározza rövidtávon a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége, hosszútávon pedig az általános technikai fejlődés.

Hozzá kell tenni, hogy éles különbség húzható a *fejlődés* és a *növekedés* fogalma között, mely megkülönböztetés jogosságát éppen a szocialista és a nyugati gazdaság több évtizedes versenyfutásának végki-
menetele igazolja. (Már tudniillik az a tény, hogy a szocialista gazdaság végig nagyobb növekedési ütemet mutatott föl, mint a nyugati

fejlett országoké, mégsem valósult meg az utolérés ábrándja. Majd látni fogjuk, hogy éppen ezért, vagyis a növekedés fétis „működése” miatt nem...)

A kiinduló tétel, vagyis a „természetes ráta” hipotézis lényege tehát az, hogy a gazdaság növekedésének (és ettől megkülönböztetve tegyük hozzá most már, hogy *fejlődésének*) ütemét ex ante tényezők határozzák meg, *amelyeket* a gazdaságpolitika erőszakos úton nem befolyásolhat. Például nem gyorsíthatja meg a fejlődést a megtakarítási-felhalmozási-beruházási ráta tudatos megemelésével, ami a másik oldalon a fogyasztási ráta leszorítását jelenti.

Vegyük észre, hogy itt a szocialista gazdaság „aranytojást tojó tyúkjának” rögeszméjéről van szó, illetve e rögeszme kritikájáról.

Azt is értsük meg, hogy mindez érvényes a rendszerváltás utáni társadalmi rendszerre is, tehát a piacgazdaság és a magántulajdon körülményei között. Vagyis ama logika, miszerint például a „Bokros-csomag átcsoportosította a jövedelmeket a fogyasztás oldaláról a vállalkozói oldalra” semmi mást nem jelent, mint ama rögeszmének a nagyon káros és veszélyes tovább élését. (Az ábra grafikonjának alakulása elég meggyőző bizonyíték!)

Fölmerülhet az olvasóban a kérdés, hogyha ezt elfogadjuk, akkor minden ország, a legszegényebbek is, nyugodjanak bele a saját „természetes rátájuk” által meghatározott növekedési (inkább fejlődési) ütemükbe? Nem gyorsítható tudatosan a növekedés (fejlődés) az elmáradott országokban, a perifériákon sem? Vagy akkor mi a magyarázata az elmúlt két-három évtized nem túl sok (egy, vagy jóindulattal is két kézen megszámolható) sikertörténeteinek, egyes nemzetek, országok beemelődésének a fejlettek szintjére?

Hagyjuk egyelőre nyitva ezt a kérdést. Mi határozza meg ezt a „természetes rátát” tudniillik? Ha van ilyen ráta, befolyásolható-e és ha igen, hogyan? Illetve mikor és miként követ el súlyos tévedéseket a

gazdaságpolitika, amikor eme ráta pozitív befolyásolására törekedve valójában dimenziót téveszt és bumeráangként üt vissza a társadalomra a politika és gazdaságpolitika szférájának jóindulatú, progresszív célokat követő ám téves intézkedéseinek hatása.

Ismét csak gondoljunk a szocialista gazdaság történetére, amely nem más, mint egy erőszakos modernizációs-fölzárkóztatási kísérlet és persze annak tragikus kudarca.

Egyelőre tehát maradjunk annyiban, hogy van ilyen „természetes ráta”, vegyük ex ante adottságnak, „intézményesült adottságnak”, és nézzük meg hogy mik azok a gazdaságpolitika eszköztárában meglévő kedvelt, ám teljességgel hatástalan módszerek, amelyekkel hatni akarunk, de nem tudunk eme rátára!

5. A felhalmozási-beruházási ráta megemelése

Diktatúrák kedvelt módszere, és nem csak a baloldali diktatúráké, hogy leszorítják a fogyasztás szintjét és megemelik a beruházások szintjét, hogy meggyorsítsák a növekedést (fejlődést). „Ne együk meg az aranytojást tojó tyúkot!” Hol a probléma ezzel a logikával?

Először is az ilyen jövedelemátcsoportosítás eleve a pénz hígulásához, a hatékonysági korlát puhulásához, az erőforrások szétforgácsolódásához vezet. A beruházási szférának könnyebb pénzhez, egyéb erőforrásokhoz jutni, ez a lényeg. Ennek következménye viszont nem az, hogy a jók, a hatékonyak többletforrásokhoz jutnak és gyorsabban tudnak fejlődni, hanem ellenkezőleg: szinte törvényszerű, hogy a rosszak, a gyenge hatékonyságúak kapnak mentőövet a fennmaradáshoz, a túléléshez. Hiszen éppen ez következik a hatékonysági korlát fölpuhulásának logikájából! Így az erőforrások szétforgácsolódnak, lekötésre kerülnek az átlag alatti hatékonyságú szférában, emiatt az erőforrások nem tudnak áramlani a magasabb hatékonyságú szféra felé, a fejlődés valójában lelassul.

És itt lép be a növekedés és fejlődés különbségének fontossága. A nagyobb beruházási ráta az extenzív források fokozottabb bevonását teszi lehetővé és eredményezi, ezért magasabb lesz a gazdasági növekedés szintje összgazdasági méretekben, viszont a növekedés nagyobb részét az erőforrást pazarló gyenge hatékonyságú szféra adja. Nagy lesz például az ipari termelés növekedési üteme, míg kicsi a hozzáadott érték, vagyis a GDP növekedési üteme, relatíve.

Nézzük csak a magyar gazdaság növekedési adatait 1998-ban! Az ipari termelés 12 százalékkal bővült, ami lehet hogy tavaly világrekord volt, míg a GDP csak négy százalékkal. Ugyanekkor például Kínában az ipari termelés 10 százalékkal nőtt, míg a GDP ehhez közeli értékkel, nyolc százalékkal. Ez a növekedés tekinthető „normálisnak” és kívánatosnak, nem az amit a magyar gazdaság produkált!

Van azonban a beruházási ráta megemeléseinek egy másik, még fontosabb negatív következménye is! Nevezetesen, hogy leértékeli, degradálja a humán tényezőt, és ezen belül is a braint, a szürkeállományt. A holt tőke fölértékelése, a humán tőke leértékelése egy olyan korszakban, amikor az utóbbi a fejlődés döntő tényezője, csakis öngól lehet.

Nem véletlen hogy az utóbbi két évtized sikerországai éppen az oktatás fejlesztésével *kezdtek* a gazdaság fejlesztését és nem fordítva, vagyis nem várták meg a gazdaság bizonyos fejlettségi szintjét ahhoz, hogy az oktatásügyre többet fordítsanak. Nálunk viszont a Bokros-csomag egyik intézkedése volt például a felsőoktatásban dolgozók létszámának 6000 fővel történő leépítése, amittől négymilliárd forintot véltek évente megtakarítani.

A humán tőke leértékelése a szocialista gazdaság egyik rákfenéje volt évtizedeken át, és döntően felelős a gazdaság általános elmaradásáért.

Ha a humán tőke, az emberi tényező megkapja a fejlődéséhez megfelelő feltételeket az adott körülmények között, ami ekvivalens azzal, hogy biztosítják számára a fogyasztás „természetes rátáját”, amely rátát a pillanatnyilag rendelkezésre álló erőforrások határoznak meg, mint említettem, akkor a humán tőke biztosítani fogja az általános gazdasági fejlődés „természetes rátájának” megfelelő technikai fejlődést.

Ha erőszakkal megemeljük a felhalmozási-beruházási rátát, akkor a „természetes ráta” alá szorítjuk a fogyasztást, ami a humán tőke fejlődése és kibontakozása számára zárja el az utat, vagy legalábbis szűkíti a lehetőségeket. Az emberi tényező természetes védekezési reakciója ekkor életre hívja mindazokat a mechanizmusokat, amelyek együttesen a technikai fejlődés *lefékeződését* eredményezik már rövid távon is. Így lett Magyarország például a taxizó, lángost sütő, kft-ző, bt-ző egyetemi oktatók országa, a képzettségüktől teljesen távol álló tevékenységet folytató diplomások országa.

„Dr. Magyarország” – mondják külföldön ironikusan, amikor kiderül, hogy a kereskedő, a magánvállalkozó, stb. doktori címmel, netán kandidátusi fokozattal, Ph.D fokozattal rendelkezik.

Olyan ez, amikor Imperialt a csodalovat eke elé fogjuk és szántunk vele. Nagyobb pazarlás, mintha nem használjuk ki a holt tőkét, a gépi technikát, ha rozsdásodik valahol a drága gép.

A másik lehetőség: az igazán magasan kvalifikált, nyelveket beszélő, értékes szürkeállomány külföldre megy.

A fogyasztás leszorítása, a felhalmozási-beruházási ráta megemelése tehát a humán tényező leértékelését eredményezi és így az elérendő céllal éppen ellentétes eredményre vezet: az ország gazdasági fejlődése lelassul. Ismétlem, hogy a növekedés rövid, vagy középtávon történő meggyorsítása ilyenkor leplezi a valós helyzetet, illúziókba ringatja a

gazdaságpolitika formálóit, sőt, az egész társadalmat. Jó példa erre a szocializmus egész története!

A fogyasztás szintjének a természetes ráta alá való leszorítása egészen rövid távon eredményezhet illuzórikus egyensúly javulást, de már középtávon is valójában az egyensúlyi zavarok tartós, krónikus kiéleződését eredményezi.

6. A természetes ráta befolyásolásának lehetőségei

Amint láthatjuk, a gazdasági növekedés és még inkább a fejlődés természetes rátájának olyan „klasszikus” eszközökkel történő befolyásolása, mint amilyen a fogyasztás visszaszorítása, a beruházások szintjének megemlése, erősen kétélű fegyver, még pontosabban egy veszélyes bumeráng, amely éppen a kívánatos cél ellen hat.

Igen, de mi van akkor, ha egy országban hirtelen katasztrofálissá válik az egyensúlytalanság, már a transzfermórátorium, a teljes fizetési képtelenség réme fenyeget? A magyar gazdaság egyszer-kétszer került ilyen helyzetbe az elmúlt két évtizedben, például 1979-ben, vagy 1994-95-ben.

Természetesen ilyen kiélezett krízishelyzetben van létjogosultsága elvileg a „gyeplőrántásnak”, a fiskális restrikciónak. Azonban ilyenkor a drasztikus beavatkozás feltétlenül arra kell hogy szorítkozzon, hogy a gazdaságpolitikát döntési helyzetbe hozza, nagyon rövidtávon (inkább hónapok, mint egy év távlatában) mozgásteret teremtsen számára.

Ha a gazdaságpolitika ezt nem érti meg és a fiskális „gyeplőrántást” magával a stabilizációval, mint olyannal, azonosítja, akkor hamarosan érezni fogja a helyzet további éleződését, vagyis a szokásos bumeránghatást.

Valójában a stabilizáció jóval összetettebb folyamat kell hogy legyen, mint a fiskális restrikciónak, a nadrágszík meghúzás. Döntően az

infláció elleni harccal azonosítható mindaddig, amíg a pénzromlás üteme le nem csökkent az akkori nemzetközileg elfogadható (a fejlett országokban átlagosnak tekinthető) szintre. Hangsúlyozom, hogy értelmetlen dolog az infláció megfékezése előtt más gazdaságpolitikai célokat is kitűzni, mint amilyen a nagyobb növekedési ütem, az egyensúly javítása, az export fokozása, a munkanélküliség csökkentése, stb.

Ezek a célok ugyanis kivétel nélkül az infláció föltornázása irányába hatnak, tehát az alapvető célhoz vezető utat keresztezik. Ebből következően viszont eme egyéb célok sem fognak tudni majd megvalósulni, mert realizálásuk előfeltétele az erős pénz! Jó példa ennek az igazságnak az alátámasztására az elmúlt két évtized magyar gazdaságpolitikájának teljes csődje.

A gazdasági fejlődés „természetes rátáját” tehát fiskális restriktóival, a fogyasztás visszaszorításával, a megtakarítási-felhalmozási-beruházási ráta erőszakolt megemelésével nem lehet. A növekedés ütemét ugyan lehet, de ez kétélű fegyver, mint a szocialista gazdaság egész története mutatja.

Nos, ha a fejlődés természetes rátáját rövidtávon a rendelkezésre álló erőforrások (tőke, humán erőforrás tehát a munkaerő, természeti adottságok) határozzák meg, akkor az erőforrások bővítésére van szükség. Ismétlem, *rövid távon*. Ennek két lehetőségét ismerjük:

1. hitelfölvétel,
2. működő tőke import.

Az utolsó három évtized története mutatja, hogy a második út lehet eredményes és célravezető. Vagyis a hitelfölvétel nem okvetlenül vezet az erőforrások megfelelő felhasználásához. A harmadik világban és a volt szovjet tömb országaiban az eladósodás valójában az elavult gazdaságszerkezet konzerválását szolgálta. Tehát az sem igaz, hogy ezek az országok, nemzetek elfogyasztották, fölélték a hiteleket. A „tücsök-

nemzet” legendából egy szó sem igaz. Magyarország bizonyíthatóan fölvett 1970-77 között ténylegesen 3,8 milliárd dollár hitelt, azt elköltötte a kohászat, a textilipar, stb. rekonstrukciójára, az eocén-programra, stb., vagyis az elavult gazdaságszerkezet konzerválására.

Az adósságállomány földuzzadása egyszerű kamatnövekményből következett a kamatos kamat rideg szabályai szerint. Fölvettük az újabb, meg újabb hiteleket hogy a régebbieket törlesztani tudjuk. Persze egyre rosszabb lett így az eladósodás szerkezete, egyre rövidebb időtartamú, egyre magasabb kamatú, stb. Állami kormányhitelekből előbb magánbank hitelek, majd a végén lakossági kötvények, pl. japán szamurájhitelek.

Igen nevetséges volt a közelmúltban a Nemzeti Bank félmilliárd dollárnyi, úgynevezett Globál-kötvényeinek „sikerét” nagy győzelekként reklámozni. Magas kamat és állami garancia, miért ne fektetne be ilyesmibe a kisember és a bank Tokiótól New-Yorkig? A legdrágább hitelezési forma a világon.

Marad tehát a működő tőke import, mint erőforrás bővítő lehetőség rövid távon. A külső erőforrásra alapozott fejlődés távol-keleti útja. (Tajvan, Dél-Korea, Szingapúr, Malaysia, stb.)

7. A trend hosszú távú módosítása

Hosszú távon a gazdasági fejlődés „természetes trendjének” (merekségének) módosítása már túlmutat a klasszikus gazdasági eszköztár elemein. A technikai fejlődés gyorsasága, vagy lassúsága rövid távon ugyan a tőke és egyéb erőforrások mennyiségétől függ, közép- és hosszabb távon viszont a humán tényező, az emberi erőforrás fejlődésétől. Ez az a tényező, ahol a gazdaságpolitika, sőt, az általános politika pozitív hatást tud kifejteni, föltéve ha fölismeri eme kézenfekvő igazságot.

Természetesen szavakban már a szocializmusban is az „emberi tényező” volt a döntő, csak éppen ennek mondott ellent a fogyasztási ráta erőszakos leszorítása évtizedeken át.

Ma is halljuk lépten-nyomon a politika és a gazdaságpolitika csinálótól, fő guruitól, hogy a tudás, a humán tényező, az oktatás, stb. Csak éppen ennek mond ellent minden egyes konkrét lépés. Nem állítom, hogy nincsenek pozitív fejlemények, mint például a felsőoktatásban tanulók létszámának jelentős emelkedése az utóbbi években. Ide tartozik a telefónia, vagy a személyi számítógép hálózat ugrásszerű kibővülése, javulása. Bizony, a telefónia! Az a katasztrofális helyzet, amelyben e téren még akár egy évtizeddel ezelőtt is voltunk, éppen a humán tényező egyik legsúlyosabb korlátját jelentette. Az érintkezés, a kapcsolat hiánya.

Most az iskolák számítógépesítése, az Internet hálózatba való bekapcsolása hatalmas lehetőséget adott a „humán tényező”, mint olyan kibontakozásához.

Mindez fontos részlet, de mégis csak részlet!

Az Orbán-kormány olyan intézkedései, mint a közalkalmazotti bérek befagyasztása, sőt, nominális csökkentése százazrek esetében, vagy hogy a nyugdíjasok nem kapták meg a törvényben előírt nyolc százalékos reálemelést, miközben 1994-98 között a nyugdíjak reálértéke 25 százalékkal csökkent!

De a Nemzeti Színház építése, vagy a metró beruházás körüli huzavona is jelzi, hogy az új, a „lopakodó” Bokros-csomag már folyamatban van, csak még nem vallották be.

Vagyis nincs valós gazdaságpolitikai fordulat! A humán tényező, a tudás még nem kapta meg a neki járó „tiszteletet” és megbecsülést, ezért nem is képes eljátszani „természetes” szerepét az ország modernizációjában.

Miként lehet tehát a fejlődés „természetes rátájának” meredekségét tudatosan megemelni? Nos, éppen a fiskális restriktív, nadrágszív megsemmisítő politika radikális föladásával, a humán tényező „helyzetbe hozásával”, a fogyasztás természetes rátájának helyreállításával!

De akkor mi lesz a gazdasági egyensúllyal – teszik föl máris sokan a kérdést. Nos, a gazdasági egyensúly nem a lakossági túlfogyasztás miatt romlott és romlik, hanem az elavult gazdaságszerkezet dinamizálása miatt. A gazdaságelemző guruk hallatlan elégedettséggel nyilatkoznak arról, hogy az export megduplázódott 1992-98 között. Csak azt felejtik el hozzá tenni, hogy közben az import is megduplázódott! Márpedig közben a lakossági fogyasztás csökkent, csak az utolsó évben nőtt kismértékben, tehát nem a lakossági fogyasztás megugrása idézte elő az import megduplázódását! Az elavult gazdaságszerkezet dinamizálása vonta maga után a termelési célú anyag-, energia-és alkatrészimport jelentős növekedését!

Gyökeres gazdaságpolitikai fordulatra van tehát szükség, az elosztás és fogyasztás szférájából alá kell szállnunk a gazdaság mélyáramainak szintjére, nevezetesen a makroszerkezet szintjére. Végig kell vinni a világgazdasági korszakváltást, le kell építeni a „gyárkéményes”, konzervatív, energia-és nyersanyagfaló nehézipart és a romjain föl kell építeni a „fehércőpenyes”, „tudásigényes” gazdaságot.

Ne feledjük el, hogy a külföldi tőke ezt a struktúraváltást nem végezte ugyanis el. Ahol modern kapacitásokat teremtett, ott is sajnos inkább enklávészzerűen működik, import nyersanyagból, energiából és alkatrészekből összeszerel berendezéseket, vagyis döntően nem a magyar munkaerő kreativitását használja ki, mint inkább verejtékcsepp termelőképességét, valamint a jóval alacsonyabb bérszínvonalat.

Abból a mérhetetlen mennyiségű pénzből, amit az elmúlt húsz évben az elavult szerkezet konzerválására, megmentésére költöttünk, föl lehetett volna építeni egy új, korszerű magyar gazdaságot.

Ha a humán tényező minősége határozza meg a gazdasági fejlődés természetes trendjét (optimális esetben a fejlődés és növekedés trendje egybeesik, vagyis a növekedés mértékét a fejlődés, tehát a technikai korszerűsödés sebessége determinálja), akkor a humán tényezőt kell „helyzetbe hozni”.

8. Az USA példája

Mint tudjuk, a szocializmusban megemelték a felhalmozási rátát. Nyugat-Európában és Japánban a megtakarításokat preferálták, abból kiindulva, hogy a megtakarítások adják a beruházások forrását.

Ezzel szemben Eisenhower amerikai elnök 1959-ben azt válaszolta az újságírók ama kérdésére, hogy mit tehet az amerikai átlagember legtöbbet a hazájáért: „vásároljon”!

És követték is az amerikai állampolgárok ezt a tanácsot: fölépült egy új, modern Egyesült Államok *döntően* lakossági hitelekkel. Az amerikai nem hogy nem törekedett megtakarításokra, de sokkal inkább hitelre épített, vásárolt, még pedig mindent amit csak lehet: autót, tévét, hűtőszekrényt, stb.

Az amerikai farmerek hitelre vették a gépeket, a vállalkozók hitelből vettek részvényeket, hadd ne soroljam. Tudjuk, hogy a bérek színvonala mindig is az USA-ban volt a legmagasabb. Svédországban alacsonyabb volt a bérszínvonal, de a magasan fejlett szociális háló ezt ellensúlyozta, így lehetett sokáig Svédországban mégis magasabb az életszínvonal.

Az amerikai gazdaság egész modernkori története ellentmond tehát a magasabb megtakarítási-felhalmozási-beruházási ráta = gyorsabb fejlődés elvnek. Az USA-ban mindig is magasabb volt a fogyasztás abszolút szintje és relatív mértéke is, mint Nyugat-Európában, hogy Japánról ne is beszéljünk.

És mégis „Amerika” maradt egészen napjainkig a világgazdaság locomotívja, a technológiai haladás „frontországa”. A technológiai rés az USA és Japán között is megmaradt, sőt, az utolsó évtizedben még fokozódott is a közhiedelemmel ellentétben!

Nem kell-e megfordítanunk tehát az ok-okozati viszonyt? Egy ország, egy nemzet nem azért él jól, mert magas szinten áll a gazdasági fejlettsége, hanem azért fejlődött gyorsabban, mert relatíve magasabb volt a jóléte, vagyis teret engedett a humán tényező fejlődésének. Vagyis azok a nemzetek voltak sikeresek a gazdasági fejlődés terén az elmúlt két évszázadban (a kapitalizmus megjelenése óta), amelyekben a fogyasztás a maga „természetes rátája” szerint alakulhatott, nem térítette el medréből a megalomán célokat és ábrándokat kergető gazdaságpolitika és politika.

Ugyanakkor a humán tényező *fejlődésére* figyelmet fordító, e fejlődést tudatosan elősegítő állami politika volt az igazi formálója az utóbbi 2-3 évtized valódi sikertörténeteinek is.

Az USA-ban 1945-ben adták ki a „Leszerelt katona törvényt”, amely biztosította a háború után a polgári életbe visszatérőknek az ingyenes egyetemre jutást. Ekkortól számíthatjuk a tömeges felsőoktatási képzés kezdetét. Ugyanezt a rendszert vezeti be Nyugat-Európa és Japán. Majd az 1970-es évek nagy strukturális válsága idején megismétlődik ez a helyzet, vagyis a tömeges fiatalkorú munkanélküliség elkerülésére ezt a korosztályt igyekeznek inkább a felsőoktatási intézményekben parkoltatni.

Hatalmas szellemi bázis jön tehát létre, amely megalapozza a világgazdasági korszakváltást, a tudományos-technikai forradalmat, a „tudás-korszakot”. Magyarországon ehhez képest még mindig nagyon alacsony a felsőfokú képzésben részesülők aránya, amely most 20 % körüli a 18-25 év közötti korosztályban. Japánban és Dél-Koreában ez 50 %-hoz közeli, Észak-Amerikában 40 % körüli, Nyugat-Európában 30-40 % közötti.

Az amerikai oktatási rendszert sokan bírálják. Legendás az amerikai átlagpolgár és diák tájékozatlansága az Amerikán kívüli világról. De ne feledjük el, hogy ez a jóval kevesebb lexikális tudást adó elemi és középiskolai oktatás ugyanakkor jóval interaktívabb, sokkal jobban épít a diák saját alkotó tevékenységére, mint a hagyományos porosz mintát még mindig követő európai szisztéma.

Másrészt az USA-ban ma 2,5-5 millió fő (attól függően hogy mennyire tágan értelmezzük) dolgozik a K+F szférában. És ott valóban ebben a szférában tevékenykedik folyamatosan, élete végéig gyakorlatilag onnantól kezdve hogy oda bekerült. Nyugat-Európában sokkal nagyobb ennek a szférának a fluktuációja, túl azon, hogy sokkal kevesebb embert találunk itt. Másrészt Nyugat-Európában a kutató, az egyetemi tanár nagyon gyakran kénytelen kiegészíteni jövedelmét más tevékenységgel.

Az Egyesült Államokban az egyetemi tanszékek végzik a kutatás jelentős részét, így a tanár egyben kutató is. Nem véletlen, hogy a Harvard-egyetemnek már közel 50 Nobel-díjasa van. De így a diák is részese közvetlenül a kutatásnak, ahelyett hogy lexikális ismeretekkel tömné a fejét.

Másrészt az amerikai kutató-oktató, vagyis a K+F szférában tevékenykedő megkap pénzt, posztót, paripát. Többnyire a fizetése duplája-triplája nyugat-európai társaiénak, kutatási feltételei összehasonlíthatatlanul jobbak. Nem mintha Nyugat-Európában nem lehetne biztosítani ugyanezt a jövedelemszínvonalat és feltételeket, csak Nyugat-Európa társadalmi még nem ismerték föl ennek a jelentőségét. Szemléleti és nem anyagi kérdésről van tehát szó. Nos, az amerikaiak így aztán a brain-drain révén az egész világból magukhoz tudják szippantani a legtehetségesebb embereket. Ez a legjobb befektetés, hiszen nem kell vállalniuk a kiképzés-oktatás nagyon magas költségeit, készen megkapják a legkiválóbb szakembereket. Másrészt a saját képzésű

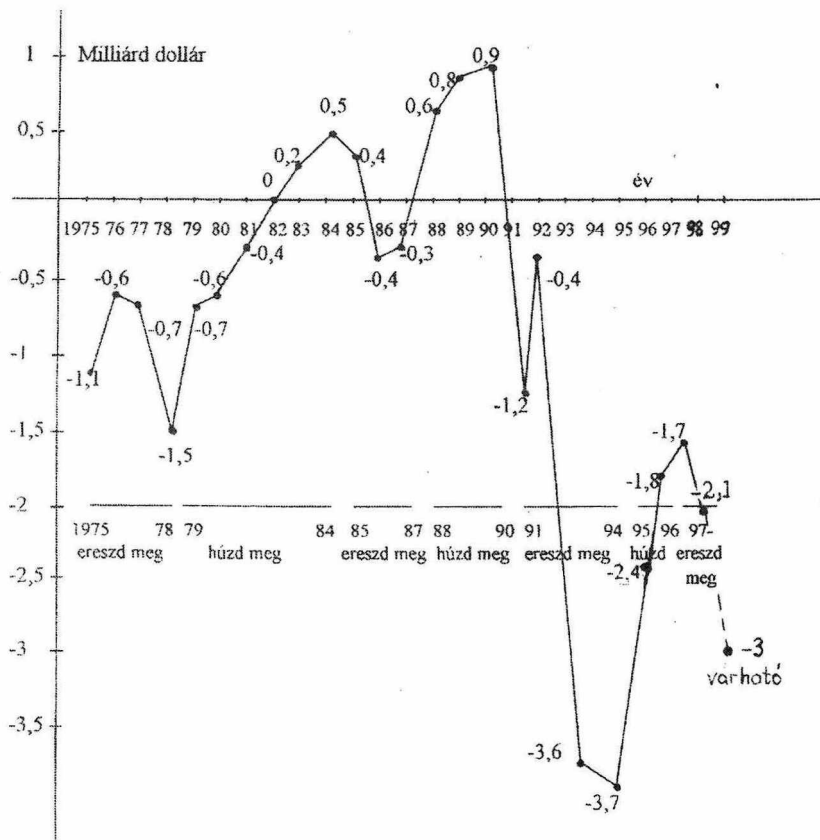
szürkeállományuk sem fog utilaput kötni talpa alá, hogy más nemzeteket, országokat virágoztasson föl tudásával.

A magas jövedelemszínvonal, a kedvező feltételek biztosítása, a drága, jól felszerelt laboratóriumok tehát csak első felszínes megközelítésben tűnnek plusz ráfordításnak, összességében hatalmas társadalmi megtakarítást eredményeznek. És akkor még meg sem említettem az output oldalt, vagyis a K+F tevékenység eredményét. Íme a magyarázat az USA technológiai fölényére.

Végezetül csak annyit, hogy a történelemből, ideértve a gazdaságtörténetet is, valamint mások példájából tanulni kell. Képes-e tanulni a magyar társadalom és a gazdaságpolitika szférája másoktól, illetve saját kudarcaiból? Vagy folytatódik leszakadásunk a periféria szélei felé?

1. sz. ábra

Külkereskedelmi mérleg 1975-97 között

Fölhasznált irodalom

1. Milton Friedman: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986
2. John Maynard Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965
3. Baka Judit – Gazdag László: A hárompólusú világ erővonalai. Kézirat. Pécs, 1998.
4. Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993
5. Immanuel Wallerstein: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983
6. Gazdag László: Átváltozások az Elbától keletre és nyugatra. Szenci Molnár Társaság és Kiadó, Budapest, 1994
7. Gazdag László: Utólérési törekvések és elszalasztott esélyek Magyarországon az elmúlt évszázadban. Közgazdasági Szemle, 1988/3.
8. Gazdag László: Útelágazásnál: a perifériára, vagy a fejlettek szívére? Társadalmi Szemle, 1991/6.
9. Gazdag László: A leértékelési paradoxon. Bankszemle, 1990/1.
10. Gazdag László: Monetarizmus és restrikción. Gazdaság és Társadalom, 1995/2.
11. Gazdag László: Kátyúban a világgazdaság kereke. Valóság, 1994/7.
12. Gazdag László: A „brain-korszak”. Hitel, 1995/9.
13. Gazdag László: Hektikus rángatózások a magyar gazdaságban. Élet és Irodalom, 1998 március 6.

G T

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

- Nagy Pongrácz: Magyarország külső adósságproblémája
Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás "természetes rátája"
Szórád József: Új kihívások a marketingben
és ennek megjelenése a faiparban
Pálffy Zoltán: Az ikerdeficit kialakulása
a magyar pénzügyi rendszerben
Prugberger Tamás: A délszláv rendezés kérdéséhez
Lentner Csaba: Tudományos szemle –
tudományos műhelymunkáról

Szórád József

Új kihívások a marketingben és ennek megjelenése a faiparban

Általános összefüggések

A társadalmi munkamegosztás kiszélesedésével a tulajdonviszonyok egyre bonyolultabbá válásával, valamint a vállalati koncentráció globalizáció felgyorsulásával olyan feladatok elé állította a tulajdonosokat, amelyeknek kivitelezése ma már egy egész testület tevékenységének igénybevételét tette szükségessé, az irányítási munka elvégzésében.

Az óriási szervezetek kialakulásával először a vállalati legfelsőbb irányítás, a tulajdonos képviselte, a menedzsment létrehozása fogalmazódott meg. Az itt jelentkező és a növekvő feladatok kiszélesedése nem állt meg. A piacok bővülésével az egyre növekvő termelési folyamatok olyan speciális piacelemzést és olyan fogyasztó igényfelmérést tettek szükségessé, amelyek csak egészen aprólékos és minden részletekre kiterjedő munkával érhetők el. A marketing tevékenységnek, mint feladat megjelölésének alapvetően ezek voltak az elindítói.

A nagy intézményeknél - és főleg termelő vállalatoknál - önálló részlegek jelentek meg, amelyek a menedzsment munkájának megsegítése érdekében igyekeztek az egyes részfeladatokat a vevőkör, a piaci szokások, a beszállítók teljesítménye és nem utolsósorban a legkülönbözőbb árképzések alapján elemezni és a vállalat számára ezzel kapcsolatos cselekvési programot megfogalmazni.

Azzal, hogy a marketing tevékenység az elemzések során önállósult, ez inkább a feladatok tömegének, a terület fontosságának és részletekbe menő feladatok kiszélesedésének tudható be, de egyáltalán nem az elkülönült funkció kialakulását jelenti, hanem a piaci művele-

teknek a fogyasztó szempontjából való értékelése és abból adódó vállalati feladatok definiálását.

A tevékenység ilyen értelemben egy több vertikumból álló folyamatnak azon része, amely az előtte és az utána következő műveletek meghatározásában igen fontos kapcsolódási pont. A marketing tevékenység során összegyűjtésre kerül minden olyan információ, amely elsősorban a fogyasztó magatartását befolyásolja, és a fogyasztók igényeit foglalja össze, amelyek a termelőnek maximális érdeke, hogy figyelembe vegyen. Ezeket az igényeket, ha a vállalat a piacon életben akar maradni, meg kell jeleníteni a termelési folyamatokat szervező és irányító részlegek munkájában.

A marketing tevékenység csak összefüggő rendszerben tud hatásosan működni, és nem szakítható ki a vállalat egyéb tevékenységi köréből. A menedzsment munkájában pusztán arról van szó, hogy a marketing tevékenység során egy olyan funkció részletes előtérbe állítása történik, amely az egész vezetés során természetesen minden részleteiben nem kap különösebb hangsúlyt, de minden lényeges eleme és információja, hatással van az egész vállalat tevékenységének irányítására. Egy működő szervezetnek ugyanis végső célja, hogy minél eredményesebben, minél nagyobb hatásokkal tudja megszerezni a „fogyasztó” tetszését és ily módon biztosítani tudja tevékenységi körének bővítését. A mai modern marketing feladatok köre nemcsak a természetes termékekkel optimalizálásával összefüggő feladatokat fogja át. Ma már az is marketing feladatnak számít például, ha valamilyen szolgáltatással, vagy szellemi tevékenységgel összefüggő (pl. oktatás) feladat „eladása” kerül szóba.

Bonyolultságánál és összetettségénél fogva a marketing tevékenység csak akkor lehet eredményes, ha az értékesítésnek ebben a folyamatában minden olyan tényező összehangolásra kerül, amely a végeredményt, a vállalati tevékenységet, a termelési produktumot az értékesítésnél megjeleníti. Szinte elképzelhetetlen ma már egy nagy szer-

vezetnél - amely több országot, vagy nagyobb régiókat átfog - hogy ez a folyamat végső döntéseiben ne támaszkodjon egy olyan modellre, amely az értékesítés minden tényezőjét valamilyen módon megjeleníti.

A rendszernek modellbe foglalása azért célszerű, mert olyan sok tevékenység hatásának összességét (eredőjét) kell lemérni és kiszámítani, amelyre csak egy modell képes logikus rendszerben összefoglalni. A marketing modellnek természetesen akkor van értelme, ha a gazdálkodó, működő egységnek egészére is készül egy termelési modell és a kettő egymással úgy kompatibilis, hogy a termelési modellbe a marketing modell beleilleszthető és a kettő közötti kompatibilitás biztosított. A marketing tevékenység elhelyezkedése egy vállalaton belül ilyen modell rendszer kidolgozása során nagyon világosan kirajzolódik, mert látható, hogy a gazdálkodó egységnek egy bizonyos szakaszát jeleníti meg, azaz a teljes modellrendszernek egy kinagyított eleme.

Jó marketing munka tehát úgy képzelhető el, ha a kapcsolódó folyamatok mindkét irányának (az előtte és a mögötte lévő) folyamatai is összehangoltak, de legalább is a marketing tevékenységen kívüli folyamatok hatásai is lemérésre kerültek. A folyamat eredményei, működése szükségszerűen igényel egy bizonyos átfedést az előtte és a mögötte levő tevékenységből, a kapcsolat zavartalanságának megteremtése érdekében. A marketing modell ilyen értelemben a tevékenység eredményeit összefoglaló matematikai rendszerre épül. A feltárt adatokat, adalékokat rendszerezi, hogy az értékelését adhassa a piaci mozgásnak, a fizetőképes kereslet változásainak, a vevők és a felhasználók magatartásának, az alkalmazott eszközök parciális és globális hatékonyságának. Nincs és nem is lehet standardizált felépítése, mindig az adott megoldandó feladatokhoz igazodik. A marketing modell főként rövidtávú előrejelzésekre alkalmas, segítségével válasz adható arra, hogy valamely külső tényező változása esetén, milyen változásoknak kell bekövetkezni a kérdéses vállalat marketing tevékenységé-

be. Az előbbiekből értelemszerűen következik a megfelelő stratégiával rendelkező vállalatok üzletágak menetét befolyásoló tényezők közül a hatásokat illetően külső és belső áttekintésük van. A vállalat marketing tevékenységének mindazokat a tényezőit és eredőit fel kell mérni, és hatásaikat kiszámítani, amelyek befolyásolják a vállalat képességét a sikeres tranzakciókban, a megcélzott fogyasztókkal való kapcsolat fejlesztésében, vagy megőrzésében hatást fejtenek ki.

A vállalat marketing tényezői között különbséget kell tenni a makro- és a mikrotényezői között. A makro-környezet az a szélesebb társadalmi erő, amely a mikrokörnyezet valamennyi tényezőire hatással van. Ide tartoznak a demográfiai, a gazdasági, a természeti, a technológiai, a politikai, a jogi, a társadalmi, kulturális hatások.

A mikrokörnyezeti hatásoknál azt kell figyelembe venni, hogy a vállalkozás elsődleges célja, hogy a megcélzott piac speciális igényeit jövedelmezően kiszolgálja és kielégítse. Azért, hogy a vállalat elérhesse célfogyasztóit, kapcsolatba lép a szállítók és a piaci közvetítők csoportjaival. A szállító vállalat piaci-, közvetítő-, fogyasztói láncolat képezi a vállalat marketing rendszerének magját. A makro-környezeti hatásokra a vállalatnak szinte semmi befolyása nincs, azokat tudomásul kell venni, és hatásukat a stratégiai kialakításánál be kell állítani, mint objektív tényezőket. A mikrokörnyezeti hatásokra viszont a vállalatnak minél nagyobb befolyást kell elérni és úgy kell alakítani a körülményeket, hogy a lehető legeredményesebb együttműködést produkálja. A mikrokörnyezeti hatáson azonban van két olyan tényező, amelynek befolyása jelentős lehet a vállalati marketing tevékenységre, ezek a versenytársak szerepei, a vállalat produktumát közvetlenül fogyasztó népesség magatartása. Mind a két hatás befolyásolható. A befolyásolás ráfordítás igényét okosan fel kell mérni, és csak olyan mértékben megváltoztatásukra vállalkozni, ami a vállalat eredményét, vagy erőviszonyait nem haladja meg.

1. Szakmai sajátosságok a marketing tevékenység területén a faiparban

Mind a marketing munkának a fő rendezőelve a minél nagyobb értékesítés és a fogyasztók minél nagyobb körének meggyőzése annak érdekében, hogy az adott terméket vásárolják és fogyasszák. A marketing munka értelemszerűen olyan esetekben fejlődött ki és vált önálló tevékenységgé, ahol egy nagy termelői háttérrel rendelkező terület speciális termékeket, vagy egy termékből nagyon nagy tömeget állít elő és ilyen értelemben tulajdonképpen az egyes termékek eladására vonatkozóan sajátos marketing részlegek születnek. A faipar e tekintetben sajátos feladat elé állítja a marketing munkát végzőket. Az ágazat jellegéből adódóan csak akkor tekinthető át igazán, ha a termék hátterét az előállítás nyersanyag bázisát is az értékesítő figyelembe veszi. A faipar marketing tevékenységénél figyelembe kell venni azt a természeti sajátosságot, hogy általában a faiparral, illetve a fa gazdálkodással összefüggésben a feladatok kialakulásánál nagyon fontos tényező az a háttér, hogy milyen az országnak a természeti adottsága, és az ország területének hányadrészét borítja erdő, továbbá az erdők összetétele, faállományának választéka milyen termékekből adódik. Ez abból a szempontból meghatározó, hogy Magyarország alapvetően azokon a piacokon, és azokból a termékekből tud elsősorban nagyobb mennyiségű végterméket, értékesítésre kerülő árut előállítani, amelyből a hazai alapanyag termelés megfelelő.

Bár a nemzetközi gyakorlatban nagyon sok olyan példa található, amely azt mutatja, hogy egyes országokban olyan termékek előállítására is sor kerül, amely nem hazai alapanyagból készül, hanem import bázisra támaszkodik. Példa erre az olasz faipar, amely bár a magyarországinál lényegesen nagyobb erdőterülettel rendelkezik, mégis a faállománya és annak összetétele több vonatkozásban nem tudja kiszolgálni a hazai faipart, illetve a bútoripart, ezért Olaszország nagymennyiségű importra szorul. Ennél természetesen figyelembe kell venni, hogy ez a szemlélet csak akkor eredményes, hogyha az import anyag

költségeit a hazai ipar igen nagy hatékonysággal ellensúlyozni tudja, és így a többlet import költségeket ez a hatékonyságból adódó nyereség pótolni tudja, ily módon az importból készült termékek versenyképesek lehetnek, akár a hazai, vagy az export piacon is.

Magyarország az import alapanyagra berendezkedett termelésében nem érte el azt a szintet, amellyel az előbbi példánál az olasz feltételek biztosíthatók lennének, de más esetekben is a német, a japán, az USA, a finn, a svéd példák is azt mutatják, hogy igen komoly hazai alapanyaggal rendelkező országok, jelentős mennyiségű faimportot hajtanak végre olyan céllal, hogy az import anyagok felhasználásával késztermékeket állítsanak elő, akár a hazai, akár az export piacra. Magyarországon a faipar fejlettsége nem áll azon a szinten, hogy import anyagból állítson elő készterméket, hiszen a termelés hatékonysága nem áll azon a szinten, hogy az import költségeket ellensúlyozni tudná, és az import anyagból készült termékeivel versenyképes lehetne, akár a hazai, akár az export piacon. A magyar faipar marketing tevékenységénél tehát először is arra kell választ adni, hogy melyek azok az akadályozó tényezők, és melyek azok a hatékonysági lemaradások, amelyek nem teszik versenyképessé a magyar ipart, a magyar faipar importanyag bázisának bővítését azzal a céllal, hogy a késztermékeket gazdaságosan, akár a hazai, akár az export piacra vigye. Ebben a nemzetközi összehasonlításban a marketing munkánál külön elemzést és vizsgálatot érdemel az a tényező, hogy Magyarországon a fakitermelésben a tűzifa és az ipari fa arány miért mutat olyan jelentős eltérést a nemzetközi gyakorlattól. Az adatok azt bizonyítják, hogy Magyarországon a környező országoknál kétszer, az európai átlagnál másfélszer nagyobb a tűzifa arány az összes fakitermelésen belül, mint más országokban.

A nemzetközi gyakorlattól, illetve az arányoktól való eltérés a magyar faiparban arra is felhívja a marketing munka figyelmét, hogy ezen a területen az átlagosnál hosszabb vertikumot kell átfogni az értékesítési program célszerű megállapításánál, mivel a magyar „fa-

gazdaság” (amely a fakitermeléstől az értékesítésig fogja át az egész e területen folyó műveleteket), lényegesen jobban tagolt, szervezetileg, tulajdonviszonyilag és nem utolsó sorban érdekelttségileg, mint más országokban. Ezért a marketing tevékenységnek több vertikumot átfogó területre kiterjedően kell a koncepcióját meghatározni, hiszen az összefüggő rendszerben való gondolkodásnál az alapanyag fázisok, vagy az alapanyag import döntő meghatározó lehet az értékesítési munkára.

A magyar faipar marketing tevékenységének sajátosságai között kell megemlíteni azt is, hogy korábban, amikor a szakma területén lényegesen nagyobb egységek működtek, akkor az önálló marketing tevékenység létjogosultsága teljesen egyértelmű volt. A mai viszonyaink között a fagazdaságban - ellentétben a világtendenciákkal, ahol egy lényeges globalizáció, illetve koncentráció folyik - Magyarországon egy felaprózódási folyamat indult el. A mai viszonyaink között úgy tűnik, egyre kevesebb az a gazdaság, ahol az önálló marketing tevékenység, akár egy részleget, vagy ezzel a munkakörrel megbízott embert teljes munkaidőben foglalkoztatni képes. Azzal, hogy nálunk egy ellentétes folyamat folyik a világban végbemenő tendenciáknál (nálunk a felaprózódás a tulajdonviszonyok átalakulása) a marketing tevékenységnek egyfajta elszorvasztását, vagy részfeladatban való el-látását teremti meg. Mindez azt jelenti, hogy a menedzser munkának tulajdonképpen külön-külön információja esik ki, amely ezzel a visz-szacsatolással képes kiszolgálni az irányítás munkáját. Igazában a faiparban Magyarországon egy eredeti tökefelhalmozódás folyik, amelynek folyamatai még nem zárultak le és még mindig a felaprózó-dási tendencia érvényesül, amely az egész fagazdaság stratégiájában rendkívüli mértékben belezavar. Köztudott, hogy az erdőgazdálkodást és ezzel összefüggő fagazdálkodást több évtizedes perspektívában kell átfogni, hiszen a leggyorsabban termőre forduló faféléségnek is évti-zedekre van szüksége, nem beszélve az átlagos magyar lomblevelű erdőknél, ahol gyakorlatilag egy évszázad a fa érettségének az ideje.

Mivel a hosszú távú stratégiához a legtöbb információt tulajdonképpen a piaci impulzusok adják, ezért nagyon fontos lenne, hogy a magyar faipar marketing tevékenységének az alapvető zavaró tényezőit kiküszöböljük. Ehhez elsősorban arra lenne szükség, hogy az ágazat egységes irányítása létrejöjjön. Jelenleg az alapanyag termelés és a feldolgozás többféle érdekeltségben és többféle tulajdonviszony mellett nincs egységesen átfogva, és még szervezetiileg sincs mód arra, hogy igazában az egész ágazatnak ilyen értelemben a fontos jövőképét megfogalmazzuk. Mint ismeretes az erdőgazdálkodás - és egyáltalán a fakitermelés - amelynek sok vonatkozásban meghatározó jelentősége lehet és van is a faipar által előállított végtermékekre, a Földművelésügyi Minisztérium irányítása alá tartozik és önálló kutatóintézete gyakorlatilag erre a részfázisra összpontosítja a koncepcióinak kialakítását. A faiparban meghatározó feldolgozó ipar tevékenysége a fafeldolgozás és a bútorgyártás még kódszámilag is el vannak választva egymástól és ily módon nagyon nehéz az ágazat egészét átfogó marketing tevékenységre elfogadható koncepciót készíteni. (A KSH ipari nomenklatúrájában a 20-as kódszám alatt a fafeldolgozó, a 36-os kódszám alatt a bútorgyártás és egyéb feldolgozóipari termékek gyártása található, amiben már esetenként nem faipari tevékenységgel összefüggő gyártás is folyik.) Azt gondolom, hogy a koncepció kialakítására mégis ezt a kicsit vegyesnek mondott kört el kell fogadni, (mivel jobb lehetőség nincs).

A fa- és a bútoripar legfontosabb fejlődését jellemző növekedési mutatók szerint ez a terület a termelésben kb. 13%-kal, a belföldi értékesítésben 7%-kal, az exportban kb. 7%-kal alacsonyabb szintet ért el 1996 és 1997 között az ipari átlagnál. Az viszont figyelemre méltó, hogy a faiparban az összesített termékeken belül az exportarány 1996-ban is és 1997-ben is magasabb volt, mint az ipar egészében és a két év között az export arány tovább növekedett. Ez arra hívja fel a marketing tevékenységgel foglalkozók figyelmét, hogy a magyar faipar, bár természeti adottságaiban sokkal kedvezőtlenebb az európai átlagnál, mégis bizonyos termékeivel olyan piacokra sikerült betörnie, ahol

ezeknek a piacoknak a bővítéséhez meg lehet találni a megfelelő lehetőséget.

Az is fontos meghatározója a marketing tevékenységnek, hogy egyes termékeknél a külpiaci szempontok növekvő mértékben határozzák meg a hazai termelés és értékesítés alapvető szempontjait, ami fokozott követelményeket támaszt a marketing munkával szemben.

Bár a magyar fagazdaság egészére átfogó marketing szemléletet nem lehet megfogalmazni - mivel magának az ágazatnak is a teljes határai tulajdonképpen az elmondott problémák miatt esetenként elmosódnak - mégis a vezértermékek alapján a következő koncepció állapítható meg. Megvizsgáltam 29 fagazdasági vezértermék értékesítésének (belföldi és export) változásait, és az adatok alapján a következő tanulságok vonhatók le.

A 29 termék az egész faipari tevékenységen belül több, mint 70 milliárd forintot tesz ki és ennek a termékkörnek 1996 évben 35%-a, 1997-ben kerekén 43%-a került exportra. A fenti összefüggésekből egyértelműen következik, hogy a két év között az export növekedése 38%, jóval meghaladta ennek a körnek (a 29 termékből számított termelési volumen) növekedését. A kiemelt 29 termékből 23 db. 1997 év folyamán 30%-ot meghaladóan növelte exportját, ezen belül 6 termék esetében (melynek exportértéke 2 milliárd forintot tett ki), az előző évi exportot kétszeresénél is jobban meghaladta, és mindössze két terméknél nem volt export növekedés 1996 és 1997 között.

A 29 termékre levont következtetéshez szükséges némi metodikai magyarázatot fűzni. A számított kör termelési adatát az értékesítés alapján kalkuláltam abból a megfontolásból, hogy a termelés zöme általában értékesítésre kerül és ezzel a termelésváltozás tendenciája megfelelő biztonsággal jelezhető. Ezt a megoldást azért választottam, mivel egyedi termékekre vonatkozó termelési adat „értékben kifejezve” a hivatalos szervek által nincs publikálva.

A többféle irányból történő fagazdaság változás elemzések egyértelműsítik a marketing tevékenység számára azt a növekvő feladatot, amely az ágazat tevékenységén belül a külpiazi arány növekedését, fokozott figyelését helyezi előtérbe.

A külpiazi hatás elemzésénél eddig az importról nem igen esett szó, jelen esetben mélyebb elemzésre nincs is szándékom. Az importtal való kombináció a marketing számára - ahogy arra már utaltam - egy olyan kutatási folyamatot jelent, amelynek keretében azt kell megvizsgálni, hogy melyek azok a fázisok a feldolgozás, a termelés, vagy az értékesítés során, ahol az import anyagból készült termékek versenyképesek lehetnek a hazai, vagy az export piacon. Az már nyilvánvaló, hogy importanyagból gazdaságos export eléréséhez igen komoly technikai fejlettségre nagyon magas szervezettségre, és nagyon alapos közgazdasági és elemző munkára van szükség, amellyel a mi fagazdaságunk jelenleg nem rendelkezik. A Faipari Kutató felszámolása 1999 év elején fejeződik be. Ezzel magyarázható az a meglepő jelenség, hogy az erdőaránnyal és fejlett iparral rendelkező országok között lehet megtalálni a legnagyobb importőröket. (USA, Japán, Németország, Olaszország, Svédország stb.) Mivel ezek az országok igen magas hatékonysággal, az import anyagokból előállított termékekhez akkora hozzáadott értéket tudnak produkálni, amely mellett kifizetődő bizonyos félkész termékek, vagy teljesen nyersanyag importra való berendezkedés.

2. Világpiaci tendenciák, melyek a marketing tevékenységnél fontos mutatóul szolgálnak

Az ipari termékek piacát általában a legfejlettebb országok uralják. Nincs ez másképpen a fából készült termékek esetében sem. Ami mégis sajátos ezen a területen az az, hogy az átlagosnál jóval nagyobb erdővel rendelkező országok között van néhány olyan ország, amely nem elsősorban fejlettségéből adódóan, hanem természeti adottságai-val összefüggésben számít „faipari nagy hatolnak”. Ilyen az európai

országok között Finnország és Svédország, amelyeknek a fejlettsége sem lebecsülendő, a világpiacon elfoglalt helyükben mégis komoly szerepe van az országon belül az erdőterület arányának.

Ha a világ faipari és fatermékek piacán az egyes országokat a termelés, az import, az export és a fogyasztás alapján sorba rakjuk és abból az első legnagyobb arányt képviselő öt országot kiemeljük, akkor 160 féle kombináció születik, amelyen összesen 30 ország osztozik. Közülük a legnagyobbak értelemszerűen több témában is előfordulnak. A 160 féle kombinációból az

- USA 27-szer,
- Kína 19-szer,
- Japán 15-ször,
- Kanada 14-szer,
- Németország 13-szor fordult elő.

Az előbbi adatok alapján az összes kombinációból így az

- USA 16,9%-ban,
- Kína 11,8%-ban,
- Japán 9,4%-ban,
- Kanada 8,8%-ban

Németország 8,1%-ban részesül.

Az előbbi adatoknál azt kell figyelembe venni, hogy az

- USA-ban a terület 29,2%-át,
- Kínában 13,6%-át,
- Japánban 66,4%-át,
- Kanadában 49,5%-át,
- Németországban 30,0%-át erdő borítja.

A felsorolásokból látható tehát, hogy a legnagyobb arányt képviselő öt ország erdőterülete is viszonylag jelentős és a magyar adatoknál jóval magasabb. Természetesen ebből a sorból kilóg Kína, ahol min-

dössze 13,6% az erdőterület, így az első négy országtól nemcsak az erdőterület arányában, hanem más vonatkozásban is jelentősen eltér. Kína gazdasági fejlettségben és az erdőterületi arányaiban is lemarad az előtte lévő országoktól. Ez esetben az ország hatalmas területe a világ legnagyobb népessége és ezekkel összefüggő tényezők azok, amelyek Kínát a világ legnagyobb fatermékek forgalmazó országai körébe emeli. Kína a tűzifa, és a faszén kitermelésben a világ második, az ipari rönkfa kitermelésben pedig a világ harmadik helyén áll. Ha a kétféle csoportosításban szerepeltetjük az adatokat (tűzifa és rönkfa) akkor Kína a két csoport származékainál is (fapulpot kivéve) az első ötben mindig megtalálható.

1996 évben a világ fakitermelése 3354 millió m^3 volt, amelyen belül a tűzifa és a faszéntermelés 1865 millió, az ipari rönkfa termelés pedig 1490 millió m^3 volt. A következőkben bemutatjuk a legnagyobb termelő országokat, a kétféle csoportosításban.

1. táblázat

Tűzifa	Ipari rönkfa
Kitermelésből való részesedés %-a	
India 15%	USA 27,3%
Kína 11,0%	Kanada 12,3%
Indonézia 8,2%	Kína 7,3%
Brazília 7,3%	Brazília 5,7%
Nigéria 5,7%	Oroszország 4,5%
Összesen: 47,2%	Összesen: 57,1%

A kétféle csoportra felosztott alaptáblák mindegyike további három-három részletezést tartalmaz, tehát tűzifa és faszén 4, az ipari rönkfa szintén 4 alrészletezést fog össze.

A legfontosabb termékekre vonatkozóan a fagazdálkodással kapcsolatos nemzetközi adatok jelentős része, amely a FAO Erdészeti Évkönyvéből gyűjtöttem össze 1992 és 1996 között, a következő nyolc témakörre található meg.

1. A tűzifa és faszén
2. A fűrészelt és vágott fa
3. A fapulp
4. A regenerált papír
5. Az ipari rönkfa
6. A fabázisú panelek
7. Az egyéb fahulladékból készült pulp
8. A papírfa és a papír.

Az országos részletezésben mérlegszerű összehasonlítás is készült, amely a termelés, az import és a fogyasztás adatait is bemutatja. Ezeknek a részletezéseknek a bemutatásával mód nyílik arra, hogy az egyes országok adatait - különös tekintettel a marketing szempontokra - részleteiben is elemezzük. Marketing szempontból elsősorban a szomszédaink és a potenciális konkurensnek számító országok adatai érdekesek számunkra.

A rendkívül sok és aprólékos adatokból olyan összesítő is készült, amely az előbbieken felsorolt nyolc legfontosabb terméken belül a világ öt legnagyobb forgalmazójának adatait is kiemeli. A nyolc termék öt ország szerinti részletezése már önmagában is 40 adatot jelent, ez a negyvenféle közlés, a termelésre, az importra, az exportra és a fogyasztásra összesen négyszer negyven, azaz 160 féle kombinációt így adja ki.

A 160 féle adat már önmagában is jelzi, hogy a témában nem olyan egyszerű összefoglalni azokat a fő tendenciákat, amelyek a nemzetközi terepet jellemzik. Nehezíti a tömör megfogalmazást az a körülmény is, hogy a nyolcféle termék, nem azonos mértékegységben kerül

számbavételre. Az adatok egy részét köbméterben, a másik részét tonnában mérik a nemzetközi piacon. A sok nehézség ellenére, mégis készítettem egy olyan összefoglalást, amelyből megközelítően érzékelni lehet, hogy a fagazdaságon belül, melyek azok az országok, amelyek a világpiac alakulásában, a világ faipari marketing stratégiájában meghatározónak számítanak. Mindezt azzal a céllal végeztem, hogy ebbe a mezőnybe bele lehessen helyezni a magyar marketing feladatokat.

Következtetéseim levonásánál abból indultam ki, hogy ha egy ország mind a nyolc termék esetében a termelés, az import, az export és a fogyasztásban is a világ első öt országa között kerül regisztrálásra, ez 32 lehetőséget (adatközlést jelent). Ha ez a számszerű előfordulás nem is egységes mértékegységben fejezi ki az illető országnak a világpiacon betöltött szerepét, akkor is ad valamilyen információt arra vonatkozóan, hogy a világ csaknem 200 országa közül a fontossági sorrendben a fagazdaságon belül milyen helyet foglal el az adott ország.

A mutatónak egy másik értelmezésében azt vizsgáltam, hogy a kiválasztott nyolc termék az öt kiemelt ország és négy termékkörre összesen 160 féle kombinációjának az adott ország, az előfordulás gyakoriságának hány százalékát képezi, a 160 féle lehetőségen belül. Itt az elérhető maximum (ha mind a 32 lehetőséget kimeríti) 20% lehet. Mivel a világpiacon meghatározó országok első öt országa között gyakran szerepelnek a legnagyobbak, így a 160 féle kombináción végül is összesen 30 ország osztozik és ez a 30 ország 11 kategóriába sorolható be. (Több olyan eset szerepel a kombinációban, amelynél az előfordulási gyakoriság több ország esetében megegyezik.) A fentiekben ismertetett feldolgozás végeredményét a következőkben számszerűen is bemutatom. (A számszerűség jobb megismerése érdekében megismétlem a feldolgozás lényegét, 8 termékről van szó, amely a termelés, az import, az export, a fogyasztás szerint taglalva összesen 8×4 , 32 lehetőséget jelent. A valós előfordulás számát tehát egyszer

viszonyíthatjuk a lehetséges 32 esethez, mint a maximumhoz. Ezt a lehetséges előfordulás százalékának neveztem el. A 32 előfordulás = 100%, egyetlen előfordulás 3,2%.)

Az előfordulás gyakoriságának másik értéke, amikor az előfordulás valós számértékét a lehetséges 160 féle kombináció százalékában fejezem ki. (Ennél egy ország legnagyobb értéke maximum 20% lehet, a 32 előfordulási lehetőség 20%-át adja a 160 féle kombinációnak.) A legkisebb érték egy előfordulás esetén a mutató 0,625%.

Ezek után tekintsük át minden változatában a kiszámított adatokat.

2. sz. táblázat

A világ öt legnagyobb forgalmát lebonyolító ország előfordulási gyakorisága a faiparban 1996 évben

Ország	Termelés	Import	Export	Fogyasztás	Összesen		Az azonos kategóriába tartozók %-os aránya
					Szám szerint	%-os megosztásban	
USA	7	5	8	7	27	16,88	55,00
Kína	7	5	-	7	19	11,88	
Japán	4	5	-	6	15	9,38	
Kanada	5	2	5	2	14	8,75	
Németország	3	5	2	3	13	8,13	
Svédország	1	1	3	1	6	3,75	11,25
Egyesült Kir.	-	4	-	2	6	3,75	
Brazília	2	-	1	3	6	3,75	
Finnország	1	1	2	1	5	3,13	12,50
India	2	-	-	3	5	3,13	
Indonézia	2	-	2	1	5	3,13	
Korea	1	3	-	1	5	3,13	2,50
Oroszország	2	-	2	-	4	2,50	
Argentína	1	-	1	1	3	1,88	5,63
Olaszország	-	3	-	-	3	1,88	
Franciaország	-	1	2	-	3	1,88	
Nigéria	1	-	-	1	2	1,25	
Mexikó	-	1	-	1	2	1,25	
Hollandia	-	1	1	-	2	1,25	

Ország	Termelés	Import	Export	Fogyasztás	Összesen		Az azonos kategóriába tartozók %-os aránya
					Szám szerint	%-os megosztásban	
Magyarország	-	-	2	-	2	1,25	8,75
Bel-lux	-	-	2	-	2	1,25	
Csille	-	-	2	-	2	1,25	
Malézia	-	-	2	-	2	1,25	
Pakisztán	1	-	-	-	1	0,63	4,37
Ausztria	-	1	-	-	1	0,63	
Norvégia	-	1	-	-	1	0,63	
Hongkong	-	1	-	-	1	0,63	
Ausztrália	-	-	1	-	1	0,63	
Fülöp-szigetek	-	-	1	-	1	0,63	
Spanyolország	-	-	1	-	1	0,63	
Összesen	40	40	40	40	160	100,00	100,00

3. sz. táblázat

Az előbbi tábla előfordulási gyakoriságának összesített értékeit más csoportosításban bemutatva és százalékos értékek közlésével

Ország	Előfordulás gyakorisága			Az ország helyezési sorrendje	A helyezés alapján a csoport összesített aránya
	Szám szerint db	A lehetséges (32) esetek	Az összes (160 féle) variáns		
		Százalékban			
USA	27	84	27,00	1	
Kína	19	59	19,00	2	
Japán	15	47	15,00	3	55,00
Kanada	14	44	14,00	4	
Németország	13	41	13,00	5	
Svédország	6	19	3,75	6	
Egyesült Kir.	6	19	3,75	6	11,25
Brazília	6	19	3,75	6	
Finnország	5	16	3,13	7	
India	5	16	3,13	7	12,50
Indonézia	5	16	3,13	7	

Ország	Előfordulás gyakorisága			Az ország helyezési sorrendje	A helyezés alapján a csoport összesített aránya
	Szám szerint db	A lehetséges (32) esetek	Az összes (160 félé) variáns		
Korea	5	16	3,13	7	
Oroszország	4	13	2,50	8	2,50
Argentína	3	9	1,88	9	
Olaszország	3	9	1,88	9	5,63
Finnország	3	9	1,88	9	
Nigéria	2	6	1,25	10	
Mexikó	2	6	1,25	10	
Hollandia	2	6	1,25	10	
Magyarország	2	6	1,25	10	8,75
Bel-lux	2	6	1,25	10	
Csille	2	6	1,25	10	
Malézia	2	6	1,25	10	
Pakisztán	1	3	0,63	11	
Ausztria	1	3	0,63	11	
Norvégia	1	3	0,63	11	
Hongkong	1	3	0,63	11	4,37
Ausztrália	1	3	0,63	11	
Fülöp-szigetek	1	3	0,63	11	
Spanyolország	1	3	0,63	11	
Összesen	160	-	100,00	-	100,00

Az előbbieken közölt adatokból kiderül, hogy a világ fagazdaságának forgalmát zömében kereken egy tucat ország bonyolítja le, amelyek együttesen mintegy 80%-ban részesülnek a világ forgalmából.

Országok

Részarány a világ, fagazdaságából

USA	16,88%
Kanada	8,75%
Brazília	3,75%
Amerikai kontinens összesen	29,38%

Japán	9,38%
Kína	11,88%
Indonézia	3,13%
India	3,13%
Korea	3,13%
Ázsiai kontinens összesen	30,65%

Németország	8,13%
Svédország	3,75%
Egyesült Királyság	3,75%
Finnország	3,13%
Európai kontinens összesen	18,76%
A három világtáj összesen	78,79%

A forgalomban Ázsia és az amerikai kontinens megközelítően azonos (30-30%-os) arányban osztoznak, a legnagyobb forgalmú európai országok együtt nem érik el viszont a 20%-ot. A 12 ország elemzése azt mutatja, hogy az ipari fejlettség egyértelműen dominál, mely mellett az ország mérete és legutolsó sorban az „erdősültség” a meghatározó.

Az európai országok között kiemelkedően Németország vezet a világ 8,13%-os forgalom részesedésével, utána jön az Egyesült Királyság és Svédország, külön-külön 3,75-3,75%-os aránnyal. Itt meg kell jegyezni (az azonos értékek mellett, hogy az Egyesült Királyságban

14,4%, míg Svédországban 58,7% az összes területnek az erdővel borított része.) Az európai országok közül a világforgalomban komolyabb súlyt képviselő országok közül Németország az ötödik helyen, az Egyesült Királyság és Svédország a hatodik helyen, Finnország pedig a hetedik helyen áll.

A további európai országok közül Franciaország, Olaszország azonos 1,88-1,88-as részaránnyal a kilencedik helyen állnak. Utána következik Hollandia, Magyarország és a Bel-lux országok a tizedik helyen, mindegyik ország külön-külön 1,25-125-ös aránnyal.

Végül Ausztria, Norvégia, Spanyolország a tizenegyedik helyen, 0,63-0,63-as aránnyal.

A 12 európai ország, melyek valamely változatban az első öt helyezésben szerepelnek, az egész világ forgalmának kereken egyharmadát adják.

A nemzetközi elemzésnél külön szeretném kiemelni, hogy Magyarország az export táblán két cikknél is előfordul a világ első legnagyobb öt exportőre között. Az egyik a faszén exportot jelenti. 1996 évben a Magyarországról exportált faszén mennyisége lényegében az USA-ból és Argentínából kivitt mennyiséggel közel azonos volt. Számtottevő exportot Európában rajtunk kívül Franciaország bonyolított le, mely a magyar exportnak kb. a másfélszerese volt. A világ legnagyobb faszén exportőre Indonézia, pedig a magyar exportot nem egészen három és félszer haladja meg. Az előbbieken közölt adatokat figyelembe véve tehát hazánk világpiaci szerepe a faszénben nem elhanyagolható, mert a tőlünk származó export 1996 évben 5,2%-át adta a világ forgalomnak. Az öt kiemelt ország forgalma pedig kereken 42%-ot tett ki.

A másik olyan termékünk, amelyben Magyarország ugyancsak figyelemre méltó forgalmat bonyolít le, a fahulladékból készült (other fibre pulp). Ebből a termékből az ország teljes termelése exportra ke-

rül. 1996 évben ez a mennyiség 16.000 tonna volt, amely a világ összes exportjának a 7,8%-át adta. Ebben a termékben a világ ranglistán a harmadik helyet értük el, közvetlen Kanada után és megelőzve e termékből a negyedik helyen elhelyezkedő Fülöp Szigeteket és az ötödik helyen lévő Spanyolországot. A fahulladékból készült pulp legnagyobb exportőre az USA, amelyből a magyar mennyiségnek mintegy hat és félszeresét vitték a világpiacra.

A két terméknek a világpiacon betöltött szerepét azért mutattam be teljes részletességgel, mert ebből kitűnik, hogy bár Magyarország különleges természeti adottságokkal nem rendelkezik a fagazdaság területén, de van az országban olyan szellemi és anyagi kapacitás, amely a nemzetközi porondon figyelemre méltó terméket képes ebben a kategóriában előállítani és sikernek számít.

A fagazdaság világpiacán a két termékkel elért sikerünk jelentőségét csak tovább növeli, ha figyelembe vesszük Európa többi országainak e téren elért eredményeit. Három olyan ország, mint Ausztria, Norvégia és Spanyolország, ebben a világpiaci kombinációban, mögöttünk vannak. Ausztria és Norvégia a világ legnagyobb öt faszén importőre közé, Spanyolország pedig abban a fatörmelékből készült pulp exportjában szerepel, ahol Magyarország a világ harmadik helyét tölti be.

Ugyancsak az általunk elért sikerértéket növeli, ha figyelembe vesszük azt, hogy a szomszédaink közül - ahol a miénknél lényegesen nagyobb az erdőterület aránya Ausztrián kívül - egyetlen olyan ország sem került be ezen termékek és forgalmi irányok 160 féle kombinációjába (Szlovákia, Románia, Jugoszlávia, Horvátország, Szlovénia, Ukrajna, de itt említeném meg Csehországot és Lengyelországot is, amelyek szintén nem kerültek fel az említett világforgalomban jelentős szerepet betöltő lista egyikére sem.)

Néhány tanulság, vagy inkább érdekesség, amely az elsőszámú nagy táblánk, mely a termelés, az import, az export, a fogyasztás elő-

fordulási lehetőségeit mutatja az egyes országokra vonatkozóan, adatainak áttekintéséből levonható.

Az első, ami szembetűnő, hogy az öt legnagyobb forgalmat lebonyolító országok közül Kína és Japán az export táblán nem szerepelnek a világ első öt országa között. Ugyancsak a nagy forgalmat lebonyolító országok közül érdemes megjegyezni azt, hogy Németország az összes előfordulásának 13 lehetőségeiből 5 esetben az import táblán megjelenik, ami azt jelenti, hogy Németország jelentős faimportot bonyolít le, de ugyanakkor az is látható, hogy feltehetően ebből az importból két esetben szerepel az exportban. Más szavakkal, Németország az igen hatékony termelésével eléri, hogy import alapanyagot exportra feldolgozza és még ilyen módon is profitot tud elérni. Az ország csoportban a hatodik helyet elért Svédország esetében kiemelkedően magas az exportarány: a hat előfordulási lehetőségből ez három esetben található. Az Egyesült Királyság - amelyik szintén a hatodik helyezési csoportba tartozik - az összes előfordulási hat lehetőségből, négy az importra tevődik.

A következő csoportban, ahol az előfordulás gyakoriság öt, érdemes figyelembe venni Finnországot, ahol is kiemelkedően magas az export arány, tehát Finnország a kedvező természeti adottságaiból adódóan, nyilván felesleggel rendelkezik. De azt is figyelembe lehet venni, hogy Finnország az importban is megjelenik, tehát gazdaságosan tud import anyagból exportot produkálni. A legközelebbi csoport számunkra nem érdekes, hiszen ott egyedül Oroszország fordul elő és az elemzésünknel az oroszországi viszonyokról nem kívánunk különösebb következtetéseket levonni. A harmas gyakorisággal előforduló olasz és francia példánál az olasz import kiemelkedő mind a három előfordulás az importra jellemző, Franciaországra pedig az export. Tehát az olaszországi megjelenés minden esetben az exportban dominál és Franciaországban pedig a három esetből kettő az exportra tevődik.

A magyarországgal azonos csoportnál, ahol Hollandia és a Bel-lux államok együttesen a kettes gyakorisággal szerepelnek, ebben a magyar kettes exporttal egyezően a Bel-lux államok is az exportban dominálnak, míg Hollandia az egyszer előforduló importból, egyszer megjelenő exportot produkál. A holland ipar fejlettsége olyan magas színvonalú, hogy az import anyag gazdaságos feldolgozásával profitot tud elérni. A legutolsó csoportban az egyszeri előfordulásnál az oszt-rák és a norvég esetet érdemes figyelembe venni. Mind a kettő az import előfordulásoknál szerepel. Feltehetően a hazai szükséglet kielégítésére speciális importot igényel.

3. A hazai faipari termékek forgalma a világpiac tük-rében

A hazai fagazdaság (illetve a faipar) fejlődésében egyre nagyobb szerephez jut a világpiac, ahol - mint az előző fejezetben láthattuk - Magyarországnak vannak figyelemre méltó sikerei. A világpiacon elért sikereinknek viszont csak akkor van igazán nagy értéke, ha azt olyan termékkel érjük el, amelyben magas a magyar munkaerő által előállított érték aránya. A világpiacon sikerágnak számított két termékünk esetében ez sajnos még nem igazán mondható el. A faszén és a fahulladékból előállított „fapulp”, a feldolgozottságnak mindkettő viszonylag alacsony fokán áll és ilyen értelemben a nyersanyag export kategóriának számítanak. Ilyen termékek exportját alapvetően behatárolja az a természeti erőforrás, amely az export termék előállítását szolgálja. A világpiacon kimagasló teljesítménynek számító magyar termékek esetében a faszénnél is és a fahulladékból készült terméknel, ma még az erőforrás kimerülésének veszélye kevésbé fenyeget inkább mindkét termék előállításának technológiájának eredményessége a behatároló tényező. Ismeretes a magyar faszén előállítása igen régi technológiával készül és a termelést végző dolgozókat rendkívüli módon igénybe veszi. A nehéz munkakörülmények miatt egyre kevesebben vállalkoznak faszén égetésre. A fahulladékból előállított anyagnál

viszont az import ragasztóanyag ára jelenti a legszűkebb korlátokat. A világpiac bővítésében úgy tűnik, megfelelő marketing munka esetén más területen is nyílhatnak az előbbieknél kedvezőbb lehetőségeink.

Kifejezetten export lehetőségi szempontból tételesen megvizsgáltam mindazon fagazdasági termékeket, amelyek az adott termékből nagyobb hányadban részesednek a külföldi piacból. A termék mélységre bontott elemzésből az derül ki, hogy kétféle termékkörre bontható a fagazdaságban számottevőnek számító exportunk. A klasszikus faipari termékek és a másik a bútoripar előállítására körébe sorolt cikkek.

A faipar körébe sorolt termékek (a KSH ipari kódszámának a 20-as csoportjába tartozó kör) közül kiemelttem 29 olyan nagyobb volument, és főleg jelentős exportot produkáló cikket, amelyek köre az idetartozóknak igen nagy hányadát reprezentálja. A 29 termékből 1997 évben (folyó áron számolva) a termelés kb. 25%-kal, az export kb. 38%-kal nőtt. (Hogy miért folyóáron számoltam és miért hangsúlyozom ki a kb. értékeket, az erre vonatkozó metodikai magyarázatot az első fejezetben ismertetem. Itt csupán a termelést jóval meghaladó exportra kívánom a hangsúlyt helyezni.)

A kiemelt 29 termék exportja belföldön értékesített volumennek 1996-ban 37%-át, 1997-ben 40%-át képezte. Ami nagyon tekintélyes hányadot jelent, és a két év közötti növekedés is figyelemre méltó.

Ha a vizsgált termékek körét a legnagyobb volument képviselő tíz cikkre korlátozzuk - melynek többségének az évi export értéke milliárdos nagyságrend körüli értéket jelent - akkor a kiemelt kör több, mint háromnegyed részét tudjuk megfogni. A tíz cikk együttes értéke 1997-ban 23 milliárd forintot meghaladta. A marketing munkánál a tíz cikk már külön-külön is elemezhető - bár jelen esetben erre egyenként nem kívánok kitérni - (a részletes adatokat lásd a mellékelt ábrán). A tíz cikk közös jellemzője az alacsony feldolgozottsági szint. (Több,

mint 6 mm vastag fűrészáru, gyalulva, csiszolva nem hosszitoldott parkettaléc, épület ács termék, rakodólap stb.) és az előállításra felhasznált alapanyag hazai kitermelésű lombos fa.

Az exportban a másik termékkör a 36-os kódszámba sorolt úgynevezett bútorigipari termékek, melyek közül a 10 legnagyobb volument reprezentáló termékek együttes értéke 1997-ben, több mint 35 milliárd forintot tett ki, 12%-kal többet, mint amennyi ezen termékek előző évi exportja volt. Ebben a termékcsoportban a feldolgozottsági fok, már lényegesen meghaladja az előbbi kört, és az export volumen a hazai értékesítésnek 58%-ával azonos (ebben is jóval több, mint a faipari termékek esetében). A bútorigipari termékek exportjánál az 1996 és az 1997 között mutatkozó tendencia az előbbinél kedvezőtlenebb összefüggést mutat. Csökken az export arány és az export volumen elmarad a termelés mögött. A bútorigipari termékeknél viszont a koncentráció sokkal nagyobb az előbbi körnél, itt három cikkcsoport értéke, már több, mint a fűrészáruknál (ezek az ülő és az ebédlőbútorok, valamint a bútoralkatrészek), ezáltal a marketing munka jobban áttekinthető és a problematikus teendők eredményesebben feltárhatók.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a két termékcsoportnál az utóbbi években mutatkozó tendenciák az export szempontjából némi biztatásul szolgálnak, a gazdaságos fejlesztés azonban igen alapos marketing tevékenységet igényel, mert az első látszatra kedvezőnek ítélt növekedés mögött olyan gazdaságossági problémák húzódnak meg, hogy a látszatra ígéretes lehetőség, nem biztos, hogy minden tekintetben kiállja a gazdaságosság követelményét.

4. sz. táblázat

Néhány jelzőszám a legfontosabb fagazdasági termékek 1996 és 1997 évi tendenciájából

(A legfontosabb kiemelt tíz termék együttes adata alapján)
(Millió Ft)

Megnevezés	Faipari termékek (20-as kódszám)	Bútoripari termékek (36-os kódszám)	Fa- és bútorigipari (20-36) együtt
1 Hazai értékesítés			
1996	46897	51839	98736
1997	57873	60658	118531
1997/96%-ában	123	117	120
2 Export			
1996	17244	31739	48983
1997	23135	35444	58579
1997/96%-ában	134	112	120
3. Export a hazai értékesítés %-ában			
1996	37,0	61,0	49,6
1997	40,0	58,0	49,4

G T

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

- Nagy Pongrácz: Magyarország külső adósságproblémája
Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás "természetes rátája"
Szórád József: Új kihívások a marketingben
és ennek megjelenése a faiparban
Pálffy Zoltán: Az ikerdeficit kialakulása
a magyar pénzügyi rendszerben
Prugberger Tamás: A délszláv rendezés kérdéséhez
Lentner Csaba: Tudományos szemle –
tudományos műhelymunkáról

Pálffy Zoltán

Az ikerdeficit kialakulása a magyar pénzügyi rendszerben*

1. Bevezetés

Magyarországon az 1990-es években a gazdasági rendszer átalakítása zajlott, zajlik. A rendszerváltozás szükségszerűen magával vonta az addigi tervutasításos, vagy legalábbis központi tervszámok alapján működő gazdasági rendszer piacgazdasági rendszerre való formálását. Az átalakulás egy hosszú folyamat és nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy egy gazdaság mikor számít még tervutasításosnak, s mikor piacgazdaságnak. Az is természetes, hogy mint minden változás ez sem megy simán, egyszerűen és áldozatok nélkül. Ezen tanulmány célja az, hogy nyomon kövesse hogyan változott a központi költségvetés egyenlege, az államadósság és a fizetésimérleg az átmeneti időszak alatt.

2. A magyar költségvetés és államadósság

A központi költségvetés, mint az államháztartás legnagyobb alrendszérének az az alapvető feladata, hogy az államháztartás gazdálkodásának pénzügyi feltételrendszerét adja. A központi költségvetés hiányának nagysága azonban nagy mértékben függ az adott ország kormányának gazdaságpolitikájától. Ha ugyanis a gazdaság élénkítése a politikai cél akkor a költségvetések általában felpuhulnak, a deficit nő amit vagy külföldi hitelből vagy piacképes állampapírok eladásával lehet finanszírozni. A felpuhult költségvetés azonban makrogazdasági zavarokhoz vezet az infláció és a kamatok növekednek és a külgazdasági egyensúly is felborulhat, ezért restriktív, megszorító intézkedé-

* Témavezető: Dr. Lentner Csaba intézetigazgató, egyetemi docens

sekre van szükség ekkor a lakossági fogyasztás lecsökken a piac beszűkül a gazdasági növekedés pedig lelassul.

A magyar gazdaságban a 70-es évek végétől egymást követték az úgynevezett restriktív, egyensúlyhelyreállító és expanzív, gazdaság-élénkítő gazdaságpolitikák. Az élénkítő politikához nélkülözhetetlen többletkiadásokat pedig külföldről felvett hitelekkel finanszírozták.

1. sz. táblázat

**Magyarország bruttó külföldi adósságállománya
millió USA dollárban :**

1970	542
1975	1986
1978	6798
1984	7351
1987	14456
1989	21270
1992	22175
1995	31449
1996	27617
1997	23747

(Forrás : KSH)

A táblázatból jól látható, hogy az ország eladósodása az 1970-es években indult meg. Az 1975-1978-as időszakban a pótlólagos forrásokat külföldről hitel formájában teremtették elő, azonban ezen hitelek ésszerű felhasználása helyett azok módszeres felélése folyt, így az ország adósságállománya 1979-re elérte a 7 milliárd dollárt. A lakosság először az 1979-1984-as időszakban tudta meg mi az, ha rosszabb kell húzni a nadrágszíjat. 1984-től 1987-ig a Grósz kormány áldásos tevékenységének köszönhetően az államadósság három év alatt a duplájára nőtt. Ezt követően a rendszerváltás rendkívüli körülményei miatt

tovább növekedett az ország külföldi adósságállománya. 1989-1992-ig nem nőtt jelentősen ez az adósságtömeg, azonban a rákövetkező három évben ismét megugrott, mígnem a Bokros csomag bevezetésre nem került, melynek következtében az állami kiadások csökkentek, valamint a költségvetési deficitet már nem külföldi hitelekkel finanszírozták, hanem főleg belső piacon értékesített állampapírokból, így a deficit már nem a külső adóssághalmazt növelte. Közben a privatizációs bevételeket az adósság visszafizetésére fordították, és jelentős devizatartalékok is keletkeztek, azonban ezért súlyos árat fizetett az ország. Számviteli szempontból ez a tevékenység vagyonfelélésnek számít.

2. sz. táblázat

Privatizációs bevételek (milliárd Ft)

Megnevezés	1990	1993	1994	1995	1996	1997
Forint	0,14	17,55	27,61	25,971	25,09	108,83
Deviza	0,53	110,67	10,95	412,05	77,5	208,39
Összesen	0,67	169,91	156,67	453,97	157,96	349,75

(Forrás : KSH)

Magyarország mindig is élen járt a volt szocialista országok között a különböző reformok bevezetése terén, a 90-es évek elején azonban a stabilizációs kísérletek kudarcot vallottak. 1995 tavaszára a költségvetési és a fizetésimérleg hiány olyan rekordszintre jutott, hogy szükségessé vált egy általános stabilizációs intézkedéscsomag bevezetése, ami a köztudatban „Bokros-csomag” néven ismert, és nem tett szert túl nagy népszerűsége. Azonban az ország makro mutatóiban megmutatkozott jótékony hatása és az is, hogy ez miért vált mindenképpen szükségessé.

Az állami költségvetés deficitese volta megszokott dolog a piacgazdaságokban, egyensúlyi helyzetnek már nem is azt tartják, amikor a kiadások nagyjából megegyeznek a bevételekkel, sokkal inkább arra figyelnek, hogy a deficit kézben tartható legyen és ne bővüljön gyorsabban, mint a bruttó nemzeti termék. A maastrichti kritériumokat is ennek szellemében szabták meg. Azonban a 90-es évek a magyar költségvetés deficitje sokkal gyorsabban nőtt, mint a bruttó nemzeti termék, sokkal inkább azért is mert az utóbbi néhány éven keresztül nem-hogy nőtt volna, hanem csökkent. Az időszak vizsgálatát nehezíti az is, hogy közben változott a törvényi szabályozás, valamint olyan rendkívüli bevételei voltak a költségvetésnek, mint például a privatizáció. A törvényi szabályozás változása alatt például olyan változásokat értek, mint az, hogy 1992-től a költségvetési deficitet már piacképes állami értékpapírokkal finanszírozták. Erre azért is volt szükség, mert a külföldi eladósodás már a 80-as évek elején megindult és a 90-es évekre elérte azt a szintet, hogy esetleg végérvényesen visszafordíthatatlanná váljon az eladósodás.

A költségvetés alakulására és tervezhetőségére nagy hatást gyakorol a tervezett infláció, hiszen nem mindegy, hogy az adóként beszedett bevételek milyen vásárlóerővel rendelkeznek. A fejlett piacgazdaságokban a monetáris politika egyik alapvető feladata, hogy kezelhető keretek közt tartsa az inflációt, s ehhez alapvetően a monetáris eszköztár elégségesnek is bizonyul. Az átalakuló országokban azonban az inflációra a monetáris politikán kívül még más is hatást gyakorol:

- 1 monetáris és árfolyam politikai tényezők;
- 2 fiskális politika;
- 3 relatív árváltozások: a tervutasításos rendszerben feltorlódott relatív árváltozások;
- 4 várakozások és gazdaságpolitikai érdekek;

3. Magyarország külkereskedelmi pozíciója, az ikerdeficit

Magyarország kis és nyitott gazdaság, tehát nagy mértékben szerepet játszik gazdasági életében a külkereskedelem. Tehát ha költségvetés és az infláció alakulásának a kapcsolatát vizsgáljuk, akkor feltétlenül figyelembe kell venni a fizetésimérleg alakulását is.

3. sz. táblázat

A fizetési és folyó fizetésimérleg egyenlegei Mrd. Ft-ban

Megnevezés	1990	1993	1994	1995	1996
Folyó fizetésimérleg egyenlege	127	-3455	-3911	-2480	-1678
Teljes fizetési mérleg egyenlege	-562	2635	-656	4532	-1458

(Forrás: KSH)

A táblázatból jól megfigyelhető, hogy a folyó fizetésimérleg egyenlege a vizsgált időszakban a stabilizációs intézkedésekig folyamatosan romlott. Ezzel kapcsolatban két kérdés merül fel: a; magyar gazdálkodó szervezetek és főleg a fogyasztók valóban több külföldről származó terméket használtak fel mint amennyit ők külföldi felhasználásra szállítottak; b; vagy pedig esetleg van még valami más is ami befolyásolta a folyó fizetésimérleg egyenlegét? A külföldi és hazai szakirodalom tekintélyes része az ikerdeficit jelenségének megjelenésével magyarázza ezt a folyamatot. Az alapvető makrogazdasági egyenletből következik, hogy a GDP feletti felhasználás csakis importból származhat, ami természetesen a fizetésimérleg romlásához vezet.

Ha azonban az ikerdeficit elmélettel kapcsolatban valami kétely merülne fel, akkor lehetne azt mondani, hogy esetleg valami más is befolyásolja a folyó fizetési mérleget. A második lehetőség akkor kerülne előtérbe, ha a központi költségvetés deficitje jelentősen csökkenne, akár szufficites lenne és a fizetési mérleg hiánya nem csökkenne ezzel párhuzamosan. Ekkor kell figyelembe venni olyan általános tényezőket mint a versenyképesség, műszaki színvonal vagy minőség.

4. sz. táblázat

Az államháztartási és a külkereskedelmi egyenleg alakulása a GDP százalékában

Megnevezés	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Államháztartás egyenlege	-3,0	-7,0	-6,7	-9,6	-7,3	-4,6	-4,7
Elsődleges egyenleg	2,9	2,4	2,9	-2,7	1,7	4,3	3,1
Operacionális egyenleg	-2,7	-5,5	-5,1	-5,5	-2,1	0,6	-0,4
Külkereskedelmi mérleg	-3,7	-1,2	-9,7	-9,4	-5,6	-6,8	-4,6
Folyó fizetésimérleg	0,8	0,9	-9,0	-9,4	-5,6	-3,7	-2,2

(Forrás : Mellár Tamás : Közgazdasági Szemle, XLVI. Évf. 1999 júl.-aug.)

Az adatok megfigyelése estén szembe ötlik, hogy sem az államháztartási deficiten belül sem az elsődleges sem az operacionális deficit nem mozgott szorosan együtt a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg hiányával.

5. sz. táblázat

A belföldi felhasználás és a gazdasági növekedés ütemének kapcsolata

Év	Fogyasztás (ház- tartások és kö- zösségi)	Bruttó fel- halmozás	Belföldi fel- használás	A GDP nö- vekedése
1991	80,5	20,5	101,0	-11,9
1992	84,2	16,1	100,3	-3,1
1993	88,2	20,0	108,2	-0,6
1994	84,3	22,2	106,3	2,9
1995	77,3	23,9	101,2	1,5
1996	74,3	26,8	101,2	1,3
1997	72,3	27,4	99,7	4,6

(Forrás : Mellár Tamás : Közgazdasági Szemle, XLVI. Évf. 1999 júl.-aug.)

A táblázat alapján megfigyelhető, hogy a külkereskedelmi deficit és a belföldi felhasználási többlet között nem egyértelműsíthető a kapcsolat, sőt egyes esetekben éppen az elvártak ellentétesen alakultak. Az eltérésnek az egyik oka az lehet, hogy a vámstatisztikán alapuló külkereskedelmi egyenleg nem tartalmazza a turizmust és a jövedelemtranszferek áramlását. A célnak jobban megfelelne a folyó fizetési mérleg, mert itt már nincs túl nagy forgalmi különbség. Azonban az adatok ebben az esetben sem felelnek meg tökéletesen, ennek a disz-

harmóniának az oka a nemzeti számlák és a fizetési mérleg statisztikájának eltérésére vezethető vissza.

A harmadik táblázat tartalmi elemeit tekintve, könnyen megállapíthatjuk, hogy a fogyasztás és a felhalmozás részesedésének a változása nem hozható közvetlen kapcsolatba a külkereskedelmi mérleg alakulásával. Az 1993-1994-es években egybeesik ugyan a fogyasztás arányának növekedése a rekorddeficitekkel, de a fogyasztás arányának következő évekbeli drámai csökkenését egyáltalán nem követi a külső egyensúlyi pozíció ugyanilyen mértékű javulása. Az 1993-1994. Évi fogyasztás növekedésre a közgazdászok megfogalmazták a relatív túlfogyasztási tételt, miszerint a GDP egészéhez képest a fogyasztás kisebb mértékben csökkent és ez felelős a külső egyensúlyi helyzetünk romlásáért.

Most nézzük meg a GDP alapazonosság oldaláról, ami az aggregált kereslet és kínálat egyensúlyi helyzetének is tekinthető. A kereslet mint jövedelemfelhasználás, a kínálat mint termelés jelenik meg. A két alapazonosság tehát a következő:

$$Y=C+S+T$$

$$Y=C+I+G+NX$$

,ahol Y a bruttó hazai termelést, C a magánfogyasztást, I a magánfelhalmozást, G a kormányzati kiadásokat, NX a nettó exportot (export mínusz import), S a magánmegtakarításokat, T pedig a nettó adókat (fizetett adók mínusz transzferek és államadósság utáni kamatfizetés) jelenti. A két egyenletet rendezve:

$$(G-T) + (I-S) = -NX$$

Ez az összefüggés azt jelenti, hogy a kormányzat adók feletti többletköltekezése és/vagy a magánberuházások lakossági megtakarításon felüli része csakis teljes egészében importból származhat. Ennek szel-

lemében nyugodtan kijelenthetjük, hogy az 1993-1994-es külkereskedelmi pozíció romlása a kormányzati kiadások nettó adón felüli részének köszönhető. Ha viszont figyelembe vesszük a megtakarításokat is láthatjuk, hogy a 1993-as külkereskedelmi hiánynak nem elsősorban a kormányzati kiadások növekedése az oka sokkal inkább a vállalati magánberuházások. Az is megfigyelhető a táblázatban, hogy a kormányzati megtakarítási pozíció nagyobb mértékben romlott az 1995-ös évben, mint az 1992-1993-as években ez azért érdekes, mert az 1995-ben bevezetett intézkedések (Bokros-csomag) épp a kormányzati kiadásokat kívánták megnyirbálni. Az 1996-1997-es évekre a lakossági megtakarítás az átmeneti csökkenés után visszaállt az 1990-es évek elején tapasztalható viszonylag magas arányra.

6. sz. táblázat

**Bruttó nemzetgazdasági megtakarítási pozíciók
változása a GDP százalékában :**

Megnevezés	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Államháztartás	-1,2	-6,9	-6,7	-9,6	-7,3	-4,6	-4,7
Vállalatok	-11,2	-2,8	-6,7	-4,6	-2,0	-5,9	-4,5
Háztartások	9,7	8,9	3,9	6,3	6,5	8,2	7,6
Összesen	-2,7	-0,8	-9,5	-7,9	-2,8	-2,3	-1,6

(Forrás : Mellár Tamás : Közgazdasági Szemle, XLVI. Évf. 1999 júl.-aug.)

Az ikerdeficit elemzésénél még figyelembe kell venni a gazdasági növekedést valamint az azt támogató gazdaságpolitikát. A szocialista rendszerben alapkérdés volt a növekedés és ezt általában erőltetett módon próbálták kikényszeríteni a gazdaságból. Fontos kérdés tehát azt megnézni, hogy a magyar átalakuló gazdaságban mennyire vannak

benn ezek a régi motívumok. A kialakuló piacgazdaságban is megfigyelhető az élénkítő és megszorító gazdaságpolitika, amikor élénkítés volt programon a külkereskedelmi deficit nőni kezdett, ha megszorító intézkedéseket hoztak, akkor csökkent ugyan, de nem az elvárt mértékben. A kilencvenes évek elején egyfajta „stop-go” gazdaságpolitika figyelhető meg.

A külkereskedelmi egyensúly felbomlásánál figyelembe kell vennünk a belső felhasználás tényezőit is. Azaz a kilencvenes években Magyarországon a túlfogyasztás generálta-e a külkereskedelmi hiányt. Ezzel kapcsolatban két feltevés létezik a magyar közgazdasági gondolkodásban, véleményem szerint a valóság valahol a kettő között van. Az egyik feltevés szerint valóban a fogyasztás okolható a hiányért, hiszen az relatíve kisebb mértékben csökkent, mint az egész GDP. A másik szempont szerint a behozott többlet termék nem kizárólag fogyasztásra került, hanem annak túlnyomó részét termelő beruházásokra fordították. Mind az Antall, de főként a Horn kormány foglalkoztatás politikája az volt, hogy multinacionális vállalatokat csábítson az országba, azonban ez a betelepülő multinacionális tőke a már jól bejáratott és megbízható szállítókkal dolgozott már jó ideje, amikről csak nehezen akar lemondani a talán olcsóbb, ám annál megbízhatatlanabb magyar vállalatok számára. Tehát a betelepülő termelésnek hatalmas importvonzata volt, részben ez is okozta az egyensúly felborulását. Másrészt a régi magyar vállalatok, amelyek többsége már nincs is magyar kézben modernizációs programokat indítottak be, a legkorszerűbb gépeket és berendezéseket azonban leginkább külföldről lehet beszerezni.

Magyarország költségvetési, finanszírozási és eladósodási jellemzőinek számos sajátossága van. Az ország pénzügyi helyzetének vizsgálatakor szembetűnő a kilencvenes évek elejére felhalmozott magas devizaadósság. Másodszor az átalakulási időszak elején a költségvetés hivatalos hiánya és az állam finanszírozási igénye jelentősen eltért egymástól, mindemellett viszont a privatizációs bevételek extra finanszírozási forrást jelentettek. A központi bank által kibocsátott pénz-

mennyiség hasznát nem élvezhette a költségvetés, mert azt már az MNB-n keresztül nyújtott támogatások felemésztették. A tényleges adósságterhek megállapításához szükség volt a költségvetés és a Nemzeti Bank mérlegeinek konszolidációjára, a kettő közötti pénzáramlásokat kiszűrve meg lehetett állapítani az államháztartáson kívüli gazdasági alanyokkal való pénzügyi kapcsolatot. A finanszírozás két alap-típusát különböztethetjük meg a monetizálást, vagyis a pénzkibocsátást, valamint az adóssággal való finanszírozást. A két finanszírozási típus között legfőbb különbség az igénybevételének költsége. A jegybanki forrás legtöbbször kamatmentes, vagy alacsony kamatú, míg a piaci kamatú finanszírozási instrumentumok nyilván drágábbak. A monetáris bázist, amelynek változásával mérhetjük a monetizálás mértékét, a készpénz és a kötelező tartalékok összegeként definiálhatjuk. Egy tartósan közepes inflációs környezetben, ahol a rendszer változásai a finanszírozási szerkezet állandó átalakulását váltják ki, a finanszírozás költségeit és a megtakarítások alakulását több szempontból is meg kell vizsgálni. A pénz forgalmi alapon készített költségvetés a tényleges pénzmozgásokat tükrözi, míg az eredményszemlélet a makrogazdasági mutatók rendszerében végzett vizsgálatokhoz szükségesek. A pénzforgalmi és eredményszemléletű mutatók eltéréseiből az aktuális helyzet és a hosszabb távú fenntarthatósági szempontok összehangjára vagy diszharmóniájára lehet következtetni. Az inflációs erózió torzító hatásának kiszűrésével előállított mutató az úgynevezett operacionális deficit a pénzforgalmi szemléletű hiánnyal összevetve fontos információt szolgáltat a költségvetési alkalmazkodás tényleges értékéről, a fiskális politika keresleti hatásáról. További sajátosság az elmúlt tíz évben, hogy a pénzáramok kimutatása nem mindig felelt meg a ténylegesnek, az adósságnövekedés nem mindig hiányfinanszírozással függött össze és a költségvetési metodológia a törvényi előírásoknak megfelelően többször is változott.

A pénzforgalmi hiányt nagy mértékben befolyásolja az államadósság lejáratí ideje és kamatfizetési terhe. Azon időszakokban, ahol a deficit finanszírozása rövid lejáratú változó kamatozású állampapírok-

kal történik, valamint az árszínvonal változás gyorsuló ütemű, akkor általában a pénzforgalmi hiány kisebb az eredményszemléletűnél. Ha viszont a nemzetgazdaságban viszonylagos ár illetve infláció stabilitás áll fenn, akkor a két mutató eltérése nem jelentős. A piacgazdasági átmenet időszakában sokkal célravezetőbb az eredményszemléletű mutató használata, ugyanis ez sokkal valóságosabb képet ad a fiskális politika irányairól, mert összefüggésben áll a nemzetgazdasági mérlegekkel. Ellentétben a pénzforgalmi mutatóval, ami az aktuálisan felmerülő fizetési kötelezettségeket tükrözi. Az eredményszemléletű hiány oly módon tartja nyilván a fizetési kötelezettségeket, hogy azok esedékességét figyeli elsősorban. Így a finanszírozási problémákat már akkor jelezni tudja, amikor azok még nem jelentenek ténylegesen kiadásnövekményt.

7. sz. táblázat

Az államháztartás egyenlegének mutatói
(%)

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Pénzforgalmi egyenleg / GDP								
-4,8	0,3	-3,0	-7,0	-6,5	-8,4	-6,7	-3,1	-4,8
Eredményszemléletű kamatokkal számított egyenleg / GDP								
-4,8	0,3	-3,0	-7,0	-7,7	-9,6	-7,3	-4,6	-4,7
Elsődleges egyenleg / GDP								
-2,1	4,3	1,0	-2,6	-2,9	-2,7	1,6	4,3	3,1
Operacionális egyenleg /GDP								
-4,8	-4,7	-3,7	-5,5	-5,1	-5,5	-2,1	0,6	-0,4
A bruttó államháztartási adósság / GDP ráta változása								
9,0	-5,1	8,7	4,0	11,3	-2,1	-2,0	-12,9	-8,3

(Forrás : Barabás-Hamecz-Neményi, Közgazdasági Szemle XLV. Évf. júl.-aug.)

A fiskális politika eredményességének fontos mutatója még a bruttó államháztartási adósság változási iránya és nagysága, de kiemelkedő jelentőségű akkor, ha a költségvetési hiány finanszírozásán kívül is növeli az eladósodást a kormány, ahogy az a kilencvenes évek elején történt.

8. sz. táblázat

**Az államháztartás pénzforgalmi hiányának összetevői
(a GDP százalékában)**

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1; A központi költségvetés egyenlege, ebből :	0,6	-3,6	-6,8	-5,1	-6,4	-5,5	-2,0	-4,0
a; elsődleges egyenleg	4,6	-0,6	-1,6	-1,2	-0,4	2,9	5,3	4,1
b; kamategyenleg	-5,1	-3,3	-5,0	-4,2	-6,5	-8,4	-6,5	-7,9
c; az MNB eredménye (+) vagy vesztesége (-)	1,1	0,4	-0,2	0,3	0,5	0,0	-0,8	-0,3
2; Elkülönített alapok egyenlege	0,1	0,4	0,1	0,4	0,0	-0,2	-0,1	0,1
3; A társadalombiztosítási alapok egyenlege	0,0	-0,6	-0,6	-1,0	-0,8	-0,7	-1,0	-0,6
4; Helyi önkormányzatok egyenlege	-0,4	0,8	0,3	-0,8	-1,3	-0,3	0,0	-0,3
5; Az állam háztartás egyenlege	0,3	-3,0	-7,0	-6,5	-8,4	-6,7	-3,1	-4,8
6; Ebből: elsődleges egyenleg	4,3	1,0	-2,6	-2,9	-2,7	1,6	4,3	3,1

(Forrás: Barabás-Hamecz-Neményi)

A pénzforgalmi szemléletű hiány túlbecsüli a költségvetés keresleti hatását, tekintettel arra, hogy a kamatok nagyjából az inflációval együtt nőnek és az inflációt kompenzáló részt a befektetők nem tekintik valódi jövedelmüknek, így nem is költik el teljes egészében, hanem annak jó részét újra befektetik, hogy befektetéseik reálértékét megőrizzék. Így származtatható az úgynevezett operacionális (inflációsúrt vagy reál-) deficit, amely az elsődleges egyenlegen kívül a reálkamatoakat is tartalmazza.

Az operacionális deficit kilencvenes években való alakulásából világosan kitűnik, hogy az évtized elején tapasztalható állami eladósodási pálya hosszabb távon nem volt fenntartható, a kiigazítás elkerülhetetlen volt. Valószínűsíthető, hogy a gazdasági átalakulás előtt az elsődleges egyenleg valójában nem többletet, hanem deficitet mutatott, azaz a viszonylag magas eladósodottság mellett a kilencvenes évek elején jelentkező külső és belső sokkok hatására mutatkozó egyenlegromlás már az előző években jelen volt, csupán a kimutatásokban nem volt felfedezhető. Az elsődleges egyenleg és az operacionális egyenleg számai egyaránt azt sugallják, hogy a kilencvenes évek elején a fiskális politikában lazítás következett be.

Valamennyi adatsor, amely a dolgozatba került közel ugyanazt a változási görbét írja le. A kilencvenes évek elején a gazdaságot és a lakosságot egy erős sokk érte abból a szempontból, hogy az addig paternalista állami szerepvállalás gyökeresen megváltozott. Ez nem azt jelentette, hogy a kormány nem kívánja tovább támogatni a gazdaságot, hiszen egy kormányzatnak ez az egyik alapvető feladata, ahol van onnan elvon erőforrásokat, azért hogy ezt oda áramoltassa, ahol a piac alapú gazdálkodás csődöt mond. Az állam továbbra is segíteni szeretett volna, de nem tehette meg, hisz a gazdasági váltás azt jelentette, hogy neki is jobban át kell gondolnia gazdálkodását. A kilencvenes évek eleji eszeveszett költekezést hosszú távon nem lehetett folytatni, szükség volt a kiigazításra, ami súlyos károkat okozott az ország szociális helyzetébe, de a célját többé kevésbé elérte; a legtöbb makrogazdasági

mutató 1995-től javulásnak indult, sőt még a keresletcsökkenés ellenére is gazdasági növekedést sikerült elkönyvelni. Nyilván a megszorító intézkedések sem lehetnek örök életűek, előbb utóbb azok is feloldásra kerülnek, látható ez az 1998 óta kormányzó koalíció politikájában is (Pl.: a családi pótlék megint alanyi jogon jár, nincs kötelező tandíj a felsőoktatási intézményekben). A nadrágszíjon megint lazítottak tehát. Ez a húzd meg ereszd meg politika nem célravezető, ahogy ezt a történelmi példákból láthatjuk. Véleményem szerint Magyarországon gazdasági struktúraváltásnak kéne lezajlani ahhoz, hogy az Európai Unió gazdaságilag kevésbé fejlett országait ne elérjük, hanem csak megközelítsük. A struktúraváltáshoz szükséges erőforrásokat azonban további elvonásokkal nem lehet előteremteni, mert az ország már alig rendelkezik tartalékokkal. (ld.: a privatizáció lassan befejeződik, egy idő után már nem lesz mit eladni.)

Felhasznált Irodalom :

1. Koháriné dr. Papp Edit : Államháztartási Ismeretek ; Perfekt (1998)
2. Dr. Lentner Csaba : Ki fizeti (meg) a privatizációt ? ; Gazdaság és Társadalom 1998/2-3. sz.
3. Dr. Gazdag László : Monetarizmus és restrikció ; Gazdaság és Társadalom 1998/1-2. sz.
4. Barabás Gyula - Hamecz István - Neményi Judit : A költségvetés finanszírozási rendszerének átalakítása és az eladósodás megfékezése I.-II. rész ; Közgazdasági Szemle XLV. Évf., 1998. július-augusztus-szeptember
5. Dedák István : Államadósság és gazdasági növekedés ; Közgazdasági Szemle, XLV. Évf., 1998. november

G T

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

- Nagy Pongrácz: Magyarország külső adósságproblémája
Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás "természetes rátája"
Szórád József: Új kihívások a marketingben
és ennek megjelenése a faiparban
Pálffy Zoltán: Az ikerdeficit kialakulása
a magyar pénzügyi rendszerben
Prugberger Tamás: A délszláv rendezés kérdéséhez
Lentner Csaba: Tudományos szemle –
tudományos műhelymunkáról

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Prugberger Tamás:

A délszláv rendezés kérdéséhez

1. Bevezető gondolatok a kisebbségi érdekek és az államrezon közjogi összehangolásának aspektusából

Maár Gyula „A jogi személy elmélete” c. 1928-ban megjelent könyvében a trianoni határrendezés tapasztalataiból kiindulva felvetette, hogy az anyanemzet testéről leszakított és más államokhoz került nemzeti kisebbségek, népcsoportok részére biztosítani kellene a nemzetközi közjogi jogalanyiságot. Ő e vonatkozásban elsősorban a határainkon kívül rekedt és a szomszédos államokhoz került magyar kisebbségre gondolt. Tárgyilagosan szemlélve a problémát, az I. Világháború következményeként több önálló államtestre széthullott Habsburg Birodalomban, azaz az Osztrák-Magyar Monarchiában létező minden nemzeti tartományban, valamint korlátozott szuverén államban - így Magyarországnak a trianoni határok közé szorított területén is - több olyan zárt kisközösségekben élő nemzeti kisebbség maradt, amelyek most is, a két világháború viharai, kollektív bűnössé nyilvánítás és a kommunista diktatúra asszimilációs politikája után is, az eredeti helyükön léteznek.

E népcsoportoknak a közép-kelet-európai területén együtt élő tarkaságát, amely egymásra utaltsága következtében a magánéletben és a magángazdaságban nagyon jól megértette egymást, - Trianon előtt részben a megosztáson alapuló könnyebb uralkodási elképzelések miatt a Habsburg hatalmi és igazgatási adminisztráció, Trianon után pedig részben a kisantant államok nacionalista-soviniszta politikusai, részben pedig a Trianoni Szerződés túlkapásait igazságtalannak érző

revizionista magyar politika igyekezett egymással szembe fordítani. Bár a Trianoni Békeszerződés lefektetett a megkisebbedett Magyarországnak határain kívül került magyarság számára, valamint a kisantant országaiban található más kisebbségek, elsősorban a németiség számára kollektív jogokat; azok betartásának biztosítására szankciókat a győztes szövetséges hatalmak nem állapítottak meg. Így e deklarált kisebbségi jogok tiszteletben tartása a kisantant államok részéről csupán üres ígéret maradt. A II. Világháború után pedig a kommunistává vált közép-kelet-európai régióban a sztálini Szovjetunióknak a 30-as évek elejétől gyakorolt etnikai tisztogatási módszerét honosították meg.

E politika sematikus módon átvette a szovjet politikának a tiszta nemzeti államok, és autonóm területek kialakításának a koncepcióját, mely az idegen népcsoportot meggyőzésen, ha ez nem megy, az erőszakon alapuló asszimilálását, ennek sikertelensége esetére pedig az erőszakos ki-, és áttelepítését tűzte ki célul. A magyar és a német kisebbségnek a II. Világháborút követő kollektív bűnösségének a megindokolásával követtek el Erdélyben és a Bácskában magyar népcsoportokkal szemben szabadcsapatok tömegmészárlásokat, kárpátaljai területeken tömeges deportálásokat, Csehszlovákiában pedig hivatalosan lakosságcsere egyezmény keretében kényszeráttelepítést. Ez történt a lengyel lakossággal is a lengyel-ukrán határ nyugatra tolása kapcsán. Ezen kívül pedig valamennyi közép-kelet-európai kommunistává vált államból kitelepítésre került a német lakosság jelentős része is.

A titói Jugoszlávia volt az első, amely felhagyott a nemzeti államalakítás e most felvázolt politikai koncepciójával, amelyben nyilván közrejátszott egyrészt a Szovjetunióval való 1948-ban elkezdődött szembefordulás, másrészt pedig Josif Bros Tito elnöknek az a politikai józansága, amely ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy egy sok nemzetiségből és népcsoportból álló államot csakis autonómiákból és szövetségi államokból álló államszerkezetben lehet tartósan egyben tartani. Ennek bizonyossága maga „Nagyjugoszlávia”. A baj akkor kezdődött, amikor Milosevic nem volt hajlandó Tito politikai végrendelet-

ének megfelelően a kollektív államfői testületen belül, a rotációs sorrend szerint átadni az elnöki tisztséget a sorrendben következő horvát elnököknek. Ezt tetéztve, a soknemzetiségű szövetségi államokban fennálló, és így Jugoszláviára is érvényes nemzetiségi ellentéteket - amelyek azonban az autonómiákon vagy rész-szuverenitásokon nyugvó tagolt államfelépítéssel kezelhetők - kezelhetetlenné kiélezte.

Az autonómiával, illetve korlátozott szuverenitással rendelkező tartományok vagy tagállamok szövetségi alávetésének bázisán nyugvó szövetségi államalakulatból fakadó rugalmasság már maga nagyobb társadalmi stabilitást jelent, mint a centrális államfelépítés. Erre utal az USA, az NSZK, és Ausztria szövetségi államfelépítése. Hogy ez a modell bevált és hasznos, mutatja az is, hogy több nyugat-európai, korábban egyértelműen centrális felépítésű államban a nagyobb tartományi egységek, így Olaszországban és Spanyolországban az egyes tartományok, Franciaországban a departementek, az Egyesült Királyságban pedig Skócia, Wales és Észak-Írország kapott önálló parlamenttel rendelkező és a saját nemzeti nyelvet hivatalosként használó korlátozott államiságú státust. Ugyanezt valósította a frankói diktatúra lebontása után Spanyolország Katalóniával, amelyben a katalán nyelv szintén államilag elismert hivatalos nyelvvé vált és Katalónia Spanyolország területén önálló parlamenttel rendelkező tartománnyá vált. Ez a politikai szerkezet azóta zavartalanul működik. Kissé konfliktusosabb a helyzet francia nyelvű vallonok és a flamandok között Belgiumban, valamint az ugyancsak francia nyelvű quebeciek és az angol nyelvű kanadaiak között Kanadában, elsősorban a francia nemzetiségi tudat és önrendelkezési vágy miatt, de e nemzetiségi ellentétek is kezelhetőnek bizonyultak Belgium föderatív felépítése és Quebec Kanadán belüli nagyfokú autonómiája miatt. Mindezek fényében lehet reális megoldási javaslatot adni a most folyó délszláv öldöklés és népirtás felszámolására, valamint egy olyan Jugoszlávia kialakítására, amelynek sokszínű népessége a történelem után talán együtt tud még élni egy egységes államszerkezet keretében. Vagyis a kérdés az, hogy meg lehet-e men-

teni Jugoszláviát, mint szövetséges államot vagy több törpe állammá fog széthullani?

2. Kis-Jugoszlávia Szövetségi Köztársaságkénti megmaradásának lehetőségei

A „Nagy Jugoszlávián” belül a titoi korszak végén, Tito politikai bölcsességének köszönhetően, 1974-ben Szerbián belül Koszovó és a Vajdaság autonóm köztársasággá vált. Szerbiában az 1986-ban halatomra került Swobodan Milosevic 1989-ben diktatórikusan felszámolta mindkét tartomány autonómiáját. . Mindkét tartományban központi szerb közigazgatást és diktatórikus hatalomgyakorlást vezetett be, felszámolva mindkét területet és az ott élő nemzetiségek korlátozott önrendelkezési jogát, valamint a nem szerb anyanyelvűek hivatalos helyen történő saját anyanyelvhasználatát. Sőt: Koszovóban a szerb rezsim minden szinten betiltotta az albán nyelven történő oktatást. Ennek a diktatórikus akciónak az emberi nem természetéből fakadó közösségi és személyes jogain nyugvó érthető reakciója (a nemzetközi jog alanyai által el nem ismerte) a 90%-ban albán nemzetiségű Koszovó függetlenségének a kikiáltása és saját nemzetiségű állami-mechanizmusának valamint intézményeinek a kialakítása lett. Ily módon Koszovóban kialakult egy kettős hatalmi struktúra. A legális mellett megjelent egy illegális is, mely utóbbi nemcsak infrastrukturális, kulturális és oktatási intézményrendszert, hanem erőszakszervezetet is kiépített. A legális hatalom egyre durvább és diktatórikusabb nacionalista fellépése folytán az illegális hatalom is egyre következetesebben az erőszakot alkalmazva konfrontált. Az ennek eredményeképpen kialakult egyre brutálisabbá vált öldöklést a NATO a két fél tárgyaló asztalhoz ültetésével kísérelte megoldani. Bár mind a két fél elfogadta középutas megoldásként Koszovónak a Szerb Köztársaságon belüli autonóm területté válását, a szerb delegáció nem egyezett bele abba, hogy Koszovó területén a NATO csapatai ellenőrizzék a fegyverszünet betartását. Az albán delegáció miként az események utóbb igazolták - félve attól, hogy a szerb fegyveres erők a szerződés megkötése után is

folytatni fogják a leszámolást, ragaszkodott ahhoz, hogy a NATO erői Koszovó területén állomásozzanak.

Az albán delegáció a franciaországi Ramboillet-ben aláírta azt a megállapodást, mely szerint Koszovó Szerbián belül autonóm tartománnyá válik és 3 év múlva népszavazás dönt esetleges függetlenné válásáról. A magyar származású újvidéki nemzetközi jogászprofesszor, Dr. Várady Tibor, aki a Panic-kormány igazságügyminisztere volt, az MTV 1. csatornáján, az Aktuális műsorában még jóval a mostani, nyílt konfrontáció kitörése előtt annak az álláspontjának adott kifejezést, hogy a koszovói válság Szerbia keretei között nem oldható meg. A megoldás szerinte - és ez egyre inkább igazolódott - csakis az lehet, ha Koszovó Kis-Jugoszlávia és Montenegro mellett önálló, harmadik köztársasággá válna. Az 1999. március 22-ével elkezdődött NATO-bombázás óta a koszovói albánokkal szemben megindított szerb terror és kiszélesített népiirtás hatására most már a NATO államok mértékadó politikusai kezdik úgy ítélni a helyzetet, hogy Koszovónak függetlenné kell válnia.

Eme egyre élesedő és jelentős részben a koszovói albánokkal szembeni szerb terror hatására bekövetkezett - úgy tűnik - irreverzibilissé vált kenyértöréssel ellentétben a másik, ugyancsak megszüntetett autonóm tartományban, a Vajdaságban, fegyveres összetűzések nélkül puhább, de hasonló célkitűzésekkel és módszerekkel folytatott nacionalista szerb diktatúra reakciójaképp szintén erősödött az autonómia iránti igény. Ez 1998. december végére a VMDK és más vajdasági demokratikus erők közreműködésével a Vajdaság autonóm tartományi rangjának visszaállításának a meghirdetésében, valamint a Vajdaság önkormányzása politikai keretének kimunkálásában és meghirdetésében öltött testet.

A Körkép 1998. december 30.-i számában a VMDSZ közreadta a magyar nemzeti közösség legitim képviselői, valamint Szerbia és a Vajdaság AT között kötendő szerződéstervezetet a Vajdaság önkor-

mányzásának politikai keretei tárgyában. Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy e tervezet még abban az időszakban született meg, amikor még úgy nézett ki, hogy a NATO és tagállamainak közreműködésével a jugoszláv kormányt jobb belátásra lehet bírni, és el lehet ismertetni vele a nemzeti kisebbségek kollektív jogait és rá lehet venni arra, hogy az autonómia iránti követeléseknek valamilyen formában helyt adjon. Az akkori körülmények józan megítéléséről tanúskodik az Önkormányzati Keretmegállapodási Tervezet, amelyen azonban a negatív folyamatok miatt túlhaladt az idő. Ennek ellenére ma is sok értékes és hasznosítható gondolatot tartalmaz. Ezek között a leglényegesebb, hogy a Tervezet 1. részét tartalmazó „Alapelvekből” valamit a „Vajdaság Autonóm Tartomány” szervezeti felépítését és működési rendjét tartalmazó 3. részből az tűnik ki, hogy a megalkotók nem kívánnák szétszakítani nacionalista szempontokat követve nemzetiségi alapon a Vajdaságot, abból egy esetleges szerb és egy magyar önkormányzatot kialakítva, hanem a szerb-magyar közös együttélésnek és gazdasági egymásra utaltságnak a tényéből kiindulva, a Vajdaság egységes gazdasági vonzáskörzetét elismerve, a Vajdaságot sok nemzetiségű, egyetlen autonóm tartományra szeretnék átalakítani. Ez azonban többet jelentene, mint a Vajdaság régi önkormányzati tartományi státuszának a visszaállítása, amely csak „de iure” volt önkormányzati-önigazgatási felépítésű, „de facto” azonban ezt az önigazgatást centrális felépítés jellemezte, amely a kommunista ideológia alapján működött. Ezzel szemben a Tervezet alapelvei kimondják, hogy a Vajdaság többnemzetiségű, több vallású és multikulturális közösség, ahol a polgárok és a nemzeti közösségek tagjai korlátozás nélkül élhetnek emberi és demokratikus jogaikkal, a nemzeti közösségek tagjainak pedig egyenrangúaknak kell lenniük a Vajdaság más polgáraival.

A Vajdaság tartományi önkormányzatának területi alapegységei a községek és a városok. Itt jön be másodikként a nemzeti közösségek autonómiája. A többségi népek és a nemzeti kisebbségek egyenrangúságát deklarálja a 2. rész 2. pontja. Erre az elvre építi fel a Tervezet a vajdasági magyarok Nemzeti Tanácsát, amelynek tagjai a

vajdasági magyarok pártjainak küldöttei lennének. Ez a javaslat ma is időszerű azzal, hogy a Vajdaságban a Magyar Nemzeti Közösséggel egyenrangú Szerb Nemzeti Közösséget is ki kellene alakítani, amely a Vajdaságon belül nem mint „följebbvaló” többségi nép alakítaná ki a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházát. A Vajdasági Autonóm Tartomány Képviselőházába (a „polgárok tanácsába” történő közvetlen lakossági választáson megválasztott képviselőkön felül) a szerb és a magyar pártok képviselőinek azonos módon, listáról történő választással kellene bekerülniük. Ez csak úgy lehetséges, ha a vajdasági szerbek nemzeti közösségének is a magyarhoz hasonló Nemzeti Tanácsa lenne. Mindkét Nemzeti Tanácson belül a saját nemzetiségű pártok által jelölhető képviselői szám lakosság nemzetiségi megoszlása alapján kellene, hogy alakuljon. Ugyanúgy kellene lehetőséget biztosítani a Tervezetnek a már hivatkozott 1.1. pontjában deklarált többtnemzetiségnek megfelelően más nemzetek részére is a szerb és a magyar Nemzeti Tanáccsal egyenrangú Nemzeti Tanács létrehívását és azt, hogy lakossági létszámuk alapján a Vajdasági Képviselőházba küldötteket delegálhassanak. Ezen túlmenően pedig lehetővé kellene tenni a pártokra történő szavazás eredménye alapján azt is, hogy az egyik nemzetiséghez sem tartozni akaró „internacionális” pártok is képviseltethessék magukat a Vajdasági Képviselőházban. Ugyancsak ilyen arányban kellene, hogy listán képviselővé válhassanak mind az egyes nemzetek Nemzeti Tanácsában, mind pedig a Vajdasági Képviselőházban a helyi önkormányzatok nemzetiségi pártjának és „internacionális” pártjának az önkormányzati választásokon megválasztott tanácsnokok közül az önkormányzatoknak „bizonyos számú” képviselői, ahol a pártösszetételt az önkormányzati választásokon elért párt-eredmények határoznák meg. A pártok listás és a polgárok közvetlen választása alapján a Vajdasági Képviselőházba bejutott, továbbá az önkormányzatok által delegált képviselők arányában kellene a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság képviselőházába a Vajdaságból és a többi tagköztársaságból is egyenlő számú szövetségi képviselőt, az egyes köztársas-

ságok lakossági képviselőválasztásain, a tagköztársasági választások eredménye alapján az e tisztségre jelöltek közül megválasztani.

Mindebből már látható az, hogy a Szerb Köztársaság Népképviselőházába - ellentétben a Tervezet 2.3. pontjával - nem kellene képviselőket küldeni. Ugyanez az álláspontom Koszovóval kapcsolatban is. Miként Koszovót, ugyanúgy a Vajdaságot is Szerbiától független, azaz és Montenegróval egyenrangú tagköztársasággá szükséges tenni álláspontom szerint. Csak így védhető ki hosszú távon is az egynemzetiségű Szerbia minduntalan kiújuló nacionalizmusa, és lehet perspektívikusan is nyugodt politikai körülményeket kialakítani a Balkánon. Így is azonban csak úgy menthető meg Kis-Jugoszlávia szövetséges államként, ha a Sobodan Milosevic, Sesej és Vuk Draskovic által fémjelzett pánszerb nacionalista politikai vonalvezetést felváltja egy olyan toleráns, a jelenlegi Szerbián belül ma ellenzékként létező, demokratikus politikai irányvonal, amelyet Zoran Dindic és az általa vezetett Szerb Megújulási Mozgalom képvisel. Csak egy ilyen Zoran Dindic-féle vezetés több ciklusra történő hatalomra kerülésétől várható, hogy átalakuljon a mai szerbek túlnyomó többségének elvakult nacionálsoviniszta gondolkozásmódja és a más nemzetiségűekkel szembeni toleránssá válása. Ha egy ilyen hatalomváltás Szerbiában nem érhető el, szét fog hullni Jugoszlávia négy kis államra, amelyet a szerb nacionalizmus megfékezése és kordában tartása érdekében a NATO tagállamok és maga a NATO is minden bizonnyal támogatni fog. Koszovót illetően ez már kivehető a NATO-szóvivők egyes legújabb nyilatkozataiból is.

Azt, hogy a jugoszláv, pontosabban a kis-jugoszláv államszövetség négy szuverén államból és nem csak a jelenlegi kettőből álljon, vagyis, hogy az ún. „Nagyszerbiából” kiváljon Koszovó és a Vajdaság, mind a kettőnél az indokolja, hogy területük népességének nemcsak a nyelve, de vallása és kultúrája sem homogén. Ez Koszovó esetében a legkiélezettebb, ahol nemcsak két külön álló nyelvi közösségnek kell egymás mellett élnie, hanem két teljesen különböző vallásnak és e vallási kü-

lönbségen alapuló két egymástól teljesen elütő kultúrának: az iszlámnak, valamint a görög-keleti ortodox kereszténynek. Ezt az egymástól teljesen elütő két különböző etnikumot ma már a szerb hatalom által az albán lakosság sérelmére elkövetett brutális és exodus népirtás után szerb uralom alatt együtt tartani hiú ábránd. Még ha Koszovó Szerbián belül autonóm tartomány is lenne, akkor sem mondanának le az albánok a függetlenné válásról, amiért a lehetőségekhez képest burkolt vagy nyílt eszközökkel továbbra is küzdenének. Ugyanakkor azzal is számolni lehet, hogy a szerb hatalom mostani kegyetlen akciói a túlnyomó többségű albán lakosság részéről a számarányukhoz viszonyított csekély szerb kisebbséggel szemben bosszúhadjáratra, megtorlásokra kerülhet sor. Az ettől való félelem esetleg szólhat amellett, hogy Koszovónak a tisztán, vagy túlnyomóan szerbek lakta területe Szerbiához kerüljenek. Ily módon Koszovó is egynemzetiségű tagköztársasággá válhatna Jugoszlávián belül.

A Vajdaságban egészen más a helyzet. Az itt élő szerb, magyar és horvát etnikum bár több településen belül zárt közösségben él, sőt a Vajdaságnak több települése egy nagyobb nemzetiségi etnikum területén helyezkedik el, mégis számos olyan településsel és nagyobb körzettel lehet találkozni, ahol a lakosság kevert. A közös gazdasági érdekek miatt azonban itt együtt tudnak élni ezek a nemzetiségek és tolerálni tudják egymást. Jóllehet jelentős vallási és kulturális különbségek állnak fenn a bizánci görög-keleti és a latin keresztény kultúra és vallás között, mégis van a közös gazdasági érdeken kívül is mindegyik népcsoportban a másikhoz hasonló vonás. A görög-keleti és a latin-római vallási, valamint kulturális különbséget a vajdasági szerbek és horvátok viszonylatában áthidalja a közös nyelv, a horvátság és a magyarság viszonylatában pedig a közös latin kereszténységen alapuló vallási és kultúrkörhöz tartozás. Ha a Vajdaságban élő e két kisebbségre nem tud rátelepedni egy nagytömegű szerbség, márpedig ez a Vajdaságnak a Kis-Jugoszlávián belüli önállóvá tételével megoldható, az etnikumok arányossá válása is hozzá segíthet ahhoz, hogy tartósan megszűnjenek a nemzetiségi ellentétek ebben a régióban is.

A Vajdaság önálló jugoszláv tagköztársasággá alakítását akkor is meg kellene valósítani, ha Koszovó kiválna Jugoszláviából. Ha ez nem történne meg, a koszovói kérdés rendezése csak félmegoldást eredményezne. Ez esetben ugyanis a szerb nacionalizmus éle a vajdasági magyarság ellen irányulna a Bácska túlnyomóan magyar-lakta területeinek elvesztésétől való félelem miatt. Ez esetben félő, hogy a vajdasági magyarok is a koszovói albánok sorsára jutnának és velük szemben is egy etnikai tisztogatás indulna el, ami újabb NATO-beavatkozást tenné szükségessé. Ezt csakis úgy lehet megakadályozni és az etnikai nyugalmat Jugoszlávia területén biztosítani, ha Szerbia valóban csak a tisztán szerbek által lakott területeket ölelné fel és a szerb tagköztársaság nacionalista alapon fennálló expanziós törekvéseit a Szerbiának nem alárendelt másik két vagy három tagköztársaság hosszú távon is fékezni tudná. Ehhez azonban szükséges az is, hogy a NATO-erők Szerbia jelenlegi katonai és gazdasági erejét vagy a többi tagköztársaság szintjére csökkentsék, vagy pedig a többi tagköztársaságét a szerbiai szintre felhozzák. Az erők kiegyenlítésére, azaz tartós egyensúly kialakítására lenne szükség ahhoz, hogy a Balkán nyugalma tartósan fennmaradjon.

3. *A paritásos nemzeti képviselőt biztosítása az állami mechanizmusban*

A Képviselőházban történő arányos nemzetiségi képviselőtről már szó esett az előző fejezetben. Az ott kifejtettek összhangban állnak a Tervezet 3.2.1. pontjával, mely szerint a képviselőház két testületből, a Polgárok Tanácsából és a Nemzeti Közösségek Tanácsából állna, ahol az utóbbinak a tagjait az egy polgár egy szavazat elve alapján közvetlenül választanák. Ez a megoldás modellértékű lehet Koszovó esetében is, feltéve, ha a jelenlegi tartományi határok maradnak meg és azon belül együtt marad a két etnikum. Ugyanis mindkét leendő tagköztársaságban a Képviselőház elnökségébe annyi tagot kellene választani, ahány nemzetiség van. Megbízásuk ideje alatt az adott nemzetiség számarányának megfelelő időt lenne mindegyikük egymást rotálva

elnök, a többi pedig elnökhelyettes. Ugyanígy kellene - nézetem szerint - a Tervezet által Végrehajtó Bizottságnak (3.3. pont) nevezett vajdasági kormány esetében is a miniszterelnöki, miniszterelnökhelyettesi, továbbá a kormányon belül az egyes minisztériumokat is a miniszteri és a miniszterhelyettesi posztot nemzetiségi arányok szerinti rotálásával kialakítani.

Megítélésem szerint ez a megoldás lenne járható a területi és a helyi önkormányzatok esetében is azzal a különbséggel, hogy az adott területi önkormányzatban vagy településen 5%-ot meghaladó, de a 20%-ot el nem érő nemzeti etnikum csak helyettest állíthatna. Értelemszerűen a lakosság nemzetiségi arányainak megfelelően így rotálnák egymást megbízatásuk ideje alatt a polgármesterek és a helyetteseik is. Ettől függetlenül a Vajdasági Köztársaságban és annak minden településén a hivatalos állami nyelv a szerb, a magyar és a horvát lenne és ennek megfelelően mind a három nyelven a Köztársaság egész területén az anyanyelvi oktatást, vizsgáztatást és bizonyítvány-kiadást is, a képzés legalsó szintjétől egészen a legfelső szintig, biztosítani szükséges. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a Vajdaságban élő minden nemzetiség jogosult kialakítani a maga államilag elismert és közterületként működő nemzeti oktatási és kulturális intézményeit.

Amennyiben az általam elképzelt leendő Koszovói Köztársaság két nemzetiségű maradna, mindez, amit a Vajdaság vonatkozásában most kifejtettem, megfelelő módon adaptálható volna ebben a jugoszláv tagállamban is, ahol a hivatalos nyelv az albán és a szerb lenne. Koszovónak egy újjászülető és a többnemzetiségen alapuló Jugoszláv Szövetségi Köztársaság keretei között maradása az ott lakó albánok számára is előnyösebb lenne, mint a kulturálisan és gazdaságilag még elmaradottabb Albániához való csatlakozás. A koszovói albánoknak ugyanis számolniuk kell azzal, hogy önállóan képtelenek lennének gazdaságilag egzisztálni. Ezen kívül egy életképtelen, autarch berendezkedésű, izolált kis államot létrehozni a NATO sem akar.

4. Záró gondolatok

Tisztában vagyok azzal, hogy mindaz amiről itt szóltam, távol áll a helyismerettől és a Vajdaságban, valamint a Jugoszláviában élő népek viszonyainak a pontos ismeretétől. Részletekbe ezért nem is bocsátkoztam. Csupán addig menten el, ameddig az ottani viszonyokra innen Magyarországról rálátni lehet. Mind a Vajdasági Önkormányzat Politikai Kereteiről szóló megállapodástervezet vizsgálatánál, mind a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság átalakítására, mind pedig a Vajdasági és a Koszovói Köztársaság kialakítására vonatkozó elgondolásaimnál felhasználtam azokat a nézeteimet, amelyeket „A közép-európai országok nemzetiségi és emberjogi problémáinak kezelése” c. tanulmányomban (Gazdaság és Társadalom 1994/2-3. sz.) már kifejtettem. Nem érzem hivatottnak magam arra, hogy részletes megoldásokat adjak. Csupán néhány ötlet felvetésére vállalkoztam. Lehet, hogy ötleteim egészében véve elvetéltek, de talán van néhány részelem, amely esetleg hasznosítható. Az átfogó egész és az azon belüli részletek kidolgozása, valamint a megvalósítás azoknak az ottani politológusoknak, szociológusoknak, jogászoknak és politikusoknak a feladata és dicsősége, akik végigszenvedték a Milosevic fellépésével újraélesztett pánszerbiai diktatúrába átfordult polgárháborúkkal és nemzeti kisebbségek elnyomásával tarkított korszakot. Remélem e korszaknak most már hamar vége lesz és felsejlik az állami újjárendezés hajnala.

G T

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

- Nagy Pongrácz: Magyarország külső adósságproblémája
Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás "természetes rátája"
Szórád József: Új kihívások a marketingben
és ennek megjelenése a faiparban
Pálffy Zoltán: Az ikerdeficit kialakulása
a magyar pénzügyi rendszerben
Prugberger Tamás: A délszláv rendezés kérdéséhez
Lentner Csaba: Tudományos szemle –
tudományos műhelymunkáról

KÖNYVSZEMLE

Lentner Csaba

Tudományos szemle - tudományos műhelymunkáról

A Tudományos Diákköri Kutatómunka eredményei Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán

A Soproni Egyetemen 1995. őszén kezdődött el az öt éves, egyetemi szintű közgazdász képzés a Miskolci Egyetem Közgazdaságtudományi Karának kihelyezett tagozataként.

A miskolci tantervvel megkezdett közgazdász képzés azonban egy év után már saját jogúvá vált, ugyanis Gidai Erzsébet Professzor Aszszony hathatós munkája nyomán a közgazdász képzés szakindítási kérelme elfogadást nyert, s ezzel az akkreditált képzés nappali, levelező és egyetemi szintre hozó formában folytatódott.

Mindezek eredményeként az 1999/2000-es tanévben levelező tagozaton már végzős, míg a nappali tagozaton pedig I-IV. évfolyamokon folyik a képzés, mintegy 1000 hallgató számára a nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt elismert egyetemi oktatók bevonásával.

A felsőoktatásban megindult integrációs folyamat eredményeképpen 2000. január 1-től a Soproni Egyetem, a Pannon Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kara, a Benedek Elek Pedagógiai Főiskola, illetve a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola összehívásával létrejött a **Nyugat-Magyarországi Egyetem**. Az új Universitas impozáns része, hogy egy gyors, szakmailag alapos előké-

szítés után a közgazdasági képzés a kari akkreditációt is elnyerte, így a 2000. évtől kezdődően új karral egészült ki a Nyugat-Magyarországi Egyetem.

A Közgazdaságtudományi Karon belül négy intézeti szervezeti egység működik. A Közgazdasági, az Alkalmazott Gazdaságtan, a Pénzügytan-Számvitel-Satisztika, illetve a Vezetés-Szervezési intézetek szerves egységet képezve lefedik a közgazdász képzés teljes palettáját, továbbá a Gazdaságföldrajzi, a Világgazdasági- és a Jogi önálló tan-székekkel, a PhD. programok, továbbá a szakközgazdász képzés beindí-tását is megalapozzák. A kar munkáját Dr. habil. Gidai Erzsébet a köz-gazdaságok akadémiai doktora, dékán irányítja.

Tudományos Diákköri Konferencia 1999. decemberében

A felsőoktatási intézmények oktatásának minőségi fajsúlya csak a vizsgaeredményekkel és a tanulmányi átlagokkal nem fejezhető ki. Az egyetemet elhagyók érvényesülése a gazdasági életben, a munkahelye-ken, a szakvizsgák letétele érdekében továbbtanulók és a PhD. prog-ramokba bekapcsolódó hallgatók aránya legalább annyira fontos, mint egy főtantárgyból letett szigorlati átlag.

Az oktatás színvonalának mérésére alkalmas empirikus adatok sorá-ban fontos helyet foglalnak el - hallgatói és felkészítő tanári szempont-ból egyaránt - a külön, többletmunkaként értékelhető tudományos di-ákköri kutatások. Nem közömbös tehát, hogy az egyetemi szervezeti egységek által meghirdetett kutatási témákra hány hallgató jelentkezik és azok milyen eredményt érnek el a különböző megmértetéseken. Lényeges következtetések vonhatók le a közgazdász képzés „piacibb jellege „ alapján kiválasztott témakörök arányából is. Nyilván nem lesz közömbös majd annak eredménye sem, amikor egy későbbi elemzés során megvizsgáljuk, hogy a közgazdász szakma „látványosabb „ ré-szeit kiragadó hallgatók a későbbi munkájuk vagy doktori kutatásaik során mennyire tartanak majd ki a graduális hallgatói státusuk alatt kiválasztott szakterületeik mellett. Ezen tervbe vett, hosszabb időinter-

vallumot felölelő oktatási természetű kutatással várhatóan választ kapunk majd arra is, hogy a közgazdász szakma egyes területeinek népszerűsége a hallgatók és a végzett közgazdászok körében milyen változást ír le.

A felvetett dilemmák egy részének megválaszolására hivatott a Nyugat-Magyarországi Egyetem soproni karai által 1999. december 2-án megrendezett Tudományos Diákköri Konferencia néhány tapasztalata. Az erdő- és faipari mérnöki karok által indított TDK szekciók mellett, harmadik önálló területként megjelent a közgazdaságtudományi szekció is. A mérnöki szekcióban a TDK versenyen 7 - 7 hallgató nyújtott be jelentkezést, míg a pénzügyi-közgazdaságtudományi szekcióban 11 hallgató adta le jelentkezési lapját és dolgozatát. A 11 tudományos megmérettetésre jelentkező hallgatóból 1 főt az Alkalmazott Gazdaságtani Intézet, míg 10 főt a Pénzügyi-Számviteli-Statistikai Intézet készített fel. Az alkalmazott gazdaságtudományhoz kapcsolódó TDK dolgozat a marketing és a sikeres vállalati stratégia kapcsolatát elemezte.

A Pénzügytan-Számvitel-Statistika Intézet által konzultált TDK dolgozatok közül 1 foglalkozott számviteli területtel - a számviteli információs rendszer és a gazdálkodás találkozási pontjaival - , míg 9 pályamunka a pénzügyi szakterülettel. A 9 pénzügyi témakörhöz kötődő dolgozat közös jellemzője, hogy a pénzügytan tudományterületéhez kapcsolódó legaktuálisabb, piaci terminológiával élve, a legkurrensebb témákat dolgozta fel. A Monetáris Unió és a magyar gazdaság kapcsolatát 2 dolgozat elemezte, a gazdasági növekedés problematikáját, és az ikerdeficit kialakulását 1-1 TDK munka, az adórendszer, ezen belül a társasági adó mikro- és makrogazdasági összefüggéseit szintén egy dolgozat tárgyalta, míg a fennmaradó négy dolgozat a magyarországi bank és tőzsdei pénzügyi rendszer körülményeit vizsgálta a hallgatóktól elvárható tudományos igényességgel.

A bank- és tőzsdeorientált dolgozatok a következő témaköröket ölelték fel:

- a magyarországi bankrendszer fejlődési útjai és lehetőségei, különös tekintettel a hitelezésre,
- a rövidlejáratú hitelezés kereskedelmi banki gyakorlata,
- a magyarországi bankkonszolidáció néhány év távlatából,
- a tőzsdei vállalatok pénzügyi értékelésének elméleti és gyakorlati szempontjai

A hallgatók tudományos diákköri versenyén végül is első helyezettként a rektori díjat Horváthné Németh Szilvia V. évfolyamos hallgató szerezte meg a „Társasági adó mikro- és makroökonómiai összefüggései” című dolgozatával és előadásával. A második helyezettnek járó dékáni díjat Vass Viktor III. évfolyamos hallgató kapta, a „Tőzsdei vállalatok pénzügyi értékelésének elméleti és gyakorlati szempontjai” című dolgozatával. A III. díjat megosztva három hallgató nyerte el, Farkas Rita V. évfolyamos hallgató a „Gazdasági növekedés mutatóinak alakulása Magyarországon 1989-1998-ig. Horváth Csanád szintén V. évfolyamos végzős hallgató a „Számviteli információs rendszer és a gazdálkodás közös pontjai” munkájával, valamint Pálffy Zoltán IV. évfolyamos hallgató „Az ikerdeficit kialakulása a magyar pénzügyi rendszerben” című pályamunkájával. A TDK dolgozatok értékelése két fázisban történt. Tanszékvezetői kijelölés alapján írásban 1-1 tanár kolléga minősített a standard tartalmi és forma szempontok szerint. Ezek után következett a pénzügyi szekcióban a dolgozatok 10-15 perces, rövid összefoglaló előadásának megtartása, amelynek keretében a hallgatók előadói készsége is értékelésre került. Az értékelő bizottság munkáját Lentner Csaba vezette, a Pénzügytan-Számvitel-Statistika Intézet igazgatója.

A zsűri tevékenységében részt vettek még Tóthné Szabó Erzsébet okleveles könyvvizsgáló, a Kassa-Audit BT. ügyvezető igazgatója, Dr. Fóriánné Horváth Margit, Dr. Kolláth György, és Dr. Tóth Ferenc tanár kollégák is. A hallgatók képviselői tárgyilagos megítélésükkel ugyancsak segítették a zsűri munkáját.

Következtetések, összefüggések, további feladatok

A soproni karok által megrendezett TDK verseny pénzügyi szekciójának tapasztaltai alapján a következő összefüggések tárhatók fel:

- a közgazdász képzés számára örökös kihívás a közgazdász szakma igényeinek és a feltételrendszer gyors változásának megjelenítése az oktatásban. Az egyetemi oktatásban az elméleti alapok elsajátítása után egyre inkább előtérbe kerül a gazdasági változások menedzselésére való gyakorlati felkészítés,
- a közgazdász hallgatók témaválasztása már a tudományos diákköri kutatómunkák során a közgazdász pályán aktuálisan előtérbe kerülő szakterületekhez kötődik,
- a diákköri kutatásokban feldolgozott témakörök általában a legfrissebb pénzügyi és gazdasági trendek elemzésére irányulnak,
- a tudományos diákköri kutatómunkák; a diplomadolgozatok és PhD. programok vonatkozásában egyre jobban alkalmazkodni kell az adott gazdaságpolitikákból fakadó elvárásokhoz és igényekhez,
- mindezek alapján a fokozott önállóságra, az elmélyült elemzésekre és a saját véleményalkotási készség kifejlesztésére nevelő diákköri kutatómunka továbbfejlesztése fontos feladat az elkövetkező időszakban,
- a közgazdasági szakmai pályán, a gyakorlati életben jelentkező változások nyomon követése, tudományos feldolgozása, szakirodalmának rendszerezése , kutatási módszereinek kidolgozása és oktatásban való tudományos igényű megjelenítése elsődleges követelmény.

Főleg ezen utóbbi felismerésből fakadóan történt meg a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán a IV. és V. évfolyamos hallgatók szakirányú képzésének kidolgozása és bevezetése is. Sopronban a III. évfolyamos hallgatók, a hatodik szemeszter végén 5 szakirány közül választhatnak. A non-profit és a költségvetési intézmények gazdálkodása, a marketing, a világgazdasági és a vállalatgazdasági szakirány mellett a pénzügyi szakirányra van jelentős mérté-

kü érdeklődés, főleg a levelező tagozatos hallgatók körében. Az ország valamennyi közgazdasági felsőoktatást végző intézményeit tekintve szinte egyedülállónak mondható a non-profit szakirány komplex kidolgozott rendszere. A nem kormányzati szektor fokozatos térhódításával ennek a szakiránynak várható a legnagyobb mérvű felfutása, amely mind a jelentkezők számának gyarapodásában, mind a vonatkozó témakörű TDK és diplomadolgozatok számának növekedésében is jelentkezni fog. A korszerű management ismereteket felölelő marketing és vállalatgazdasági szakirányok mellett működő pénzügyi főszakirány célja a hallgatók tőke- és pénzpiaci ismereteinek elmélyítése, illetve az Európai Unió pénzügyi mechanizmus összefüggő rendszereinek elsajátítása. A konkrét értelemben vett pénzügyi főszakirányon a hallgatók a pénzügyi tervezésen, a kis- és középvállalkozói pénzügyeken túl tőkepiaci ismereteket és tőzsdei ügyleteket tanulnak 2-2 szemeszteren át, majd az utolsó félévében - a végzés előtt - a pénzügypolitika és az adópolitika aktuális ismerteit sajátítják el. A pénzügyi szakirányú képzés, az említett tantárgykör mellett felölel egy Európai Unió pénzügyeivel foglalkozó mellékszakirányt is, amelynek felvétele az említett pénzügyi főszakirány tantárgyai mellett kötelező, hiszen ennek keretében az EU pénzügyi rendszerével, bank-és tőkepiaci szabályozásával és a maastrichti államháztartási kritériumokkal ismerkednek meg a hallgatók. A pénzügyi szakirány felvétele legalább négyes tanulmányi átlaghoz kötött. A nappali tagozatos hallgatók körében az egyik legkeresettebb szak. A pénzügyi szakirány komplexitás igényével kidolgozott rendszere számos összefüggést mutat a világgazdasági szakiránnyal, amely felveti a hatékonyabb együttműködés lehetőségét is, mind az oktatásban, mind a közös kutatások területén.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának, illetve intézeteinek a szakirány jellegű felosztásához igazodik az intézetek által koordinált kutatások köre is. Az előzetes felmérések alapján várható, hogy az 1999/2000-es tanév tavaszi szemeszterében egy újabb TDK konferenciát szükséges rendezni, mert a folyamatosan jelentkező hallgatói igények és a már rendelkezésre álló hallgatói ku-

tatási eredmények indokolják, hogy a 2001-ben megrendezésre kerülő Országos TDK versenyen minél több soproni közgazdászhallgató mértesse meg magát.

Végül is az 1999. decemberében megtartott TDK verseny, az ott elhangzott lendületes hallgatói előadások és a készülő újabb diákköri tudományos dolgozatok jó reményekkel kecsegtetnek. Fontos, hogy a hallgatókban a közgazdász pálya reális jövőképe kialakuljon és a tanulmányi előírások teljesítésén túl a közgazdász hallgatóknak egy valódi közössége is létrejöjjön Sopronban. Ebben talán egy újabb előbbre vivő állomás lehet a most szerveződő pénzügy szakos hallgatók baráti körének létrejötte. Közös célkitűzésünk, hogy a trianoni határmódosítások következtében a Soproni Lővérekbe áthelyeződött selmecbányai hagyományok kiszélesített bázisán modern európai színvonalú közgazdasági felsőoktatási képzés tartós alapjai teremtdjenek meg.

A hagyományok ápolása mellett azonban újabb hagyományokat is kell teremteni. Ennek egyik példája lehet, hogy a Gidai Erzsébet dékán asszony által hosszú évek óta szerkesztett Gazdaság és Társadalom című tudományos folyóiratban azon soproni hallgatók is publikálási lehetőséget kapnak, akik a TDK munkában kimagasló eredményeket értek el. Ennek jegyében a Gazdaság és Társadalom 1997. évi 3-4. Számában Baráth András közgazdász hallgató az „Európai kitekintő”, míg a GT 1998. évi 3-4. számában Farkas Rita V. éves hallgató a „Zárulhat az olló?” című pénzügypolitikai elemzésekkel jelenthettek meg a szakmai közönség előtt. A most megjelenő számban Pálffy Zoltán IV. évfolyamos pénzügy szakos hallgató „Az ikerdeficit kialakulása a magyar pénzügyi rendszerben.” című dolgozatának publikálásra érett egyes fejezeteit közöljük, amellyel az ígéretes közgazdász jelölt az 1999. december 2-i TDK versenyen harmadik helyezést ért el.

Bízunk abban, hogy a szélesebb szakmai közönség számára sem lesz talán hiábavaló a soproni szellemi műhelyben megfogant hallgatói gondolatok elolvasása és jó szándékú értékelése.